

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM ANABİLİM DALI

TÜRKİYE 'NİN ÖDEMELER DENGESİ
PROBLEMİ VE TURİZM
(Yüksek Lisans Tezi)

Yöneten : Doç.Dr.Cemal ŞANLI

Hazırlayan : Emel Akkuş

No : 267

İstanbul, 1986

İ Ç İ N D E K İ L E R

G İ R İ Ő	1
-----------------	---

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ÖDEMELER DENGESİ KAVRAMI	(7-40)
I. Tanımlar	7
II. Ödemeler Bilânçosunun Genel Kapsamı ve Ana Hesap Grupları	11
III. Ödemeler Bilânçosunda Denge Problemi ve Dengesizliği Doğuran Başlıca Sebepler	28
IV. Ödemeler Dengesi Açıklarının Gidermede Kullanılabilecek Yöntemler	35

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİ PROBLEMİ VE ÖDEMELER DENGESİNDEKİ GELİŞMELER	(41-104)
I. Türkiye'nin Genel Ekonomik Durumu	43

II. Türkiye'nin Ödemeler Dengesi Problemi ve Bu Problemin	
Temel Bünyevî Sebepleri	60
III. Türkiye'nin Ödemeler Dengesinde Görülen Gelişmeler	68
A. Plânlı Dönem Öncesi	68
B. Plânlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi	71
1. Birinci Beş Yıllık Plân Dönemi	71
2. İkinci Beş Yıllık Plân Dönemi	76
3. Üçüncü Beş Yıllık Plân Dönemi	82
4. Dördüncü Beş Yıllık Plân Dönemi	89
5. Beşinci Beş Yıllık Plân Döneminde Türkiye'nin	
Ödemeler Dengesi Beklentileri	94

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

GENEL OLARAK TURİZM OLAYI VE ÖZELLİKLERİ	(105-134)
I. Turizmin Tanımı, Özellikleri ve Gelişimi	105
II. İnsanları Seyahata Yönelten Sebepler ve Bu Sebeplerin	
Türkiye Açısından Değerlendirilmesi	116
III. Turizmin Fonksiyonları ve Önemi	122
A. Turizmin Ekonomik Fonksiyonları	123
B. Turizmin Sosyal Fonksiyonları	131

C. Turizmin Malî Fonksiyonu	132
D. Turizmin Politik Fonksiyonları	132

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

TURİZMİN TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİ İÇİNDEKİ YERİ.....(135-200)	
I. Görünmeyen İhracat ve Ek İhracat Olarak Turizmin Önemi	135
II. Plânlı Dönemde Türkiye'nin Turizm Gelir ve Giderlerinin Seyri	141
A. Birinci Beş Yıllık Plân Dönemi	141
B. İkinci Beş Yıllık Plân Dönemi	144
C. Üçüncü Beş Yıllık Plân Dönemi	147
D. Dördüncü Beş Yıllık Plân Dönemi	151
E. Beşinci Beş Yıllık Plân Dönemine İlişkin Beklentiler..	161
III. Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri ve Dış Ticaret Dengesi İçindeki Payı	165
IV. Plânlı Dönemde Türkiye'nin İzlediği Turizm Politikası ...	172
V. Türkiye Turizminin Seçilmiş Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması	194
S O N U Ç	201
B İ B L İ Y O G R A F Y A	208

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi Türkiye'de de kalkınma çabalarını sınırlayan en önemli problemlerin başında ödemeler dengesi ve döviz darboğazı problemi gelmektedir. Geçmişten günümüze kadar ekonomimizin genel seyrine baktığımızda bu problemin her dönem güncelliğini koruduğunu görüyoruz. Ülkemizde, ekonomik yapının ve kalkınma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ödemeler dengesi açıkları büyük ölçüde dış ticaretten kaynaklanmaktadır.

Türkiye, plânladığı kalkınma hızına erişebilmek için sanayileşmeyi hedef almış bir ülkedir. Ancak, hızlı bir sanayileşme gerekli yatırımların yapılmasını zorunlu kılar. Yapılan yatırımlar ise, yurt içinde üretilemeyen hammadde ve yatırım malları ithalâtını arttırırken, yükselen gelir düzeyide dış tüketim mallarına talebi uyarmaktadır. Artan ithalât talebini karşılamak için gerekli dövizin başlıca kaynağı mal ve hizmet ihracatı ile dış finansmandır. Ancak ülkemizde, ithalâtın en büyük finansman kaynağı olarak kabul edilen ihracattan sağlanan gelirler, Türkiye'nin gerekli yatırımları yapabilmesi için zorunlu ithalâtın sürekli gerisinde kalmakta ve böylece, ödemeler dengesinde giderek büyüyen dış ticaret

açıkları oluşmaktadır. Türkiye'de ihracat, verimliliği hızla artırılamayan ve dış talebi sınırlı olan tarım ürünlerine dayalı olduğu, sınai ürünlerle çeşitlendirilemediği, mal ithalâtının çoğunu oluşturan aramaları ve yatırım mallarında iç üretim artırılmadığı sürece dış ticaretin kalkınma çabalarını sınırlayan bir darboğaz olması tabiidir.

Türkiye, ihracat yoluyla karşılayamadığı döviz ihtiyacını uzun yıllar dış finansman yoluyla karşılamak yoluna gitmiş, ancak bu da ülkenin borç yükünü giderek ağırlaştırarak döviz darboğazı problemini daha büyük bir çıkmaza sokmuştur. Özellikle, dış borçlar içinde kısa vadeli olanların payının yükselmesi Türkiye ekonomisi için tehlikeli bir eğilim oluşturmaktadır. Gerçekte Türkiye, kısa vadede yeni ve güvenilir döviz kaynakları bulamadıkça, sürekli borçlanmak suretiyle bu problemin çözümü mümkün olmayacak, bilâkis, giderek büyüyecektir.

Kalkınma çabamıza paralel olarak ithalâtımızın giderek artması tabiidir. Üstelik, son yıllarda uygulanan dışa açılma politikası ile ekonominin ithalât ihtiyacı şüphesiz daha da artacaktır. Gelecek yıllar için öngörülen ithalât, kalkınma çabasını arzulanan hedeflere ulaştırmanın şartı olduğuna göre, bu hedeflerde zaman veya büyüklük itibariyle fedakârlık yapmadan ithalâtı kısmak mümkün

olamayacaktır. Öte yandan, bilinen bünyesiyle hava şartlarına son derece bağlı ve dünya pazarlarındaki fiyatları genellikle aleyhimize işleyen sert değişmeler gösteren ihracatımız da uzun vadeli tahminlere müsait bulunmamaktadır.

Bu genel görünüm karşısında Türkiye'nin ihracat dışında diğer döviz getirici kaynakların da önemli üzerinde durması gerekmektedir.

Bu kaynaklar içinde özellikle turizm, bugün uluslararası alanda eriştiği boyutlar ve ülkemizin sahip olduğu potansiyel dolayısıyla, ödemeler dengesi problemimizin çözümünde önemli bir seçenek oluşturmaktadır.

Turizm günümüzde artık büyük boyutlu, kitlevi bir sosyal olaydır. Bir zamanlar belli bir azınlık için ve lüks olarak kabul edilen turizmin, son yirmi yıl süresinde, özellikle sanayileşmiş ülkelerin nüfusunun büyük bir bölümü için ihtiyaç olarak benimsendiği görülmektedir. Turizmin ekonomik, sosyal, kültürel fonksiyonları, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınma faaliyetlerinde ve gelişme problemlerinin çözümünde önemli etkiler yapabilecek niteliktedir.

Yurdumuz gerek coğrafi konum gerekse tarihi ve tabii zenginlikleri itibariyle uluslararası turizm piyasasında hızla

gelişmeye aday bir durumdadır. Ülkemizde turizm sektörünün arzu edilen gelişmeyi göstermesi sonucunda, dış turizmin sağlayacağı döviz girdisi, ülkemizin sanayileşmesi, dolayısıyla hızlı kalkınma süreci için bu süreci döviz yönünden destekleyici en önemli kaynak olacaktır.

Bu çalışmanın temel gayesi:

1. Türkiye'nin ödemeler dengesi problemini temel bünyevî sebepleri, dönemler boyunca gösterdiği gelişme ve günümüzdeki durumu itibariyle ortaya koymak,
2. Turizmin bu probleme geçmiş dönemlerde ve günümüzde ne ölçüde katkıda bulunduğunu, ülkemizin turizm potansiyeli, izlediğimiz turizm politikası, sektörün başlıca problemleri ve bazı Akdeniz ülkelerinin bu kaynaktan elde ettikleri gelirler açısından değerlendirmektir.

Dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde ödemeler bilançosu teorik olarak incelenmektedir. Bir konunun teorik temelleri bilinmeden, uygulamaya dönük açıklamaların pek bir şey ifade etmeyeceği düşüncesindeyiz. Bu yüzden çalışmamıza teorik bir girişle başlamayı uygun bulduk. Bu bölümde ödemeler bilançosu kavramı, ana hesap grupları ve ödemeler bilançosunda denge problemi üzerinde durulmakta, ayrıca ödemeler dengesi açıklarını gidermede kullanılabilecek metodlardan da kısaca bahsedilmektedir.

İkinci bölümde, turizmin fonksiyonları açısından bir değerlendirme yapabilmek için önce, Türkiye'nin genel ekonomik durumu bazı makro büyüklükler ele alınarak inceleniyor ve temel bünyevî problemler belirtiliyor. Daha sonra ise Türkiye'nin ödemeler dengesi problemi, temel sebepleri ve dönemler boyunca günümüze kadar gösterdiği gelişme itibariyle ele alınıyor.

Üçüncü bölümde, genel olarak turizm olayı ve özellikleri üzerinde duruluyor. Turizmin ödemeler dengesi sorunumuza ne ölçüde katkıda bulunabileceğini kavrayabilmek için turizm olayının temel özellikleri, fonksiyonları itibariyle bilinmesi gerekiyor. Bu bölümde önce, turizm ve turist kavramları, turizm olayının gelişimi, günümüzdeki boyutları belirtiliyor. Bölümün diğer kısmında turizmin ekonomik, sosyal, kültürel fonksiyonları incelenerek, özellikle ekonomik fonksiyonların Türkiye'nin temel bünyevî problemleri açısından kısa bir değerlendirmesi yapılıyor. Ayrıca, insanları seyahate yönelten sebepler Türkiye açısından değerlendirilerek, ülkemizin turizm potansiyeli belirtilmeye çalışılıyor.

Dördüncü ve son bölümde turizmin Türkiye'nin ödemeler dengesi içindeki yeri inceleniyor. Burada önce görünmeyen ihracat ve ek ihracat olarak turizmin önemi ve diğer ihracatçı sektörlerle göre avantajları belirtiliyor. Daha sonra ise plânlı dönemden günümüze kadar turizm hareketlerinde, gelir ve giderlerinde gözlenen gelişmeler incelenerek, ödemeler dengemize turizmin geçmişte ve günümüzde ne ölçüde katkıda bulunduğu, nasıl bir gelişme gösterdiği ortaya konuyor. Bu bölümün diğer kısmında Türkiye'nin plânlı dönemde izle-

diği turizm politikası genel esasları ve sektöre yapılan yatırımlar açısından inceleniyor, ayrıca turizmin ülkemizde yeterince gelişmemesinin sebeplerini belirtebilmek açısından, Türkiye'de turizm sektörünün başlıca problemleri üzerinde duruluyor. Bölümün son kısmında ise ülkemizin sahip olduğu zengin turizm potansiyelinden ne ölçüde yararlandığını belirtebilmek için turizmde gelişmiş bazı Akdeniz ülkeleriyle bir karşılaştırma yapılıyor. Burada şunu da belirtelimki; uluslararası karşılaştırma yapabilmek için gerekli verilerin yeterli olmaması dolayısıyla bu kıyaslama ancak sınırlı bir çerçeve içinde yapılabildi.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ÖDEMELER DENGESİ KAVRAMI

Uluslararası işbölümünden yararlanmak ve böylece daha yüksek bir refah ve gelişmişlik düzeyine ulaşabilmek için, diğer ülkelerle çeşitli ekonomik ilişkiler kuran bir ülkenin bu ilişkiler açısından kesin durumunu ödemeler dengesi gösterir

Ülkelerarası ekonomik işlemler önceleri sadece mal ithalatı ve ihracatı olarak sınırlı bir muhteva ifade ediyordu. Fakat zamanla yeni ihtiyaçların doğması, teknolojik ilerleme, haberleşme imkânlarının gelişmesi ülkelerin arasındaki ekonomik ilişkilerin kapsamını genişletmiş ve yenilerini ortaya çıkarmıştır.

Uluslararası alandaki faktör hareketleri (sermaye, emek), az gelişmiş ülkelere sağlanan çeşitli yardımlar , krediler, ülkeler arasındaki tek yanlı transferler, ülkelerin birbirlerine sundukları çeşitli hizmetler bu kapsama dahil olarak uluslararası ekonomik ilişkileri çok çeşitli ve karmaşık bir yapıya kavuşturmuştur.

1. Tanımlar

Bir ülkenin uluslararası ekonomik durumunun en açık göstergesi, o ülkenin dış ödemeler dengesidir.

Genel bir tanımla, bir ülkenin belirli bir süre içinde (genellikle 1 yıl) tüm yabancı ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini göstermek için belirli bir sisteme göre tutulan kayıtlara "ödemeler bilânçosu" (balance of payments) adı verilir.⁽¹⁾

Ödemeler bilânçosu bir ülkenin dış ekonomik durumunun göstergesi olarak, milli ekonominin uluslararası alandaki gücünün ölçülmesi, hükümetlerin para ve maliye politikaları ve genel olarak ekonomik politikalarının belirlenmesinde büyük önem taşır.

Ödemeler bilânçosu açık ve fazlaları milli gelir ve çalışma düzeyi, kalkınma hızı, fiyat istikrarı ve dolayısıyla ekonomik refah üzerinde önemli etkiler doğurur. Sabit kur rejimlerinde hükümet yetkilileri para ve maliye politikalarını ülkenin dış ekonomik durumuna göre ayarlamak zorundadırlar. Bu da ödemeler bilânçosu durumunu sürekli olarak izlemeyi gerektirir.⁽²⁾

Bir milletin, belirli bir zamanı ihtiva eden ödemeler bilânçosunun incelenmesinden bir çok şey öğrenilebilir. Buna rağmen, bir çok yılları içine alan ödemeler bilânçolarının incelenmesinden daha faydalı bilgiler sağlamak mümkündür. Böyle bir inceleme, sadece bir yılın ödemeler dengesinin incelenmesiyle görülmeyecek trendlere

(1) Halil Seyidoğlu; Uluslararası İktisat, 3.baskı, Ankara, Turhan Kitapevi yayını, 1980, s.167.

(2) Seyidoğlu; a.g.e., s.167

ışık tutar. Bu trendler, uluslararası ekonomi politikası ile uğraşan kimseler için önemli sonuçlar verebilir.⁽³⁾

Ödemeler bilânçosu, işletmelerde bilânço kavramı yerine gelir-gider tablolarına benzetilebilir. Çünkü bilânço, işletmenin belirli bir andaki durumunu, yani o güne kadar birikmiş olan borç ve alacaklarını ortaya koyar. Gelir-gider tabloları ise bir yıl içindeki gelir ve gider değişmelerini gösterirler. Ödemeler bilânçosu da belirli bir anda ülkenin toplam dış borç ve alacaklarını değil, bunların bir yıl içinde nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır.

Bir ülkenin ödemeler bilânçosuna konu olan ekonomik işlemler, iki ülke arasında maddi bir sonuç doğuran tüm ilişkileri kapsamaktadır. Ekonomik işlemler parayla yapılmış olabileceği gibi, malın malla değişimi şeklinde de olabilir. Serbest dövizle yapılan ticaret birinci gruba, takas ve kliring de ikinci gruba örnek gösterilebilir. Bunun gibi "karşılıksız" bir mal veya hizmet ödemesi şeklinde yapılan tek taraflı işlemlerde ödemeler bilânçosunda yer alır. Meselâ, ülkeler arasında hediyelik eşya alışverişi, uluslararası yardım kuruluşlarına yapılan bağışlar, hükümetlerin birbirlerine gönderdikleri hibeler gibi. Bu şekilde, ülkeye para yerine makina ve donatım şeklinde gelen yabancı sermaye de ödemeler bilânçosunda gösterilir.⁽⁴⁾

(3) Harry G. Brainard; Uluslararası İlişkiler, Çev. Osman Tekok, 1975, s.27.

(4) Seyidoğlu; a.g.e., s.168.

Bütün ekonomik işlemler ödemeler bilançosunun ya alacaklı ya da borçlu kısmında yer alır. Ülkeye gelir sağlayan ve yabancılar üzerinde maddi bir alacak hakkı doğuran işlemler ödemeler bilançosunun alacaklı kısmına, bunun tersine ülkeden döviz çıkışına sebep olan ve yabancılar lehine ülke sakinleri üzerinde maddi bir alacak hakkı doğuran işlemler de ödemeler bilançosunun borçlu kısmına girer. Meselâ yabancılara mal ve hizmet ihracı, yabancı piyasalarda tahvil ve hisse senedi satışı, yabancıların ülkede yaptıkları dolaysız yatırımlar ülkeye döviz girişi sağlayan işlemlerdir. Buna karşılık mal ve hizmet ithali, yabancı değerli kâğıtlara yapılan yatırımlar (portföy yatırımları) ve yabancı ülkelerde yapılan dolaysız yatırımlar ise ülkeden döviz çıkışına sebep olurlar ve ödemeler bilançosunun borçlu işlemleridir.

Her ekonomik işlem ilgili ülkelerden birisine fiziki mal ve hizmetler üzerinde, diğerine de mali kaynaklar üzerinde bir talep hakkı doğurur. Meselâ mal ihracatı durumunda ihracatçı ülke ödemenin yapılmasını talep etme hakkına, ithalâtçı ülke de malın devrini isteme hakkına sahiptirler. Bütün uluslararası ekonomik ve mali işlemlerde böyle bir "ikilik" problemi vardır. Bu sebeple ödemeler bilançosu çift kayıtlı muhasebe sistemine göre tutulur.⁽⁵⁾

Bu sistemde ikileşme niteliğine uygun olarak aynı işlem bir hesabın alacaklı, başka bir hesabında borçlu kısmına yazılır. Bu muhasebe tekniğinin bir sonucu olarak ödemeler bilançosunun alacaklı tarafının toplamı, borçlu tarafın toplamına eşit çıkar.

(5) Seyidoğlu; a.g.e., ss.168-169

Bu sebeple ödemeler bilânçosu muhasebe kayıtları anlamında her zaman denktir.⁽⁶⁾

Ancak söz konusu denge, toplam borç ve alacaklar arasındaki mutlak bir denklığı ifade etmez. Yani bir ülkenin uluslararası işlemlerden elde ettiği gelirlerin, yaptığı harcamalara her zaman eşit olması gerektiği anlamına gelmez. Burada sözü edilen denge, "borç ve alacakların konusunu teşkil eden başlıca grupların veya kalemlerin birleşmesi sonucunda, birinin aktif veya pasif bakiyesinin diğerinin aksi yöndeki bakiyesiyle kapanması şeklinde" bir dengeyi ifade etmektedir.⁽⁷⁾ Meselâ, dış ticaret dengesindeki açığın görünmeyen kalemlerden gelen aktif fazlası ile kapanması gibi.

II. Ödemeler Bilânçosunun Genel Kapsamı Ve Ana Hesap Grupları

Bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı çok sayıda ekonomik işlemler ödemeler bilânçosuna belirli bir sistem izlenerek kaydedilir. Bu işlemler birbirine benzerliklerine ve ekonomi üzerinde doğurdukları etkilere göre gruplandırılarak çeşitli hesaplar içinde toplanırlar. Kayıtların sistematik bir biçimde tutulması, ödemeler bilânçosundan yararlanılmasında büyük kolaylık sağlar.

(6) Seyidoğlu; a.g.e., s.169.

(7) Süleyman Barda ve Erdoğan Alkın; Dış Ticaret Teorisi, İstanbul, İktisat Fakültesi yayını, 1967, ss.165-166.

Ödemeler dengesi, bir ülkenin bir yıl içinde diğer ülkelere çeşitli sebeplerle yaptığı ödemelerle, dış ülkelere sağladığı dövizleri (ya da döviz karşılığı milli parayı) göstermektedir.⁽⁸⁾

Bir ülkeye döviz giriş-çıkışına yol açan işlemlerin başında dış ticaret (ithalât ve ihracat) gelmektedir. Ayrıca bir ülke yabancılara sunduğu çeşitli hizmetler karşılığında da gelir elde edebilir. Turizm hizmetleri, bankacılık, taşıma hizmetleri gibi. Aynı şekilde dışarıdan satın alınan hizmetlerde bir döviz çıkışı yaratır.

Dövizle ödenmesi gereken alımlar, mal ve hizmet satışlarından elde edilen döviz gelirlerini aşarsa, bir döviz açığı meydana gelir.

Ödemeler dengesi bu açığın sermaye hareketleriyle nasıl kapatıldığını da ayrıntılı olarak gösterir.⁽⁹⁾

Böylece ödemeler dengesi iki ana bölüme oluşmaktadır:

1- Cari İşlemler; mal ve hizmet hareketlerini ve bu hareketlerin sebep olduğu döviz giriş ve çıkışlarını göstermektedir.

2- Sermaye Hareketleri; birinci bölümdeki mal ve hizmet hareketlerinin sebep olduğu döviz giriş ve çıkışlarında meydana

(8) Erdoğan Alkin; Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İstanbul, İktisat Fakültesi yayını, 1978, s.7.

(9) Alkin; a.g.e., s.7.

gelen dengesizliklerin açıklanması gayesini taşır. Yani genel olarak, fazlalıkların nasıl kullanıldığını ve açıkların nasıl giderildiğini ilgili işlemlerle birlikte açıklar.

Bu iki ana bölüme ek olarak ödemeler bilânçosunda, tek-yanlı transferler hesabından da bahsedebiliriz. Hükümetler veya özel şahıslar tarafından ticari gayeler dışında yapılan işlemler ödemeler bilânçosunda tek-yanlı transferler hesabına kaydedilir. Bu tür işlemler, karşılığında bir ödeme yapılmasını gerektirmez. Bunlar bağış veya hibe niteliğindedir. Tek-yanlı transferler hesabı, genellikle cari hesaplar içinde gösterilir.⁽¹⁰⁾

Ödemeler Bilânçosunun Yapısı

Gruplandırma	Alacak	Borç
I. CARI İŞLEMLER		
A. Dış Ticaret		
1. İhracat		
2. İthalât		
Dış Ticaret Dengesi		
B. Görünmeyen Kalemler		
1. Borç Faizi Ödemeleri		
2. Turizm ve Dış Seyahat		
3. İşçi Gelirleri		
4. Kâr Transferleri		
5. Diğer Görünmeyenler		

(10) Seyidoğlu; a.g.e., s.172

Görünmeyen Kalemler Dengesi

C. Enfrastrüktür ve off-shore

Cari İşlemler Dengesi

II. SERMAYE HAREKETLERİ

1. Dış Borç Ana Para Ödemeleri
2. Özel Yabancı Sermaye
3. Orta ve Uzun Dönemli Borçlar
(Proje ve Program Kredileri)
4. Bedelsiz İthalât
5. Diğer Sermaye Hareketleri

Sermaye Hareketleri Dengesi
Genel Denge

III. REZERV HAREKETLERİ

IV. KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ

V. ÖZEL ÇEKİŞ HAKLARI

VI. NET HATA VE NOKSAN

A. Cari İşlemler Hesabı

Bir ülkenin mal ve hizmetler ithalât ve ihracatı, yabancı sermaye yatırımlarının gelir ve giderleri gibi kalemler ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabına kaydedilir. Bu hesapta yer alan işlemler ülkenin dış alem gelir ve giderlerini ve milli

gelirini doğrudan doğruya etkiler. (11)

1. Dış Ticaret

Mal alım-satımına genellikle dış ticaret adı verilmektedir. Bu gruba, ülke sınırlarından mal giriş-çıkışlarının görünürde olması ve kayıtların yapılabilmesinden dolayı "görünen işlemler" de denilmektedir. (12)

Mal ithalât ve ihracatı çoğu ülkelerin uluslararası ödemeleri içinde en büyük yeri tutmaktadır. (genellikle 1/2 ile 2/3 arasında) (13)

Genellikle ülkelerin cari işlemler hesabının bakiyesi dış ticaret dengesine göre belirir. Bununla beraber, bir çok ülkelerde ticaret dengesi pozitif olduğu halde, cari işlemler hesabının negatif bakiye verdiği veya ticaret dengesi devamlı açık verdiği halde cari işlemler ve hattâ ödemeler dengesi kalemleri toplamının pozitif (meselâ İsviçre) olduğuda görülmektedir. (14)

Aradaki bu fark görünmeyen kalemlerden gelen olumlu katkıyla sağlanmaktadır. Meselâ, günümüzde İspanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerin turizmden sağladıkları milyarlara ulaşan gelir, bu

(11) Seyidoğlu; a.g.e., s.169.

(12) Alkin;a.g.e., s.10.

(13) Seyidoğlu;a.g.e., s.169.

(14) S.Barda ve E.Alkin; a.g.e., s.168.

ülkelerin dış ticaretlerindeki olumsuz açıkları gidermede önemli bir rol oynamaktadır.

a) İthalât: Bir ülkedeki alıcıların başka ülkelerde üretilmiş malları satın almalarına ithalât denmektedir.

İhracatta bazı ülkelerde izin veya lisansa bağlı olmakla beraber, genellikle lisansa ve bir takım sınırlamalara bağlı olan dış ticaret işlemi ithalattır. Özellikle ödemeler bilançosu açık veren ülkelerde arzı kontrol, döviz tasarrufu sağlama, yerli sanayi koruma, fiyat yükselmelerine engel olmak gibi sebeplerle ithalât devlet tarafından bir takım sınırlamalara tâbi tutulmuştur. (Miktar kısıtlamaları, kotalar gibi).

Dış ticaret istatistiklerinde ithalât genellikle CIF olarak yer alır. CIF terimi, ingilizcede cost, insurance and freight kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiş olup, malın satış fiyatının üstüne sigorta ve navlun bedellerinin eklendiğini gösterir. (15)

b) İhracat: Bir ülkenin ürettiği malların diğer ülkelerdeki alıcılara satılmasına ihracat adı verilmektedir.

Dış ticaret istatistiklerinde ihracat genellikle FOB (Free on board) olarak gösterilir. Bu uygulamada ihraç malının

(15) Alkin; a.g.e., s.11.

birim fiyatı, malı yabancı ülkeye götürecektir ulaştırma aracına kadar yapılan taşıma vs. masraflarında kapsar şekilde hesaplanır. FOB satışta navlun ve sigorta masrafları alıcıya aittir. (16)

Uygulamada ülkeler genellikle mal ihracatını FOB, mal ithalatını ise CIF fiyatlara göre kaydederler.

Türkiye'deki uygulamada yakın tarihlere kadar bu şekildeydi. Ancak 1984 yılından itibaren, ödemeler dengesi istatistiklerini uluslararası standartlara uydurmak gayesiyle yeni bir sınıflandırma yapılmıştır. Yeni uygulamada dış ticaret dengesinin yalnızca mal hareketlerini yansıtabilmesi için, ithalatın CIF olarak değerlendirilmesi yerine, FOB olarak değerlendirilmesi esası getirilmiştir. Bundan dolayı ithalatta ödenen sigorta ve navlun bedelleri D.İ.E. tarafından yayınlanan CIF ithalattan düşürülmüştür.

Toplam mal ithalâtı ile toplam mal ihracatının farkına "Dış Ticaret Dengesi" adı verilir. Bir ülkenin ithalâtı, ihracat değerini aşıyorsa dış ticaret dengesinde açık, aksi durumda ise bir fazlalık vardır.

Cari işlemler dengesinde görülen açıkların büyük kısmı genellikle dış ticaret dengesinden ileri gelir. Mal ithal ve ihracı işlemleri cari işlemlerin üçte iki veya beşte dördünü teşkil eder. (Özellikle az gelişmiş ekonomilerde) (17)

(16) Alkin; a.g.e., s.11.

(17) S.Barda ve E.Alkin; a.g.e., s.169..

2. Görünmeyen Kalemler

Cari işlemler hesabı içinde fiziki mal ticaretinden başka hizmet alım-satımından doğan ödeme akımları da yer almaktadır. Hizmetler, alım-satımları sırasında, fiziki mallar gibi ülke sınırlarından ve gümrüklerinden görünür bir şekilde geçip kesin olarak tespit edilemediklerinden "görünmeyenler" olarak isimlendirilirler.

Ülkeler arasındaki çeşitli hizmet transferlerinin tespiti oldukça zor, hatta bazıları için imkânsızdır.

Görünmeyenler arasında yer alan hizmetlerden bazıları, (turizm, taşıma, bankacılık gibi) gerçek anlamda bir hizmet niteliğindedir. Diğerleri ise, (meselâ yabancı sermaye yatırımlarının gelirleri gibi) bu grup içinde yer almalarına rağmen gerçek bir hizmet niteliği taşımazlar. (18)

a) Borç Faizi Ödemeleri

Dışarıdan borç alınan sermayelere karşılık ödenen yıllık faizler ödemeler bilançosunun görünmeyen işlemler bölümünde, bir gider kalemi olarak yer alır.

Özellikle Türkiye gibi dışarıdan sürekli borç alan ve büyük bir borç yükü altında bulunan ülkelerde yıllık borç faizi ödemeleri

(18) Seyidoğlu; a.g.e., s.171.

önemli tutarlara ulaşmaktadır.

1984 yılında Türkiye 1.586 milyon dolar dış borç faizi ödemiştir. (19)

b) Turizm ve Dış Seyahat

Bu hesap, yabancı turistlerin konaklama, yiyecek, gezi, müze ziyaretleri, hediyelik eşya alımı vs. için ülkede yaptıkları tüm harcamaları kapsar. Bu şekilde elde edilen gelirler o ülke için "görünmeyen ihracat" olarak nitelendirilir.

Ülke vatandaşlarının yurt dışında turizm, seyahat, hac, vs. nedenlerle yapmış oldukları harcamalarda mal ithalâtı gibi cari işlemler hesabının borçlu tarafına kaydedilir.

Bugün, İspanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerin turizm-den elde ettikleri gelirler, bu ülkelerin ekonomilerinde önemli bir yer tutmaktadır.

c) İşçi Gelirleri

Kendi ülkeleri dışında çalışanlar, kazandıkları gelirlerin tasarruf ettikleri kısmını vatandaşı oldukları ülkeye çeşitli amaçlarla transfer ederler. Bu transfer edilen dövizle işçi geliri veya işçi dövizü adı verilmektedir.

(19) Türkiye Odalar Birliği, İktisadi Rapor, 1985, s.238.

1960'lardan sonra Batı Avrupa ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin yurda gönderdikleri dövizler, dış ticaretten kaynaklanan açığın giderilmesinde büyük çapta yardımcı olmuştur.

d) Kâr Transferleri

Yabancı şirketlerin yurt dışına transfer ettikleri gelirler bu grupta yer almaktadır.

Bu döviz çıkışları, yabancı sermayenin bulunduğu ülkenin ödemeler dengesine negatif bir kalem, transferlerin yapıldığı ülkenin ödemeler dengesine ise pozitif bir kalem halinde işlenir.

Türkiye'de kâr transferlerini yaratan mevzuat "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" dur.

e) Diğer Görünmeyenler

Yukarıda belirttiğimiz gruplamaya girmeyen bütün hizmet alım-satım işlemlerine ait dövizlerde görünmeyen işlemlere genellikle tek tek gösterilmeden toplam bir kalem olarak (girişler pozitif, çıkışlar negatif olmak üzere) kaydedilir.

Diğer görünmeyenler arasında, uluslararası taşımacılık hizmetleri (navlun gelir ve giderleri), çeşitli özel hizmetler karşılığında özel kuruluşlara yapılan ödemeler (banka hizmetleri, danışmanlık ve mühendislik hizmetleri gibi), yurda resmi görevle

gelenlerin getirdikleri dövizler, yurt dışına görev, tahsil, tedavi vs. için gidenlerin çıkardıkları dövizler belirtilebilir.

Görünmeyen işlemlerin sonunda da, dış ticaret grubunda olduğu gibi bir denge hesabı yer alır. Toplam hizmet gelir ve giderleri arasındaki farka "Görünmeyen İşlemler Dengesi" denir. Hizmet satışlarından sağlanan döviz, hizmet alımlarına harcanan dövizden aşılırsa bu denge hesabı pozitif, aksi halde negatif işaret taşır.

3. Enfrastrüktür ve Off-shore

Nato savunma sisteminin Türkiye'deki çeşitli savunma tesisleri için döviz ödemek suretiyle yapmış olduğu harcamalar bu grupta yer alır.

Görüldüğü gibi, cari işlemler hesabı, dış ticaret dengesi, görünmeyen işlemler dengesi ve Enfrastrüktür ve off-shore kalemlerinden meydana gelmektedir.

Cari işlemler hesabının alacaklı ve borçlu kısımlarının toplamı arasındaki farka "Cari İşlemler Dengesi" adı verilir.

Buna göre, cari işlemlerin doğurduğu gelir giderlere eşit ise cari işlemler hesabı denktir. Eğer gelirler giderlerden küçük ise cari işlemler dengesinde açık, gelirler giderlerden büyük ise cari işlemler dengesinde bir fazla vardır.

Cari işlemler bölümü, ödemeler bilançosu içinde en önemli grubu oluşturur. Genellikle bir ülkenin ödemeler bilançosunun bütünü

hakkındaki hükümler cari işlemler dengesine bakılarak verilir.

B. Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketleri genellikle cari işlemlerdeki fazlalıkların nasıl eritildiğini veya kullanıldığını, ya da cari işlemlerdeki açığın nasıl kapatıldığını gösteren kalemlerdir.

Ödemeler bilançosunda sermaye hareketlerinin değişik bir özelliği de, mal ve hizmet ihracatı bir döviz girişini temsil ettiği halde, sermaye ihracatının döviz çıkışını göstermesidir. (20)

Bu sebeple, ülkeden sermaye çıkışı, mal ve hizmet ihracatının aksine ödemeler bilançosunun borçlu yanına; ülkeye sermaye girişi de ödemeler bilançosunun alacaklı yanına kaydedilir.

Cari işlemlerde bir açık varsa, bu açığın kapatılması veya başka bir deyişle açık kadar beliren fazla döviz ihtiyacının finansmanı bir sermaye girişini gerektirecektir. Aksi durumda ise, yani cari işlemler hesabı pozitif bakiye veriyorsa, bu fazlalık bir sermaye çıkışına sebep olacaktır. (21)

(20) İlhan Yücel; Ödemeler Dengesi Sorunu ve Plânlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi, Ankara, 1974, s.57.

(21) Alkin; a.g.e., s.15.

1. Dış Borç Ödemeleri

Ülkenin dışarıdan aldığı borçlar için dövizle yaptığı ödemelerdir. Aslında dış borç ödemelerinin cari işlemler dengesi ile birlikte düşünülmesi gerekir. Çünkü borç ödemeleri, ödemeyi yapan ülke için açığı arttıran ya da fazlalığı eriten, karşı ülke için ise, açığı kapatan ya da fazlalığı arttıran bir kalemdir.

Yakın tarihlere kadar Türkiye'de ödemeler dengesi uygulaması bu yönde idi. Cari işlemler dengesinin negatif rakamı altına borç ödemeleri de yazılır ve bu iki kalemin toplamı dış açık olarak belirtilirdi. Daha sonraları borç ödemelerininde bir sermaye çıkışı (alan açısından sermaye girişi) olduğu düşünülmüş ve bu kalem sermaye hareketleri içine alınmıştır.⁽²²⁾

2. Özel Yabancı Sermaye

Ülkeye yatırım yapmak üzere gelen özel yabancı sermayeyi göstermektedir.

3. Bedelsiz İthalât

Bedeli döviz olarak ödenmeden yapılan ithalâtı gösterir. Örneğin, Almanya'daki işçilerimizin getirdiği otomobiller ve çeşitli ev eşyası gümrükten geçerken normal ithalât işlemi görür

(22) Alkin; a.g.e., ss.15-16.

ve ithalât rakamları arasına girer. Yani, dış ticaret dengesi açısından adeta yabancı paralar ile ödenmesi gereken işlemler gibi görünürler. Oysa, bu ithalât için Türkiye'den döviz çıkmayacaktır. Şu halde bu tür ithalâtı, sermaye hareketleri arasında alacak olarak göstermek gerekir. (23)

Ancak, Türkiye'de ödemeler dengesinin yeni sınıflandırma biçiminde bedelsiz ithalât cari işlemler dengesinin bir kalemi olarak değerlendirilmiştir. (24)

4. Proje Kredileri

Çeşitli projeler için yabancı devletlerden ve özellikle bu gaye için kurulmuş (Dünya Bankası, Uluslararası Kalkınma ve İmar Bankası gibi) kuruluşlardan temin edilen orta ve uzun vadeli kredilerdir. Bu krediler söz konusu yılın ithalâtını ve diğer dövizle yapılan ödemelerin bir kısmını karşıladığından sermaye hareketleri içinde yer alır. (25)

5. Program Kredileri

Yıllık programların yürütülmesi için alınan kredilerdir.

Bedelsiz ithalâtı da bir tür sermaye ithali olarak kabul edecek olursak, temin edilen dış finansman imkânlarından, dış borç taksidi olarak ödenen miktarı çıkardığımız zaman geriye kalan

(23) Alkin; a.g.e., s.16

(24) Merkez Bankası, Yıllık Ekonomik Rapor, 1984, Ankara, 1985, s.25.

(25) Alkin; a.g.e., s.16

miktar, sağlanan net dış finansman rakamını vermektedir. Bu rakam cari işlemler dengesi ile birlikte ele alındığında genel denge elde edilir.

C. Rezerv Hareketleri

Merkez Bankası kasalarındaki altın ve döviz rezervlerinin durumunu göstermektedir. Altın ve yabancı para miktarındaki azalış, ödemeler dengesine pozitif bir kalem olarak girer. Çünkü bu azalış, kendisi kadar bir döviz imkânının kullanılmış olduğunu göstermektedir.⁽²⁶⁾

D. Kısa Dönemli Sermaye Hareketleri

Kısa-dönemli sermaye hareketleri, orta ve uzun dönemli borçlanmaya göre çok daha kısa dönemli borçlanmaları kapsar.

Kısa-sürelili sermaye akımları uluslararası faiz ve döviz kuru farklılıklarından yararlanmak için yapılabileceği gibi, dış dengesizlikleri gidermek gayesiyle de yapılmış olabilirler.⁽²⁷⁾

E. Özel Çekiş Hakları

Diğer üye ülkeler gibi Türkiye'ninde Uluslararası Para Fonundaki (IMF) özel hesapta, gereği olduğundan, çekiş hakkı

(26) Alkin; a.g.e., s.17

(27) Seyidoğlu, a.g.e., s.174

vardır.

F. Net Hata ve Unutmalar

Daha öncede belirttiğimiz gibi, çift kayıtlı muhasebe sisteminin bir özelliği olarak ödemeler bilançosu daima denk olmalıdır.

Bununla beraber çoğunlukla alacaklı kısım toplamı, borçlu kısım toplamına eşit çıkmaz. Bu farklılıklar, uluslararası ekonomik işlemler konusunda bilgi yetersizliği, yanlış değerlendirme, tahmin hataları ve zaman farklılıkları gibi sebeplerden ileri gelmektedir.

Hatalar ve unutmalar kaleminin kullanılmasındaki gaye, alacaklı ve borçlu kısımlar arasındaki farklılıkları giderek ödemeler bilançosu muhasebesinde denkliğin sağlanmasıdır. Hatalar ve unutmalar ödemeler bilançosunda ayrı bir hesap değildir. Yani bu başlık altına hiç bir gerçek ekonomik işlem kaydedilemez.⁽²⁸⁾

Ödemeler bilançosunun ana hesap grupları açısından yaptığımız bu gruplandırmaya ek olarak, ödemeler bilançosunu yapısı açısından da bir sınıflandırmaya tâbi tutabiliriz. Böyle bir sınıflandırmada, ödemeler dengesinde "Otonom Kalemler" ve "Denkleştirici Kalemler" ayırımı ortaya çıkmaktadır.⁽²⁹⁾

(28) Seyidoğlu; a.g.e., ss.175-176.

(29) Yücel, a.g.e., s.31.

Otonom Kalemler ithalât, ihracat, yabancılara yapılan bağışlar ve dış yatırımlar gibi kendiliğinden oluşan, ortaya çıkış sebebi ödemeler bilânçosunun durumuyla ilgili olmayan işlemlerdir. (30)

Başka bir deyişle, otonom kalemler varlık sebeplerini doğrudan doğruya kendilerinden alırlar. Bu işlemler ödemeler bilânçosunu denkleştirmek gayesiyle yapılmazlar. (31)

Denkleştirici kalemler ise, varlık sebeplerini otonom kalemlerin gösterdiği gelişmeden alırlar. (32)

Bu işlemler, ödemeler bilânçosundaki dengesizlikleri gidermek, açık veya fazlaları denkleştirmek amacıyla yapılan işlemlerdir. Meselâ, Uluslararası Para Fonunun Özel Çekiş Hakları olarak açtığı krediler, Avrupa Yatırım Bankası, Dünya Bankası gibi mali çevreler ile ulusların birbirlerine açtıkları krediler denkleştirici kalemlerden sayılır. (33)

(30) Seyidoğlu; a.g.e., s.178

(31) Yücel; a.g.e., s.32.

(32) Yücel; a.g.e., s.33.

(33) Yücel; a.g.e., s.33.

III. Ödemeler Bilânçosunda Denge Problemi ve Dengesizliği Doğuran Başlıca Sebepler

Genellikle bir ülkenin uluslararası rezervlerinde herhangi bir değişiklik olmazsa, o ülkenin ödemeler bilânçosunun denge halinde olduğu söylenebilir.

Ödemeler Bilânçosu dengede olan bir ülkenin uluslararası rezervlerinde bir değişiklik olmaması ve söz konusu ülkenin cari döviz kurunun da, denge kurunu ifade etmesi gerekir. Yani bu döviz kurunda, ülkenin yabancı paraya olan talebi tamamıyla bunun arzına eşittir. (34)

Başka bir deyişle, bir ülkenin otonom dış alem gelir ve giderleri birbirine eşitse ödemeler bilânçosu dengededir. Eğer otonom giderler, otonom gelirlerden büyükse ödemeler bilânçosunda bu fark kadar bir açık vardır. (35)

Cari işlemlerin tamamı ve sermaye işlemlerinin bir kısmı otonom niteliktedir.

Bu işlemlerin yapılışı çeşitli sebeblere dayanır. Meselâ, ithalât ve ihracat uluslararası fiyat farklılıkları, millî paranın diğer dövizler karşısındaki durumu, zevk ve tercihler, üretim teknolojisi gibi faktörlere bağlıdır.

{34} Harry G. Brainard; a.g.e., ss.63-64

{35} Seyidoğlu; a.g.e., s.179.

Sermaye hareketleri de, yabancı ülkelerde yatırımın kârlılığı, uluslararası faiz ve döviz kuru farklılıkları, ülkelerin siyasi ve iktisadi istikrarı gibi faktörlerle açıklanabilir.⁽³⁶⁾

Bütün bu faktörlerin zamanla değişeceği açıktır. Tabii olarak, böyle çok çeşitli faktörlerin etkisi altında bulunan ödemeler bilançosunda sürekli bir dengenin varlığından söz edilemez. Ülkelerin ve genel olarak Dünya'nın içinde bulunduğu gelişme sürecinde, zamanla bu dengeyi bozan çeşitli etkenler ortaya çıkar. Bu etkenlerden bazıları geçici karakterli olmalarına ve bir süre sonra etkilerini yitirmelerine rağmen, bünyevî nitelikte bazı faktörler ülkelerin ödemeler bilançolarında ciddi dengesizlikler oluşturmakta ve bu dengesizliklerin giderilmesi oldukça güç, hattâ bazen imkânsız olmaktadır.

Ödemeler bilançosundaki sürekli açıklar ülkenin döviz rezervlerinin ve sağlayabileceği dış kaynakların tükenmesine yol açar. Bu sebeple dış açıkları giderici tedbirler alınmasında kesin bir zorunluluk vardır.

Ödemeler dengesi açıkları "potansiyel açık" ve "Görünen açık" veya "Cari açık" olarak ikiye ayrılır.⁽³⁷⁾

Potansiyel açık, çeşitli iyileştirme tedbirlerinin (Meselâ ithalâtı kısıtlamak, ihracata subvansiyon vermek, devalüasyon gibi) kaldırılmasıyla ortaya çıkabilecek açıkları ifade eder.

(36) Seyidoğlu; a.g.e., s.182

(37) Yücel; a.g.e., s.44.

Başka bir ifade ile potansiyel açık, aslında var olup saklanan gizli bir açıktır.

Ödemeler bilânçosundaki fiili açıklar ise görünür açıklardır. Bu açıklar uygulanan fiyat ve miktar kısıtlamalarının, iyileştirme tedbirlerinin derecesine göre sınırlandırılmıştır.

Bu yaklaşımla, Türkiye'nin ödemeler dengesinde, çeşitli iyileştirme tedbirlerinin kaldırılmasıyla ortaya çıkacak potansiyel açığın, görünen açıktan daha fazla olacağı söylenebilir.

Ödemeler bilânçosunda açık doğuran faktörleri genel olarak üç grup altında toplayabiliriz.

Bünyevî sebepler, iktisadi dalgalanmalar ve geçici sebepler. (38)

1. Bünyevî Sebepler

Ekonominin bünyesinden kaynaklanan faktörler bünyevî faktörler olarak adlandırılır.

- Bu faktörlerden biri enflasyondur. Uyguladıkları iç ekonomik ve mali politikalar dolayısıyla yüksek fiyat artışlarına sahip olan ülkeler, dünya piyasalarında rekabet üstünlüğünü nispeten düşük oranda fiyat artışı gösteren ülkelere kaptırırlar.

(38) Seyidoğlu; a.g.e., ss.183-185.

Özellikle Türkiye gibi %50'ler dolayında fiyat artış hızına sahip ülkeler, zaten sınırlı olan ihracat mallarını satmada bu yüksek fiyatlar dolayısıyla büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

- Ülkelerin arz ve talep bünyelerindeki değişiklikleride bu grup altında toplayabiliriz. (39)

Hızlı bir teknolojik gelişme gösteren ülkeler sağladıkları düşük maliyetler, verimlilik artışları ve ürettikleri yeni mallar dolayısıyla dünya piyasalarında bir üstünlük kazanırlar. Bu ülkelerin karşısında bulunan az gelişmiş ülkeler ise, gelişmiş teknik imkânlarla sahip olmadıklarından uluslararası ekonomik ilişkilerden zararlı çıkacakları açıktır.

Ülkelerin talep bünyelerindeki değişikliklere ise, halkın zevk ve tercihlerindeki değişmeyi örnek gösterebiliriz. Bu faktör özellikle dış ticaret rejimleri nispeten serbest olan ülkelerde söz konusu olmaktadır. Eğer halkın tercihlerinde bir değişme olur ve eskiye göre daha fazla ithal malı tüketilmeye başlanırsa ödemeler dengesi açık vermeye başlar. Genellikle halkın gelir seviyesindeki yükselmeye yabancı tüketim mallarına olan talebi uyarılmaktadır.

- Bünyevî sebepler arasında belirtebileceğimiz önemli bir faktör de ekonomik kalkınma zorunluluğudur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesi açıklarını bu faktörle açıklayabiliriz. Bu ülkelerin kalkınmaları için gerekli yatırım-

(39) S.Barda ve E.Alkin; a.g.e., s.187-188.

lar, hammadde ve yatırım maddeleri ithalâtını gerekli kılarken, yükselen gelir düzeyide dış tüketim mallarına olan talebi uyar-
maktadır. Artan ithalât talebini karşılamak için gerekli dövizin
başlıca kaynağı ise mal ve hizmet ihracatı ve dış finansmandır.
Ancak bu ülkeler, kalkınma çabaları için gerekli ithalâtı karşı-
layabilecek dövizini, ihracat gelirlerinden elde edememekte ve böy-
lece bir döviz darboğazı ile karşılaşmaktadırlar. Öte yandan, ge-
lişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunda bir tasarruf yetersiz-
liği vardır. Böylece döviz ihtiyaçlarını iç tasarruflarla karşıla-
yamamakta ve dış finansmana başvurmaktaadırlar. Sonuç olarak diye-
biliriz ki; gelişmekte olan ülkeler için, gelişme sürecinde dış
açıkların ortaya çıkmazı kaçınılmazdır.

- Uluslararası sermaye akışındaki değişiklikler de ödemeler
bilânçosunda dengesizliklere sebep olabilmektedir.⁽⁴⁰⁾ Sermaye, çık-
tığı ülkenin ödemeler bilânçosunu olumsuz, girdiği ülkenin ödemeler
bilânçosunu ise olumlu yönde etkiler. A.B.D., İsviçre gibi sanayi-
leşmiş ülkeler sürekli sermaye ihracatçısı durumundadırlar.

- Dış açıkların bir sebebi de kur politikasıyla ilgilidir.
İçerde fiyatların hızla artmasına rağmen, resmi döviz kurlarının
sabit tutulması millî parayı aşırı-değerlendirmektedir. Milli para-
nın aşırı-değerlenmesi, aynen revalüasyon gibi etkide bulunur. Yani
ithalâtı ucuzlatır ve ihracatı pahalılaştırır, böylece ödemeler bi-

(40) S.Barda ve E.Alkın; a.g.e., s.188.

lânçosunu olumsuz şekilde etkiler.(41)

2. İktisadi Dalgalanmalar

İktisadi dalgalanmalarla ilgili ülkelerin ödemeler bilânçosunu etkiler. Bu dalgalanmalar, ya bir kaç ülkede bağımsız olarak meydana gelir, ya da uluslararası alanda oluşabilir.

İktisadi dalgalanmaların daralma aşamasında, gelirdeki daralış genel olarak ithalâtı azaltır ve ödemeler bilânçosunda bir fazlalık doğar. Fakat gelirdeki bu gerilemeye paralel olarak üretim kapasitesi ve ihracat imkânları da daralacağından işsizlik artar ve refah seviyesi düşer.(42)

İktisadi dalgalanmaların genişleme aşamasında ise; gelir, harcama ve fiyatlar artacağından ödemeler bilânçosu açık verir. Eğer dalgalanma boyunca dış açık ve fazlalar birbirine eşitlenirse ödemeler bilânçosundaki dengesizlikler kendiliğinden giderilmiş olur.

Yalnız bir ülkedeki konjonktür dalgalanması, o ülkenin dış denge durumunu etkilemekle kalmaz, yabancı ülkelerdeki dalgalanmalarda aynı sonucu doğurabilir. Şöyle ki, karşı ülkenin yüksek konjonktür içinde bulunması, onun ticaret ortağı olan ülkenin ödemeler bilânçosunu olumlu yönde etkiler. Karşı ülkenin durgunluk

(41) Seyidoğlu; a.g.e, s.184

(42) S.Barda ve E.Alkın; a.g.e., s.186.

içinde bulunması ise olumsuz etki yaratır.⁽⁴³⁾

Özellikle iktisaden güçlü ülkelerdeki sarsıntıların, diğer ülkeleri arkasından sürüklediği de, meselâ 1929-1932 büyük buhran devresinde görülmüştür.

Bununla beraber bir ülkenin ödemeler dengesinde rastlanabilecek periyodik dengesizlikler, o ülkedeki marjinal ithal meylindeki farklılıklara göre de artabilir veya azalabilir.⁽⁴⁴⁾

3. Geçici Sebepler

Bunlar, geçici karakterde ve etkileri kısa süreli olan (birkaç ay veya bir sene) faktörlerdir. Bu faktörlerin etkileri kalktığında ödemeler bilançosu durumu denge haline döner.

Yabancı mal ve hizmetler talebindeki değişiklikler, mal ve hizmetler arzının devam etmeyen karakteri, politik ilişkilerdeki ciddi gelişmeler, ödemeler bilançosunda kısa süreli dengesizlikler ortaya çıkarabilir.⁽⁴⁵⁾

Tarımsal ürün ihracatçısı olan ülkelerde bu durum özellikle mevsimlik aksamalarda ortaya çıkar.

Bu tür geçici dengesizliklerde, ilgili ülke uluslararası rezervlerini kullanarak dengesizliği giderebilir, ülke ekonomisinde

(43) Seyidoğlu; a.g.e., s.184

(44) S.Barua ve E.Alkın; a.g.e., s.187

(45) Brainard; a.g.e., s.65.

önemli ayarlamalar yapılmasına gerek yoktur.

IV. Ödemeler Dengesi Açıklarının Gidermede Kullanılabilecek Yöntemler

Ödemeler bilançosundaki sürekli açıklar ülkenin kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkilerken, döviz rezervlerinin ve sağlayabileceği dış kaynakların tükenmesine yol açar. Bu sebeple ödemeler dengesi sürekli açık veren ülkeler için; bu açıkların giderilmesi büyük önem taşımaktadır.

Klâsik görüş, ödemeler dengesinde bir açık meydana geldiği zaman, ekonomideki güçlerin dengeyi otomatik olarak sağlayacağını ileri sürmüştü.

Oysa bugünün dünyasında, ödemelerin kendiliğinden dengeye gelmesi beklenmemekte ve dengenin sağlanması için birtakım tedbirler alınmaktadır.

Dış ödemeler dengesini sağlamak için alınması gereken tedbirlerin niteliği uygulanan kambiyo sistemine bağlıdır.⁽⁴⁶⁾

Değişken kur sistemlerinde dengeyi sağlamak için, sistemi sadece kendi şartlarına teslim etmek ve dışarıdan müdahale etmemek yeterlidir. Bu sistemde, döviz kurları otonom gelir ve gider farkına

(46) Brainard; a.g.e., s.67.

göre (döviz talebi ve arzına göre) gerekli uyumları yaparak denge-
sizlik kendiliğinden giderilir. Yani ödemeler açığı problemi kendi-
liğinden çözümlenir. (47)

Sabit kur sisteminde ise ülke parası, ya altına veya
başka bir ödeme gücüne bağlı olarak ifade edilir. Ödemeler bilân-
çosunda bir açık olduğunda, değişken kur sisteminin otomatik meka-
nizması burada işlemez. Burada dengeyi sağlamak için birtakım mü-
dahaleler gerekir. (48)

Sabit kambiyo sisteminde ülkeler ödemeler bilânçolarındaki
açıkları ya finanse ederler, ya baskı altına alırlar, ya da tedavi
edici tedbirler uygularlar. (49)

Açıkların finanse edilmesi, altın ve döviz rezervlerini
kullanmakla veya dış borçlanma yolu ile olur. Fakat bu kaynakların
hiç biri sınırsız değildir. Bir ülkenin altın veya döviz rezervleri
ne kadar büyük olursa olsun, ergeç tükenebilir. Ayrıca dış borçlan-
malarında bir sınırı vardır. Çünkü büyüyen borçlar ileride yeniden
borçlanmayı imkânsız hale getirebilir.

Dış açık durumunda ülkeler toplam harcamaları kısmak için
para ve maliye politikası araçlarından yararlanabilirler. Ödemeler
bilânçosu açık veren bir ülkede para politikasıyla kredi hacmi da-
raltılır ve faiz haddi yükseltilir. Faiz haddindeki yükselme yatı-
rımların azalmasına, bu da milli gelirin düşmesine sebep olur.

(47) Yücel; a.g.e., s.102.

(48) Yücel; a.g.e., ss.102-103.

(49) Seyidoğlu; a.g.e., s.181.

Milli gelirdeki bir düşme ise ithalât hacmini daraltıcı etki yapar.

Öte yandan, ödemeler bilânçosundaki bir açık durumunda maliye politikasından da yararlanılabılır. Maliye politikasının araçları vergi ve harcama politikalarıdır. Ödemeler dengesindeki açığı gidermek için dolaysız ve dolaylı vergiler arttırılır. Vergi oranlarındaki artış kişilerin gelirlerini azaltır. Bu da yerli mallara ve marjinal ithalât eğilimine bağlı olarak yabancı mallara yapılan harcamaları azaltır.

Toplam talebi azaltmanın diğer bir yolu da hükümet harcamalarını kısmaktır.⁽⁵⁰⁾ Dış açıklar durumunda başvurulacak yollardan biri de milli paranın dış değerinin düşürülmesi, yani devalüasyondur. Devalüasyonun gayesi, ithalâtı pahalılandırıp ihracatı ucuzlatmak ve böylece döviz girişini çıkışına göre hızlandırmaktır.⁽⁵¹⁾

Devalüasyonun dövizle ifade edilen değer olarak ihracatı arttırıp, ithalâtı daraltması için bazı şartların varlığı gereklidir. Bu şartlar:

- Devalüasyon yapılan ülkede ihraç malları arzının elâstik olması,
- Ülkenin ihraç mallarına olan dış talebin esnek olması,
- Söz konusu ülkede ithal mallarına talep esnekliğinin yüksek olması olarak belirtilebilir.

(50) Seyidoğlu; a.g.e., ss.194-195.

(51) Alkın; a.g.e., s.135.

Devalüasyonun beklenen amacı sağlaması için gerekli elâstiklik şartları şöyle formüle edilebilir:

$$e_m + e_x \gg 1$$

Marshall-Lerner şartı adı verilen bu kurala göre; devalüasyonun kendisinden beklenen sonucu sağlaması, başka bir deyişle ödemeler dengesi açıklarını kapatabilmesi için, söz konusu ülke halkının ithal mallarına talep elâstikliği (e_m) ile o ülkenin ihraç mallarına dış talep elâstikliği (e_x) toplamının en az 1'e eşit olması gerekir. (52)

Devalüasyonun gerektirdiği bu şartları Türkiye açısından değerlendirirsek, devalüasyonun Türkiye'nin ödeme açıklarını gidermede etkili bir yöntem olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Çünkü Türkiye'nin ithal ettiği maddeler, yatırım maddeleri ve hammaddeler gibi kalkınma çabaları için zorunlu maddelerdir. Bu yüzden talep esneklikleri düşüktür.

İhraç ürünlerimiz ise dış talep esnekliği düşük genellikle hammaddeler, gıda maddeleri gibi tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Üstelik bu ürünlerin üretimi de, tabii şartların büyük ölçüde etkisi altında olduğundan kolaylıkla arttırılamaz. Bu sebeplerle devalüasyon, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde döviz tasarrufu sağlama gayesine genellikle ulaşamaz.

(52) Alkın; a.g.e., ss.136-137.

Yukarıda bahsettiğimiz para, maliye politikası araçları ve devalüasyon yöntemleri ile dış ödemeler dengesinin sağlanması, serbest piyasa mekanizmasının işleyişine dayanır.

Piyasa mekanizmasıyla ödemeler bilançosunda dengenin sağlanması uzun bir zamana bağlıdır. Oysa bazen ödemeler bilançosu açığını süratle kapatmak, eldeki döviz ve altın rezervlerini kaybetmemek için şart olabilir. (53)

Dış açıkların bu kadar uzun süre devam etmesine ülkenin döviz rezervleri yetmeyebilir. Bu bakımdan dış açıkları kısa bir süre içinde kapatabilmek için ülkeler bir yandan gelir ve fiyat değişimleri politikası izlerken, diğer yandan da bazı dolaysız kontrol tedbirleri almak yoluna gidebilirler. (54)

Dolaysız kontroller gümrük tarifeleri, kotalar, ithalât yasakları, kambiyo kontrolü gibi uygulamalardan oluşur. Bu uygulamalarda gaye, ihracatı artırmaktan çok, ithalâtı kısıtlamaya yönelmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, yukarıda belirttiğimiz bütün yöntemler dış ödeme açıklarını sadece bir süre için baskı altına alırlar. Bu uygulamalara son verilince açıklar tekrar ortaya çıkar. Bu yüzden önemli olan ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri tamamen ortadan kaldıracak yöntemler bulmak ve bu açıkları tedavi etmeye çalışmaktır.

(53) Yücel; a.g.e., s.106.

(54) Seyidoğlu; a.g.e., s.197.

Özellikle Türkiye için durumu değerlendirirsek; uzun dönemde üretimi artırıp, kaynakların verimliliğini yükselterek ihracatın arttırılması, gerekli bünyevî değişikliğe kavuşturularak ithalâtı finanse edecek duruma getirilmesi ekonomimiz için büyük zorunluluk taşımaktadır. Ancak, Türkiye için böyle bir gelişme uzun vadeli görünmektedir. Ülkemiz için bu aşamada kısa vadede elde edeceği döviz gelirleri büyük önem taşımaktadır. Bu geliri elde edebileceğimiz bütün kaynakları da en iyi şekilde değerlendirmemiz gerekir.

Bu kaynaklar arasında özellikle Turizm, ülkemizin sahip olduğu büyük potansiyel dolayısıyla ilmf bir şekilde ele alınıp, çok iyi değerlendirilmesi gereken bir olaydır. Eğer turizm olayı Türkiye'de arzu edilen boyutlara ulaşırsa, kalkınmamız için önemli bir engel teşkil eden döviz darboğazı problemimiz büyük ölçüde çözülmüş olacaktır.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİ PROBLEMİ VE ÖDEMELER DENGESİNDEKİ GELİŞMELER

Ödemeler dengesi problemi çok kısa bazı dönemler haricinde hemen her dönem Türkiye'nin en önemli problemlerinden biri olmuştur. Gelişme sürecinde olan ülkemizde ekonomik yapının ve kalkınma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu problem özellikle 1974 yılından sonra büyük boyutlara ulaşmıştır. Petrol fiyatlarındaki hızlı artışlar, böylece dış ticaret hadlerinde ortaya çıkan ve Türk ekonomisinde büyük kaynak kayıplarına yol açan olumsuz gelişmeler, öte yandan olumsuz dünya konjonktürü bu yıllarda Türkiye'yi önemli bir döviz darboğazı problemiyle karşı karşıya getirmiştir.

Kalkınma çabaları içinde bulunan bir ülke olarak Türkiye, yatırımlar için gerekli hammaddeler ve yatırım mallarının yurt içinde üretilemeyen büyük bir bölümünü dışarıdan ithal etmek zorundadır. Ancak bu ithalâtın en büyük finansman kaynağı olarak kabul edilen ihracattan sağlanan gelirler, Türkiye'nin gerekli büyümeyi sağlayabilmesi için zorunlu ithalâtın sürekli gerisinde kalmaktadır. İhracatta son yıllarda sağlanan gelişmeye ve sanayi

malları lehine oluşturulan bir ölçüde yapı değişikliğine rağmen, ödemeler dengesinde dış ticaret açığı halâ önemini korumaktadır.

Böylece bir taraftan kalkınmanın ön şartı olarak ithalât zorunluluğu, diğer taraftan giderek büyüyen dış ticaret ve genel olarak ödemeler dengesi açıkları ve bu gelişmelerin sonucu olarak giderek artan borçlanmalar Türkiye'nin kalkınma sürecinde önemli bir döviz darboğazı ile karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir.

Bu genel görünüm karşısında Türkiye'nin ihracat dışında diğer döviz getirici kaynakların da önemle üzerinde durması gerekmektedir.

Ödemeler dengesi ve genel olarak ekonomi içinde turizmin yerini ve önemini saptayabilmek için bu bölümde ilk olarak Türkiye'nin ekonomik yapısı ve bu yapıda meydana gelen gelişmeler, bazı makro büyüklükler ele alınarak inceleniyor. Daha sonra ise, boyutlarını belirleyebilme açısından ödemeler dengesi problemi, temel sebepleri ve dönemler boyunca gösterdiği gelişme itibariyle ele alınıyor.

I. Türkiye'nin Genel Ekonomik Durumu

Gayri Safi Milli Hasıla ve Sektörel Paylar

Kalkınma plânlarının uygulamaya konulduğu 1963 yılından bu yana geçen dönemde ekonominin büyüme hızı çeşitli dalgalanmalar göstermiştir.

(Tablo:1)'de görüldüğü gibi, ilk üç plân döneminde ortalama büyüme hızı hemen hemen plan hedeflerine yaklaştığı halde Dördüncü plân döneminde gerçekleşme plân hedefinin çok gerisinde kalmıştır. Bu dönemde %8 olarak öngörülen büyüme hızı ancak %2,1 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo:1

Planlı Dönemde Sektörlerde Büyüme Hızları
(Hedefler ve Gerçekleşmeler)
(% Artışlar) (1968 faktör fiyatlarıyla)

Sektörler	I.Plan Ortalama (1963-1967)	II.Plan Ortalama (1968-72)	III.Plan Ortalama (1973-77)	1978 Ara Yılı	IV.Plan Ortalama (1979-83)	1984 Ara Yılı
1-Tarım						
a.Program						
hedefi	4,2	4,1	4,6	4,1	5,3	3,5
b. Gerçekleşme	3,1	3,5	3,5	2,4	2,2	3,7
2- Sanayi						
a.Program he-						
defi	12,3	12,0	11,2	8,0	9,9	6,6
b. Gerçekleş-						
me	10,8	7,8	9,8	3,7	1,7	9,3
3- Hizmetler						
Gerçekleşme	7,3	7,9	7,9	4,1	2,6	5,2
4- G.S.Y.İ.H.						
Gerçekleşme	6,4	6,8	7,3	3,6	2,3	5,8
5- G.S.M.H.						
a. Program						
hedefi	7,0	7,0	7,9	6,1	8,0	5,0
b. Gerçekleşme	6,6	7,1	6,5	3,0	2,1	5,9

Kaynak: Türkiye Odalar Birliği, İktisadi Rapor, 1985,
s.6.

Sektörler itibariyle gelişmeler de de aynı eğilim görülmektedir. Tarım ve sanayi sektörlerinde ilk üç plân döneminde hedeflere yakın gelişmeler gözleendiği halde, 1978 ara yılı ve dördüncü beş yıllık dönemde tarım ve özellikle sanayi sektörü üretimlerinde büyük bir gerileme gözlenmektedir. Tablo'da da görüldüğü gibi 1978 yılında sanayi sektörü büyüme hızı %8,0 olarak planlandığı halde gerçekleşme %3,7 olmuş, dördüncü beş yıllık plânda (1979-1983) ise, %9,9 olarak belirlenen sanayi sektörü üretim hedefi ancak %1,7 olarak gerçekleşebilmiştir.

Üretimde meydana gelen bu gerilemeyi, o dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz ve siyasî istikrarsızlıklarla açıklayabiliriz. 1973 yılı sonlarında petrol fiyatlarında görülen hızlı artış ve 1974 Kıbrıs harekâtı sonucu uygulanan ambargonun da etkisiyle 1977 yılından itibaren ödemeler dengesinde ciddi problemler ortaya çıkmıştır. Döviz darboğazı sebebiyle sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde, ara ve yatırım malları yeterince sağlanamamıştır. Buna o dönemdeki iç siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklarında eklenmesiyle ekonomi büyük bir gerileme dönemine girmiştir. İthalâtın finansmanı için yeterli dış kaynağın sağlanamaması ve harcamaların kontrol edilememesi ithal mallarında kıtlıklara yol açmış, bu durum üretimde gerilemelere ve enflasyonun hızlanmasına sebep olmuştur. (1)

Özellikle ithalâta bağlı sanayi girdilerindeki kıtlıktan, enerji yetersizliğinden ve işbarışının sağlanamamasından kaynaklanan

(1) Beşinci Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları:1, V.Bes Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler (1972-1983) DPT, Ocak-1985, s.1.

düşük kapasite kullanımı ile yatırımlardaki gecikmeden etkilenen imalât sanayinin katma değeri 1979'da %5,3 ve 1980'de %5,4 oranında azalmıştır. (2)

Ekonomideki bu durgunluk ve gerilemeyi gidermek amacıyla 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri gündeme getirilmiştir. 24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan yeni ekonomi politikasının başlıca üç ana hedefi vardır. Bu üç ana hedef fiyat artışlarını durdurmak, piyasa ekonomisini harekete geçirmek ve ekonomiyi dışa açarak döviz gelirlerini arttırmak olarak ifade edilebilir. (3)

Yeni ekonomi politikası GSMH ve sektörel büyüme hızları üzerinde olumlu sonuçlar vermiş ve üretimdeki gerileme son bulmuştur. Nitekim 1984 yılında sanayi sektöründeki üretim artışı, plan hedefini de aşarak %9,3 oranına ulaşmıştır. 1979-1983 döneminde %2,1 olan GSMH artışı ise 1984'te plan hedefinin üstünde ve %5,9 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme hızında sağlanan gelişme tarım sektöründe öngörülen hedefe ulaşılmasından ve sanayi üretiminde de, hedefin aşılmasından kaynaklanmıştır.

GSMH ve sektörel büyüme hızlarındaki gelişmeleri bu şekilde özetledikten sonra Türk ekonomisinin yapısındaki değişimden de söz etmek samırım yerinde olacaktır.

(2) Beşinci Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları:1, s.15.
(3) Türkiye Odalar Birliği, İktisadi Rapor, 1985, s.9

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan sanayileşme isteği plânlı dönemde daha da artmış ve bütün plânlarda sanayi sektörü ekonominin itici gücü olarak benimsenmiştir. Hazırlanan beş yıllık planlarda ve beş yıllık planlara bağlı olarak uygulamaya konan yıllık programlarda, ekonomideki yapı değişikliği sanayileşme yönünde belirlenmiştir.

Birinci plân döneminde tarım sektörünün GSYİH içindeki payı % 35,0, aynı dönemde sanayinin payı %17,5, hizmet sektörlerinin payı ise %47,5 idi. (Tablo:2)'de görüldüğü gibi, ikinci, üçüncü ve dördüncü plân dönemlerinde tarımın payı gittikçe azalmış, sanayi ve sanayiye bağlı olarakta hizmetlerin payı giderek yükselmiştir.

Tablo:2

Planlı Dönemde Sektörlerin GSYİH İçindeki Paylarındaki Gelişmeler (% Olarak)

Sektörler	I.Plan Ortalaması	II.Plan Ortalaması	III.Plan Ortalaması	1978 Arayılı	IV.Plan Ortalaması	1984 Arayılı
1- Tarım	35,0	29,5	24,1	22,8	23,4	22,1
2- Sanayi	17,5	20,9	22,7	24,1	22,6	24,1
3- Hizmetler	47,5	49,6	53,2	53,1	54,0	53,8
4- G.S.Y.İ.H.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Türkiye Odalar Birliği, İktisadi Rapor, 1985, s.14.

Ancak bu gelişmelere rağmen, ekonomideki yapı değişikliği yine de plânlandığı biçimde gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli nedeni, ihracatta umulan artışın genelde gerçekleşmemesi ve beklenen dış yardımların zaman zaman kesilmesi veya istenilen ölçüde olmaması olarak belirtilebilir. Böylece yatırım mallarında ve sanayi için gerekli diğer kalemlerde öngörülen ithalâtın yapılamaması sanayi sektörünün arzu edilen gelişmeyi göstermesine engel olmuştur ve olmaktadır. (4)

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, ekonomi içinde tarım ve sanayi sektörünün oranlarının, ancak Türkiye tarımının önemli ölçüde hava şartlarına bağlı olduğu ve sanayinin önemli bir bölümünün ise montaj sanayii olduğu bilindikten sonra anlam kazanmasıdır. (5)

Fiyat Artışları

Ülkemizin plânlı döneme geçtiği 1963 yılından, bugüne kadar uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Plânları sonuçlarının bir değerlendirilmesi yapıldığında, temel bir kural olmamakla beraber genellikle enflasyonun tırmandığı yıllarda ve dönemlerde kalkınma hızının yavaşladığı veya gerileme eğilimi gösterdiği sonucuna varmak mümkündür. (6)

(4) Kubilay Baysal; Türkiye Ekonomisi, İstanbul, İktisat Fakültesi yayını, 1984, ss.241-242.

(5) İhsan Çetin ve Ahmet Yalnız; Türkiye Ekonomisi İçinde Sektör Olarak Turizmin Yeri ve Önemi, Ankara, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Planlama Dairesi Başkanlığı, Mart, 1976, s.5

(6) İktisadi Rapor, 1985, s.15.

Uygulanmakta olan yeni ekonomi politikasında da temel gayelerden biri enflasyon oranını düşürmek olarak belirlenmiştir. Ancak bu politika enflasyonu kontrol altına alamamıştır. Türkiye' de yaşanan enflasyonun sebeplerini iki grupta toplamak mümkündür.⁽⁷⁾

I- Talep fazlalığını doğuran faktörler:

- Paranın dolaşım hızının artması,
- Tüketim eğiliminin artması,
- Bütçe açıkları,
- Vergi politikasının enflasyonla mücadelede yeteri kadar etkinlikle kullanılmamış olması.

II- Maliyeti artıran ve arz tıkanıklığını doğuran sebepler:

- Türk parasının dış değerinin sürekli değişmesi,
- İradi ve gayriiradi kapasite kısıtlamaları, Türkiye' de iradi kapasite kısıtlamalarının ortaya çıkmasının temel sebebi çeşitli alanlarda var olan tekellerdir. Gayriiradi kapasite kısıtlamalarının sebebi ise enerji kısıtlamaları ve alt yapı darboğazıdır.⁽⁸⁾
- Üretim ölçeklerinin küçük oluşu,
- Arz esnekliğinin yetersiz oluşu.

(7) İktisadi Rapor, 1985, s.4

(8) Türkiye Odalar Birliği, 1984'e Giderken Türkiye Ekonomisi, Kasım-1983, s.6.

Plânlı dönemde ortalama yıllık fiyat artışlarına baktığımızda, sırasıyla birinci plânda fiyat artışı %5,4, ikinci plân döneminde %11,2, üçüncü plân döneminde %22,6, 1978 arayılında %43,7, dördüncü plân döneminde %54,8 ve 1984 arayılında %50,0 olduğu görülmür. 1984 yılı programında enflasyon hızının %25,0'e indirilmesi hedef olarak alınmıştı. Ancak fiyat artışları bu oranın oldukça üstüne çıkıldığını göstermektedir.

Genellikle fiyat artışlarının hızlandığı yıllarda GSMH'da reel büyümenin yavaşladığı ve hatta gerilediği gözlenmektedir. Fiyat artışlarının yüksek düzeylere ulaştığı 1979 ve 1980 yıllarında büyüme hızları negatif olarak gerçekleşmiştir. (9)

Türkiye'nin en önemli problemlerinden biri olan enflasyon hızını düşürmek ve fiyatları halkın dayanabileceği bir düzeyde tutabilmek için, üretimde verimliliğin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi ve gelirlerin artırılması gerekmektedir.

Nüfus, İstihdam ve Fert Başına Gelir

Bütün dünya ülkelerinde işgücü arzı, iç talep ve üretim teknolojisini belirleyen bir faktör olarak nüfus ve nüfus artış hızı, ülkemizde de bu faktörler üzerinde önemli bir etken olarak görülmektedir.

1980 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 1975-1980 döneminde yıllık ortalama nüfus artış hızı binde 20,65 olarak gerçekleşmiştir.

(9) İktisadi Rapor, 1985, ss.15-16.

1984 Temmuz ayı itibariyle nüfusumuzun 48.480.000'e ulaştığı gözönüne alındığında; 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre 13.648.000 olan nüfusumuzun 57 yılda sayısal olarak 34.832.000 oransal olarak da %255,2 arttığı gözlenmektedir.⁽¹⁰⁾ 1985 nüfus sayımının resmi olmayan sonuçlarına göre ise, Türkiye nüfusu 51.420.727 ve nüfus artış oranı yaklaşık binde 27 olarak açıklandı.

Nüfusumuzda görülen bu hızlı artış, yaşlı ve çocuk ölümlerindeki nispi azalma gibi bünyevî olmaktan çok, doğum artış hızının sürekliliğini korumasından ileri gelmektedir. 1975-80 dönemi için doğum artış hızı binde 32,2'dir. Ülkemizdeki doğum oranı diğer ülkelerin oldukça üzerindedir. Ancak 30 yıllık dönemde, giderek azalan bir eğilim içine girmiştir. Sosyal ve ekonomik gelişmeye paralel olarak 1950-55 döneminde binde 46,7 olan doğurganlık oranı, 1975-80'de binde 32,2'ye düşmüştür. Oysa aynı dönemde bu oran F.Almanya'da binde 9,7, İngiltere'de binde 12,6, A.B.D.'de binde 15,2 olarak gerçekleşmiştir.⁽¹¹⁾ Gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksek bir doğum artış hızına sahip olduğumuz açıktır. Bu hızlı nüfus artışının beraberinde getirdiği sorunlar ise gelişme durumunda olan ekonomimiz için önemli bir engel teşkil etmektedir.

Ülkemizde 1984 yılında büyüme hızı 1983 yılına göre %5,7'lik bir gelişme göstermesine rağmen, fiyatlar genel seviyesindeki hızlı yükselme, nüfus artış hızının yüksek oranlarda

(10) Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor, s.137.

(11) Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor, ss.137-138.

seyretmesi ve istihdam imkânını arttırıcı yatırımlardaki finansman ve alt yapı yetersizlikleri sebebiyle istihdam ve işsizlik sorunu önemini korumaktadır.

Tablo:3

İşgücü Arzı - Talebi ve İşgücü Fazlası
(15 - yaş)

(Bin kişi)

	1982	1983	1984 (x)
Sivil İşgücü Arzı	17.533.0	17.773.0	18.016.0
Sivil İşgücü Talebi	15.467.0	15.576.7	15.705.6
Tarım Dışı İşgücü Fazlası	2.066.0	2.196.3	2.310.0
Tarımsal İşgücü Fazlası	665.0	665.0	665.0
Toplam Yurtiçi İşgücü Fazlası	2.731.0	2.861,3	2.975.0
İşgücü Fazlası Oranı (%)	15.6	16.1	16.5

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor. s.139.

(x) Üretim hedeflerine göre.

(Tablo:3)'te görüldüğü gibi, 1983'te 17,7 milyon kişi olan işgücü arzı, 1984 yılında %1,4'lük bir artışla 18,0 milyon kişiye ulaşmış, sivil işgücü talebi ise 1983 yılında 15,6 milyon kişi iken 1984 yılında %0,8'lik bir artışla 15,7 milyon kişi olmuştur. Türkiye'de işgücü talebindeki artışlar işgücü arzını geriden takip etmektedir. Bu durumda, işgücü arzında daha önceden

meydana gelen yığılmalarda gözönüne alındığında, işgücü fazlasında yeni istihdam olanakları yaratılamadığı takdirde artışlar görüleceği açıktır.

1977-1983 döneminde yaşanan iki petrol şoku, anarşik ortam nedeniyle iş barışının bozulması ve üretimdeki aksamalar istihdam üzerinde de etkili olmuş ve 1977 yılında %12-13 olan işgücü fazlası oranı, 1983'ün sonunda %16,1'e yükselmiştir.⁽¹²⁾ 1984 yılında ise büyüme hızında olumlu bir gelişme sağlanmasına rağmen, istihdam imkânını arttırıcı yatırımlar gerçekleştirilemediğinden işgücü fazlası oranı yükselmeye devam etmiştir.

Yurt içi sivil istihdamın sektörler arasındaki dağılımına baktığımızda, tarım sektörünün payının yıllar itibariyle giderek düşmesine rağmen-yine de önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. (Tablo:4)

(12) İktisadi Rapor, 1985, s.42.

Tablo:4

Yurt İçi Sivil İstihdamın Sektörler Arasında
Nispi Dağılımı
(15 - yaş, %)

Sektörler	1982	1983	1984
Tarım	61,30	60,67	59,98
Sanayi	12,00	12,77	12,50
İnşaat	3,78	3,76	
Ticaret	4,36	4,47	25,78
Ulaştırma	3,22	3,26	
Hizmetler	13,58	13,82	
Bilinmeyen	1,76	1,75	1,74
Toplam	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor, s.139.

Kalkınma planlarında ülke kalkınmasının sanayileşme ile sağlanması temel prensip olarak belirtilmesine rağmen, tarımda çalışan işgücünün 1984 yılında %59,98 gibi büyük bir paya sahip olması ülkemizde tarım sektörünün ekonominin büyümesi üzerinde halâ önemli bir sektör olarak yerini koruduğunu göstermektedir.

Sektörlerdeki işgücü produktivitesinin nispi dağılımı ise şöyledir: 1962 yılında tarımdaki işgücü produktivitesinin toplam içindeki payı 0,54, sanayi sektörünün 2,06, 1983'te sırasıyla 0,33, 2,44; 1984'de ise 0,33, 2,43'dür. (13)

(13) İktisadi Rapor, 1985, s.43.

Görüldüğü gibi, tarım sektöründeki işgücünün yarattığı katma değer payı sanayi sektörüne göre düşük seyretmekle beraber yıllar içindeki gelişiminde de bir azalma söz konusudur. Bu gelişimin sonucunda tabii olarak; tarım sektöründe çalışan işgücü, gelir düşüklüğüne bağlı olarak diğer sektörlerle doğru kaymaktadır.⁽¹⁴⁾ Ancak sanayi ve hizmet sektörlerinin mevcut büyüme hızlarıyla genişleyen işgücü arzını karşılaması olanaksızdır. Dolayısıyla Türkiye'de işsizlik, sürekliliğini koruyacak ve her yıl katılan yeni işsiz kitlesiyle giderek daha da büyüyecektir.⁽¹⁵⁾

İşsizlik sorununa çözüm getirmek amacıyla her bölgede mevcut işgücü fazlasını yerinde istihdam edecek ve emek yoğun yatırımlara öncelik verilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin ithal ettiği teknoloji türü ile istihdam sorununun çözümü birbirlerine ters düşmektedir.

Türkiye için istihdam sorununu hafifleten bir hareket olarak Batı Avrupa ülkelerine işçi göçü'nde artık kurtarıcı olma niteliğini yitirmiştir. Avrupa ülkelerinin kendi bünyelerinde görülen işsizlikleri azaltmak amacıyla aldıkları vize uygulama kararları, Almanya ve Fransa'nın dönüşü teşvik için uyguladıkları politikalarla Avrupa işgücü piyasası Türkiye'ye kapanmıştır. Özellikle son yıllarda işçi göçünde önemli yer tutan Orta Doğu ülkelerinin ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkları, bu ülkelere olan gidişlerde yavaşlatmıştır.⁽¹⁶⁾

(14) İktisadi Rapor, 1985, s.44

(15) İhsan Çetin ve Ahmet Yalınz; s.6

(16) İktisadi Rapor, 1985, s.46.

Böylece, Türkiye kısa vadede fazla işgücünü kullanabileceği emek yoğun yatırımları gerçekleştiremez ve yeni iş alanları yaratamazsa, işsizlik probleminin boyutlarının giderek büyüyeceği açıktır.

Türkiye'de kişi başına gayri safi milli hasıla'nın gelişimine baktığımızda; 1977 yılından itibaren kişi başına yıllık ortalama gelir artışında gerileme başladığını ve dördüncü plân döneminde ortalama yıllık reel gelirin beş yıl süreyle hiç artmadığını görüyoruz. Birinci plân döneminde sabit fiyatlarla nüfus başına düşen GSMH'da ortalama yıllık %4,0, ikinci plân döneminde %4,4, üçüncü plân döneminde %3,9, 1978 ara yılında %0,9, dördüncü plân döneminde %0,1 ve nihayet 1984 ara yılında %3,8 oranlarında artışlar sağlanmıştır. 1963 yılında sabit fiyatlarla 2,389 lira olan kişi başına GSMH, 1984 yılında 5,089 liraya yükselmiştir. (17)

Bu gelir seviyesi ile Türkiye Avrupa ülkelerinin çok gerisinde ve gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır. Gelir seviyesindeki bu düşüklük yanında gelir dağılımındaki dengesizliklerde Türkiye'de önemli bir problem teşkil etmektedir.

Yatırımlar

Genel iktisat eğitiminde yatırım, gelirin tüketilmeyip tasarruf edilen kısmının kapital mallarına çevrilmesi olarak tarif edilir. (18)

(17) İktisadi Rapor, 1985, ss.17-18.

(18) Sabri F.Ulgener; Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, 6.baskı, İstanbul, Der yayınları, 1980, s.195.

Böylece bir ülkenin her yıl yarattığı GSMH'dan tasarruflara ayırdığı oran ne kadar yüksekse, o ülkenin yatırım yapma kapasitesi de o oranda artar, dolayısıyla ekonominin yarattığı gelirden artmış olur. Ülkenin toplam kaynakları, o ülkenin GSMH'sı ile dış açığın toplamından ibarettir. Bu toplam kaynaklardan öngörülen yatırımın miktarı ise sabit sermaye yatırımları ile stok değişmelerinin toplamından oluşur.

Türkiye'de iç tasarrufların yetersizliği nedeniyle kamu ve özel kesim yatırımlarının finansmanında dış tasarruflardan da büyük ölçüde yararlanılmaktadır. III. plân döneminde yurt içi tasarrufların GSMH'ya oranı ortalama %9,3 iken, dış tasarrufların oranı %15,0 olarak gerçekleşmiştir. IV. plân döneminde ise yatırımların finansmanında iç kaynakların önemi artarak yurt içi tasarrufların GSMH'ya oranı %15,4'e yükselmiştir. Dış tasarrufların GSMH'ya oranı ise %5,4'e gerilemiştir. (19)

Türkiye'de yatırımların dönemler itibarıyla gelişimi incelendiğinde, enflasyonun çok yüksek düzeylere çıktığı ve ekonominin darboğazda olduğu yıllarda toplam yatırımlarda duraklama veya gerilemeler görülmektedir.

Nitekim; ikinci plân döneminde (1968-1972) sabit fiyatlarla toplam yatırımlarda %7,3, üçüncü plân döneminde (1973-1977) %13,4 ortalama artışlar olduğu halde, ekonomide önemli darboğazların olduğu

(19) Beşinci Beş Yıllık Plân Destek Çalışmaları:1, s.19

1978 ara yılında %7,9 gerileme görülmüştür. Bu olumsuz şartların sürdüğü dördüncü plân döneminde (1979-1983) yatırımlar %0,6 gibi çok düşük bir oranda artarken, 1984 yılında da %1 oranında bir artış gerçekleşmiştir.(20)

Görüldüğü gibi, 1984 yılında da yatırımlardaki gerileme devam etmektedir. Sabit sermaye yatırımları, 3.513 milyar ₺. olarak belirlenen 1984 yılı yatırımlarının %91'ini teşkil etmektedir, ve 3,2 trilyona ulaşmaktadır. Bu miktarın %59'u Kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilirken, %41'i özel sektörce yapılmıştır.(21)

Yatırımlarda özel sektör payları incelendiğinde, özel kesimin 1974 yılına kadar toplam yatırımlar içindeki payının %50'nin üzerinde olduğu, bu payın bu yıldan itibaren gittikçe azalarak, 1982 yılında %38,9'a düştüğü görülmektedir. 1983 ve 1984 yıllarında hafif bir yükselme ile payın %41,1 düzeyine geldiğini görüyoruz.

Bu azalışları iki dönem olarak incelemek gerekir.(22)

1975-1980 döneminde ülkemizdeki ekonomik darboğaz, enflasyon baskılar, siyasi istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı özel kesim yatırımlarının gerilemesinde başlıca etkenler olarak belirtilebilir.

İkinci dönem olarak nitelendirilebileceğimiz 1981-1984 döneminde ise, 1980 yılında başlayan ikinci petrol fiyatları şoku Türk

(20) İktisadi Rapor, 1985, s.24

(21) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, Mayıs-1985, s.40

(22) İktisadi Rapor, 1985, ss.26-27.

ekonomisini etkilemiş, petrole ödenen döviz miktarı önemli ölçüde artmış ve yatırımlar için gerekli ithalât yapılamamıştır. Ayrıca enflasyonun yıpratıldığı işletme kaynaklarının, yatırım yapmaya imkân vermemesi ve aktif bir sermaye piyasasının teşekkül etmemiş olması, özel kesimde yatırımların artmasını önlemiştir. Bu dönemde işletmeler mevcut düşük kapasitelerini yükseltme yönünde bir çaba içine girmişlerdir. Ayrıca Ticari bankaların sanayinin finansman ihtiyaçlarına yeterli ölçüde cevap verememeleri de özel kesim yatırımlarını etkilemiştir.

Özetlemek gerekirse; Türkiye'de yatırımların geliştirilmesi, firmaların ithalât taleplerinin zamanında ve yeterli ölçüde sağlanmasına, iyi işleyen istikrarlı bir sermaye piyasasının geliştirilmesine, kamu ve özel bütün firmaların verimliliklerinin arttırılmasına ve uygun şartlarla dış kaynak teminine bağlı bulunmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Türkiye ekonomisinde bazı bünyevî problemler önemini ve etkinliğini korumaktadır. En önemli problemleri şöyle sıralayabiliriz:

- Tasarruf açığı,
- Finansman problemi,
- Yatırımlarda yetersizlik,
- İstihdam problemi,
- Bütçe açıkları,
- Hızlı enflasyon,

- Düşük gelir ve gelir dağılımı eşitsizliği,
- Dış ticaret açığı ve ödemeler dengesi problemi .

II. Türkiye'nin Ödemeler Dengesi Problemi ve Bu Problemin Temel Bünyevî Sebepleri

Az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda, kalkınma çabalarını sınırlayan faktörlerin başında, dış ödeme güçlükleri yer almaktadır. Genellikle hızlı bir kalkınma, yatırımların süratle arttırılmasını zorunlu kılar. Bu ilişki özellikle sanayileşmenin yoğunlaştığı ölçüde daha belirgin bir hale gelir. Yatırımların arttırılması ise, iki temel faktörün bir arada varlığına bağlıdır. Bir yandan tasarruflar, artan yatırımları besleyebilecek seviyeye süratle yükselebilmeli, öte yandan ithal kapasitesi, yatırımların arttırılması ve mevcut üretim kapasitesinin tam olarak kullanılabilmesi için gerekli fakat yurt içinde üretilemeyen makina, teçhizat ve hammadde ithaline imkân verecek bir seviyeye çıkarılmalıdır. İthalat kapasitesi mal ve hizmet ihracından elde edilen dış satın alma gücüne, her türlü sermaye ithalinin ilavesi ve bundan dış borçlar için yapılan ödemelerin çıkarılmasıyla elde edilen değerdir.⁽²³⁾ Eğer ithalât, bu kaynaklardan elde edilen dış satın alma gücü ile karşılanamıyorsa, ithalât talebi ithalât kapasitesini aşacak ve dış ekonomik ilişkilerde güçlükler başlayacaktır.

(23) Memduh Yaşa; "Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi ve Dış Ticaret" Ekonomik ve Sosyal Etüdümler Konferansı Heyeti, Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme Semineri, İstanbul, 1968 s.31

Hemen bütün gelişmekte olan ÷lkelerde tasarruf yetersizliği vardır. Bunun yanında d÷viz gelirleri de ekonomik gelişmeyi yakından izleyememekte ve s÷r÷kleyici değil de sınırlayıcı bir nitelik göstermektedir. Bu problemlerin ç÷zümü için alınan tedbirlerde (yatırımların kısılması, ithalâta sınırlamalar getirilmesi gibi) gelişme sürecinde olan ÷lkelerin kalkınmalarını geciktirmektedir.

Genel bir yaklaşımla, gelişmekte olan ÷lkeler için belirttiğimiz ve bir "kısır d÷ngü" olarak nitelendirebileceğimiz bu süreç Türkiye içinde aynen geçerlidir.

Türkiye'nin ödemeler dengesi 1946 yılından beri sürekli açık vermektedir. Türkiye'nin ödemeler bilançosunda gör÷len açıkların büyük bir bölümü dış ticaretimizde yukarıda belirttiğimiz kalkınma süreci içinde ortaya çıkan açıklardan ileri gelmektedir. Dış ticaretimizin değişmeyen bu trendine sebep olan faktörler, büyük ölçüde ekonominin genel yapısı ile ilgili olan problemlerden kaynaklanmaktadır.

Türk ekonomisinin genel yapısı ile ilgili olan problemler Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânında da belirtilmiştir. Dış ticaretimizin problemleri bölümünde bu konuda aynen şöyle denilmektedir:

"Türk ekonomisinde tarım ve hizmetler sektörlerinin büyük ağırlık taşıması, sanayiin genellikle küçük işletmelerden oluşması, tarımın hava şartlarına büyük ölçüde bağlı bulunması ve bütün bunların üstünde teknolojik gerilik ÷lkenin dış ticaret yapısına da

yansımaktadır. Nitekim, plânlı dönemde toplam ihracat içinde tarım sektörü en büyük payları tutmaya devam etmiş, yıllar itibariyle ihracatın bileşiminde büyük bir yapı değişikliği sağlanamamıştır."⁽²⁴⁾

Üçüncü beş yıllık plânda genel olarak belirtilen bu ekonomik yapıya bugün için baktığımızda, belli ölçüde bir yapı değişikliğinin olduğunu ve 1984 yılında tarımın GSYİH'daki payı %22,1 iken, sanayiın payının %24,1'e yükseldiğini ve hizmetler kesiminde %53,8 pay sahibi olduğunu görüyoruz.⁽²⁵⁾ Öte yandan toplam ihracat içinde sanayi ürünleri ihracatının payının sürekli olarak arttığı ve 1983'te %63,9 ve 1984'te %72,1 oranına yükseldiği görülmektedir. Buna karşılık tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat gelirleri içindeki payı, 1980 yılından itibaren sürekli bir azalma göstermiş ve bu pay 1983 yılında %32,8 iken, 1984 yılında %24,5'e düşmüştür.⁽²⁶⁾

Bu gelişmelere bakarak ekonomide bir yapı değişikliğinin olduğu söylenebilir ancak, bugün de toplam işgücünün %59,98 gibi büyük bir bölümünün istihdam edildiği tarım sektörü, ekonominin büyümesi ve ihracat üzerinde halâ önemli bir sektör olarak yerini korumaktadır.

Öte yandan ihracatda "sanayi ürünleri" kapsamına giren bazı maddeleri gerçek sanayi ürünü olarak nitelendirmek oldukça

(24) Devlet Plânlama Teşkilâtı, Yeni Strateji ile Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânu (1973-1977) Ankara, 1973, s.115.

(25) İktisadi Rapor, 1985, s.14.

(26) Merkez Bankası, Yıllık Ekonomik Rapor, 1984, Ankara, 1985, s.27

güçtür. Ödemeler dengesi net müspet bakiye veren sanayi kolları sayısı ise sınırlıdır ve daha çok tarıma ve toprağa dayalı olan tüketim ve bazı ara malları sektörlerinden ibarettir. İhracat yapan imalat sanayii kollarının, özellikle ara ve yatırım malları sanayiinin çok büyük bir kısmı geniş ölçüde ithalâta yol açan ithal-ikame sanayii niteliğindedir. (27)

Türkiye'de ekonominin geniş ölçüde tarıma dayalı oluşu, tarımda ise tabii şartların ve havanın etkili olması ihracata da yansımakta ve dış ticaretimizin gelişimini olumsuz şekilde etkilemektedir.

Ülkemizde tarımsal üretimde girdilerin entansif bir biçimde kullanılmaması, tarımda uygulanan tekniğin ilkel oluşu, öte yandan tarıma ait arazilerin dağınıklığı ve uğradığı erozyon produktivite ve üretimin düşük olmasına yol açmaktadır. (28) Cumhuriyetimizin kuruluşundan bugüne değin hava şartlarının elverişli veya elverişsizliği daima tarımsal ürünleri etkilediği gibi dış ticaretimizin gelişiminde de etkili olmuştur.

Tarıma dayalı bir ekonomide görülen bir başka problem de tarım ürünlerinin ihracatı ile ilgilidir. Bilindiği gibi, tarım ürünlerinin dış talep esneklikleri düşüktür. Bu sebeple fiyatları düşürmek suretiyle bu ürünlerin ihracatını artırmak pek mümkün olmamaktadır.

(27) Mükerrerem Hiç; Türkiye Ekonomisinin Analizi, İstanbul, İktisat Fakültesi Yayını, 1980, ss.38-39.

(28) Koray Başol; Türkiye Ekonomisi, İzmir, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayını, 1983, s.364.

Dış ticaretimizi olumsuz bir şekilde etkileyen ikinci önemli problem sanayimizin yapısı ile ilgilidir. Türkiye'de sanayinin küçük işletmelerden oluşması beraberinde bir takım problemler getirmektedir.

Türk sanayii, aynı malı üreten çok sayıda firmanın çağdaş teknolojik ölçülere göre çok düşük ölçekli üretimde bulunduğu bir yapıya sahiptir. Dokuma ve bir ölçüde de gıda kesimleri dışında, sanayi de "dev" görünen üretim birimlerinin uluslararası piyasada böy ölçüşen firmalar karşısında birer "cüce" olduklarını söylemek yanlış olmaz.⁽²⁹⁾ Sanayi üretim teknolojisinin etkin ölçeğin çok altında oluşu yüksek maliyetle eş anlamlıdır. İthalât yasakları ve gümrük duvarlarıyla korunan iç pazarda "kârlı" üretime imkân veren bu yapı sınıai ürünlerin ihracatına imkân vermemektedir. Daha açık bir deyimle, var olan üretim yapısı sonucu üretim maliyeti ihraç (ya da dünya) fiyatlarının çok üstünde olduğundan, sınıai ürünlerin ihraç imkânları sınırlıdır. Bunu sağlamak için başvurulan devalüasyonlar ise ithalât girdisi fiyatlarını da artırdığından maliyetleri olumsuz yönde etkilemekte; yerli sanayi ürünlerinin dış pazarlarda rekabet etmesini sağlamamaktadır.⁽³⁰⁾

Türkiye'nin sanayi ürün ihracatı, sanayi üretim yapısını yansıtmaktadır. Türkiye sanayiinde 1000 ve daha fazla işçi çalıştıran büyük işyerlerinin %60'ı dokuma ve gıda sektörlerinde top-

(29) Yakup Kepenek; Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Ankara, Savaş Yayınları, 1984, s.468.

(30) Kepenek; a.g.e., ss.359-361.

lanmıştır. Sanayi ürün ihracatı da büyük ölçüde bu kesimlerden kaynaklanmaktadır. Oysa sanayileşme alanında gelişmiş sayılan ülkelerde büyük işyerlerinin büyük çoğunluğu makine, kimya ve elektrik makineleri alt sektörlerinde yoğunlaşmıştır.⁽³¹⁾

Sonuç olarak; iç pazar için üretime dayalı bir gelişme gösteren sanayiın dışa açılması ve sanayi ürün ihracatının da süreklilik, ancak büyük ölçekli, dış piyasada rekabet edebilecek üretim birimlerinin oluşmasıyla sağlanabilir.

Öte yandan, sanayinin ihtiyaç duyduğu temel girdilerin ithalin de karşılaşılan darboğazlarda sınai üretimi etkileyerek, maliyetleri artırmakta, üretimde aksamalara yol açmakta ve böylece söz konusu malın ihracatı da olumsuz olarak etkilenmektedir.

Ayrıca hızlı nüfus artışı yanında, yerli sanayiın gelişmesi de bir çok ihraç maddelerine olan iç talebi arttırmakta ve ihraç edilecek bazı hammaddelerin ihracatının azalmasına yol açmaktadır. Artan iç talep sebebiyle bir çok maddenin ihracatı üretime göre gerilemektedir. Meselâ dokuma sanayiindeki gelişme pamuk ihracatının üretime göre gerilemesine sebep olmuştur.⁽³²⁾

Üçüncü beş yıllık kalkınma plânında da belirtildiği gibi, Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz bir şekilde etkileyen yapısal faktörlerden biri de teknolojik geriliktir. Teknolojik gerilik Türkiye'de üretimin düşük seviyede ve kalitesiz olmasına yol açmaktadır.

(31) Kepenek; a.g.e., s.359

(32) Devlet Plânlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1963-1967), Ankara, 1963, s.513.

Böylece ürünlerin dış piyasada alıcı bulması güçleşmekte (kalitesizliği dolayısıyla) ve ancak iç piyasanın ihtiyaçlarına cevap verebilmektedir. (Düşük üretim dolayısıyla)

Türkiye ekonomisinin genel yapısı ile ilgili olan bu problemlerin çözümü ancak alınacak uzun vadeli tedbirlerle mümkündür. Yeni üretim teknolojisinin geliştirilmesi, böylece verimliliğin artırılarak maliyetlerin düşürülmesi, sağlıklı bir sanayi yapısının oluşturulması uzun vadede uygulanacak politikalarla gerçekleştirilebilir.

Türkiye'de dış ticaret ekonominin genel yapısındaki problemleri olduğu gibi bünyesinde taşımaktadır. Türk dış ticaretinin geçmiş dönemdeki uzun vadeli eğilimi, milli gelirdeki artışlara paralel bir gelişme gösterememiş olması ve böylece ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil, sınırlayıcı bir niteliğe sahip olmasıdır. İhracatın yeterli bir genişlik kazanamaması ithalâtı sınırlandırmış, bu da yatırımlar için engel teşkil ederek sonuçta ekonomik gelişmenin hızlanması güçleşmiştir. (33)

Dış ticaret sektörünün hızlı gelişmenin gerektirdiği tempoya erişememesi sebebiyle dış borçlanma zorunlu olmuştur. Ancak alınan dış yardımların büyük çoğunluğu daha önce alınan borçların ana para ve faiz ödemeleri için kullanılmaktadır. Bu nedenle,

(33) Tefvik Ertüzün; Türkiye'de İç ve Dış Ticaretin Gelişmesini Engelleyen Faktörler, Ankara, Ankara Ticaret Odası Araştırma Yayınları, 1974, ss.109-111.

sağlanan dış yardımlarda ithalât kapasitesini artırmada karşılıklı-
lan güçlüklerin ortadan kalkmasına yeterli ölçüde yardımcı olamamak-
tadır. (34)

Türkiye'de ihracat, verimliliği hızla artırılmayan ve dış talebi sınırlı olan tarım ürünlerine dayalı olduğu, sınai ürünlerle çeşitlendirilemediği, mal ithalâtının çoğunu oluşturan ara malları ve yatırım mallarında iç üretim artırılmadığı sürece, dış ticaretin kalkınma çabalarını sınırlayan bir darboğaz olması tabiidir.

Öte yandan bugün Türkiye, tüketim mallarının teşkil ettiği bir ithalât yapısından, üretime yönelik hammadde ve mamul mallar ithalâtına yönelmiştir. İthalâtımızın yapısındaki bu özellik gün geçtikçe daha da belirginleşmekte ve ithalâtın büyük bir kısmı yerli üretimi arttırıcı karakter kazanmaktadır. İthalâtımızın söz konusu yapısı ondan vazgeçilemeyecek nitelikte olduğunu göstermektedir. Bu sebeple ithal kısıtlamaları ekonomide ve sanayi de önemli durgunluklara sebep olabilmektedir. (35) Bu sebeple Türkiye, ithalât kısıtlamasından çok, ithalâtın yapılmasını gerçekleştirecek dövizin ve onu yaratacak kaynakların geliştirilmesine yönelik politika ve tedbirlere öncelik vermek zorundadır.

Bu açıklamalar gösteriyor ki; Türkiye'nin dış ticaret yapısı, dış ticaret açıklarının giderek büyümesine yol açmaktadır. Dış ticaret açıklarının ödemeler dengesinde ciddi bir darboğaz ya-

(34) Devlet Plânlama Teşkilâtı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1968-1972), Ankara, 1968, ss.41-42.

(35) Alaattin Alak; "Genel İktisat Politikası İçinde Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası", Doktora Tezi, İktisat Fakültesi, 1976, ss.232-237.

ratmaması ise, görünmeyen işlemlerden yeterli döviz kaynaklarının sağlanmasına bağlıdır.

III. Türkiye'nin Ödemeler Dengesinde Görülen Gelişmeler

A. Plânlı Dönem Öncesi

1930 yılına kadar açık veren Türkiye'nin dış ticareti, bu yıldan sonra alınan çeşitli tedbirler ile 1946 yılına kadar aktif bakiye vermiştir. 1930'dan sonra Türk parasını koruma kanunu ile Türkiye'de son derece sıkı bir kambiyo kontrolü rejimi benimsenmiş ve kambiyo kontrolü gün geçtikçe arttırılmıştır. Buna paralel olarak dış ticarete çeşitli sınırlamalar konmuş ve gümrük vergileri çok yüksek düzeylere çıkarılmıştır. Bu bakımdan 1930-1946 yıllarında görülen dış ticaret fazlalığı tamamen sunî sebeplere dayanmaktadır. (36)

1946 yılından sonra ise ödemeler dengesinde sürekli açıklar görüyoruz. 1946'da ihracatı teşvik için yapılan devalüasyondan sonra durum tersine dönmüş ve uzun bir dönem boyunca fazlalık gösteren ticaret dengesi, 1947 yılından itibaren açık vermeye başlamıştır. Bundan sonraki dönemde genellikle ithalât, ihracattan daha

(36) Zeyyat Hatipoğlu; Türkiye Nereye Gidiyor, Türkiye'de Ekonomik Uygulama ve Düşüncenin Eleştirisi, Aktif Büro Basım Organizasyon Yayınları, 1976, s.73.

hızlı yükselmiştir. (37)

1950 yılına kadar cari işlemler dengesinin seyri, dış açık ve dış finansman gereğini önemsiz kılmıştır. Ancak 1950 yılından itibaren, dış ticaretimizin iyileşme göstermemesi mevcut açığı kronik hale getirmiştir. Kronik açık sonucunda biriken borç yükü, dış dengeyi daha da zor bir duruma sokmuştur. Plânlı dönemden önceki 11 yılda dış ticaret açığımız bazı yıllar hariç, genellikle artmıştır. 1951 yılına göre 1961 yılında dış ticaret açığımızın %85 arttığı görülmektedir. (38)

Aşağıdaki tabloda 1954-1962 yılları arasında Türkiye'nin ödemeler dengesi gelişmeleri görülmektedir.

(37) Alkin; a.g.e., s.218.

(38) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânu, s.23.

Tablo:5

Türkiye'nin Ödemeler Dengesi (1954-1962)
(Milyon dolar)

	1954	1958	1960	1962
I. Cari İşlemler				
1. Dış ticaret				
a) İhracat	335	247	321	381
b) İthalât	-478	-315	-468	-622
Denge	-143	- 68	-147	-241
2. Görünmeyen İşlemler				
a) Faiz ödemeleri	- 18	- 8	- 29	- 30
b) Turizm	- 10	- 8	- 2	- 10
c) Diğer (net)	- 6	-32	- 13	- 1
Denge	- 34	-48	- 44	- 41
3. Enfrastrüktür ve off-shore	-	52	52	40
Cari İşlemler Dengesi	-177	-64	-139	-242
II. Sermaye Hareketleri				
1. Dış borç ödemeleri	- 73	-69	- 65	- 97
2. Özel yabancı sermaye	8	13	24	36
3. Proje kredileri	14	4	2	26
4. Program kredileri	234	171	146	178
5. PL. 480	-	42	22	71
Denge	183	161	129	214
GENEL DENGE	6	97	-10	-28
III. Rezerv Değişmeleri	-66	-34	-51	-11
IV. Net yanlış ve noksan	60	-63	61	39

Kaynak: Erdoğan Alkin; Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İstanbul, İktisat Fakültesi yayını, 1978, ss.230-231

B. Plânlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi

1. Birinci Beş Yıllık Plân Dönemi

1961 yılından beri Türkiye'de plânlı bir ekonomi düzeni hakimdir. Beş yıllık olarak hazırlanan plânlara ve bu plânlara bağlı olarak uygulamaya konan programlar Türk ekonomisini ve sosyal yapısını yönlendirmektedir. Plânlarda özellikle dış ticarete ve ödemeler dengesine ilişkin hedefler önemli bir yer tutmaktadır. Hedef olarak alınan kalkınma hızına erişebilmek ve gerekli yatırımları yapabilmek için zorunlu dövizin sağlanması ve bu dövizin kaynakları açısından ödemeler dengesi gelişmeleri Türkiye'de her plân döneminde önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, on beş yıllık bir perspektif plânın ilk aşamasıdır. Bu plânda dış ödemeler açığının 1977 yılı sonunda kapatılması ana hedef olarak belirlenmiştir. Bu ana hedefe ulaşmak için ise;

- İhracat gelirlerimizi arttırmak ve ihracatımızın yapısını sanayi malları lehine değiştirmek,

- Tüketim malları ithalâtını sınırlı tutmak ve uygun alanlarda ithal ikamesini ve yerli hammadde kullanılmasını teşvik ederek ithalâta tasarruf sağlamak.

- Görünmeyen kalemler dengesini uzun sürede lehimize çevirmek gerekmektedir. (39)

1963-1967 döneminde Türkiye'nin ödemeler dengesi (Tablo:6) incelendiğinde aşağıdaki gelişmeler gözlenmektedir:

a) Bu dönemde ithalât ve ihracat yönünden öngörülen hedeflere genellikle ulaşılmıştır. Özellikle ihracat, belirlenen hedeflerin üstünde gerçekleşmiş; 1963-1967 dönemi ihracatı birinci plân'da öngörülen seviyenin %12,8 üstüne çıkmıştır. (40) Bu dönemin yıllık ortalama ihracatı 451 milyon dolardır. Plânlı dönemden önceki beş yılın ortalaması ise 326 milyon dolar dolayındadır. İhracat gelirleri fiyatlarda meydana gelen düşmelere rağmen GSMH'dan daha hızlı artmıştır. (41)

Plânın ihracat hedefleri aşılmakla beraber ihracatta bümeyvî bir değişiklik sağlanamamıştır. 1963 yılında %79,3 oranında olan tarım ürünleri ihracatı 1967'de %81,5 'e yükselmiş, sanayi ürünleri ise %17,7'den %14,5'e düşmüştür. Böylece ihracatımız ziraî karakterini korumuştur. (42)

1963-1967 dönemi ithalâtı ise, döviz tıkanıklıkları, dış yardımların genellikle gecikmesi ve projelerin hazırlanması konu-

(39) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, ss.509-510

(40) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.518.

(41) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.90.

(42) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı s.115.

sundaki aksamalar gibi sebeplerle düzensiz bir gelişme göstermiştir. Genellikle dış yardımlara bağlı olarak ithalât miktarının yıldan yıla kararsızlık göstermesi, ekonomide zaman zaman darboğazların belirmesine, kurulu kapasitenin tam olarak işletilememesine, yatırımların istenilen ölçüde gerçekleştirilememesine yol açmıştır. (43)

Birinci Beş Yıllık Plân döneminde ithalât ve ihracat konusundaki bu gelişmeler sonucunda dış ticaret dengesi açık vermekte devam etmiştir.

b) Görünmeyen kalemler dengesinde meydana gelen olumlu gelişmeler ise plân hedeflerinin üstündedir. Yabancı ülkelerde çalışan işçilerin, yurda transfer ettikleri döviz gelirlerinin kazandığı önem ilk plânda tahmin edilemeyen yepyeni bir gelişme olmuştur. Ancak turizm alanında hedef alınan gelişme sağlanamamış ve plân dönemi boyunca turizm ve dış seyahat dengesi açık vermekte devam etmiştir.

c) Özellikle işçi gelirlerinde meydana gelen beklenmeyen artış cari işlemler dengesi açığının azalması sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde 5 yılda cari işlemler açığı toplam olarak 765 milyon doları bulmuştur. Birinci Beş Yıllık Plânın ödemeler dengesi tahminlerinde 5 yıllık cari işlemler açığı 1.246 milyon dolar olarak

(43) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.90.

öngörölmüştü.⁽⁴⁴⁾ Böylece tahminlerin %30 altında bir cari işlemler açığı gerçekleşmiştir.

d) İlk plân döneminde ödenen dış borçlar, plânda öngörülen üstünde gerçekleşmiştir. Ana para taksidi + faiz olarak yapılan ödemelerin ihracat gelirlerine oranı 1963 yılında %33,7, 1965'te %37,3 ve 1967'de %21,3 tür.⁽⁴⁵⁾ Sermaye ithali ise öngörülen seviyeye varamamıştır. Birinci plân döneminde ithalâtın finansmanını yapacak döviz olanakları yeteri kadar sağlanamamıştır. Toplam kredi kullanımından, ödenen dış borç ana para ve faizinin çıkarılmasıyla bulunan net kredi kullanımının ithalât giderlerimize oranı, 1963 yılında %14,7, 1965'te %11,4 ve 1967'de %15,5'tir.⁽⁴⁶⁾ Dış borçlarımızın ihracat gelirlerimizle ödenme zorunluluğu ithalâtımızı kısıtlayıcı bir etki yapmaktadır. Bu dönemde, ithalât hacmine uygun bir döviz rezervi ayırlamamıştır.

(44) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.518.

(45) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.61.

(46) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.61.

Tablo:6

Türkiye'nin (1963-1967) Ödemeler Dengesi
(Milyon dolar)

	1963	1964	1965	1966	1967
I. Cari İşlemler					
A. Dış Ticaret					
1. İhracat (f.o.b.)	368	411	464	490	523
2. İthalât (c.i.f.)	-688	-537	-572	-718	-685
Denge	-320	-126	-108	-228	-162
B. Görünmeyen Kalemler					
1. Dış Borç Faizleri	- 31	- 34	- 32	- 31	- 35
2. Turizm ve dış seyahat(net)	- 13	- 14	- 10	- 14	- 14
3. İşçi Gelirleri	-	9	70	115	93
4. Kâr transferleri	- 1	- 5	- 15	- 16	- 25
5. Proje kredileri hizmet öde.	-	- 4	- 7	- 7	- 7
6. Diğer görünmeyenler	16	6	4	- 2	22
Denge	- 29	- 42	10	45	34
C. Enfrastrüktür ve off-shore	49	59	20	19	14
Cari İşlemler Dengesi	-300	-109	- 78	-164	-114
II. Sermaye Hareketleri					
1. Dış Borç Ödemeleri	-119	-131	-184	-146	-125
2. PL.480	88	31	29	17	-
3. Özel Yabancı Sermaye	21	25	22	30	17
4. Proje Kredileri	81	40	57	56	83
5. Bedelsiz İthalât	5	5	5	11	12
6. Program Kredisi	197	176	217	204	190
Denge	273	146	146	172	177
Genel denge	- 27	37	68	8	63
III. Rezerv Hareketleri	48	- 12	- 13	39	- 21
IV. Kısa dönemli sermaye hareketleri	- 21	- 15	- 35	- 39	- 42
V. Net Yanlış ve Eksik	-	- 10	- 20	- 8	- 42

Kaynak: Maliye Bakanlığı ve Devlet Plânlama Teşkilâtı

Tablo:7

(1963-1967) Döneminde Türkiye'nin Dış Finansman İhtiyacı (Milyon Dolar)

	1963	1964	1965	1966	1967
1. Cari İşlemler Açığı	300	109	78	164	114
2. Dış Borç Ödemeleri	119	131	184	146	125
1 + 2. Dış finansman gereği	419	240	262	310	239

2. İkinci Beş Yıllık Plân Dönemi

İkinci Beş Yıllık Plânın dış ekonomik ilişkiler açısından ana hedefi dış kaynaklara bağıllılığın azaltılmasıdır. Bu amaçla, ikinci beş yıllık plân kalkınma kredisi niteliğindeki dış borçlanmayı zorunlu görmekle beraber, bunun mümkün olan en düşük sınır içinde tutulmasını ve dış tasarrufların GSMH'ya oranının 1967'de %2,0'den 1972 yılında %1,7'ye düşürülmesini hedef almıştır. (47)

İkinci Beş Yıllık Plân döneminde Türkiye'nin ödemeler dengesinde gözlenen gelişmeleri şu şekilde özetleyebiliriz. (Tablo:8):

a) Bu dönemde ithalât gerçekleştirmelerinin hedeflerin oldukça üstünde olduğu görülmektedir. Plânda yıllık %7,4 artış hızı öngörü-

(47) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, ss.3-4.

lürken, özellikle 1970'den sonra beliren genişlemeler nedeniyle yıllık ortalama artış hızı %16,4'ü aşmış ve toplam ithalât 5134 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Plân ve program hedeflerinin aşılmasının nedenleri genellikle Ağustos 1970 devalüasyonuna bağlanmaktadır. (48)

1968-1972 döneminde ihracatın yılda ortalama %7,2 artacağı tahmin edilmiştir. İhracatın yapısında da sanayi malları lehine bir değişiklik yapılması öngörülmüştür. İkinci Beş Yıllık Plân döneminde toplam 3115 milyon dolarlık ihracat öngörülmüş ve gerçekleşme 3099 milyon dolar olmuştur. 1967'den 68'e bir gerilemeden sonra ihracat hızla artmış ve 1970' devalüasyonundan sonra bu hız yılda %15'i aşmıştır. (49)

İhracat da bu dönem sanayi ürünlerinin payı sürekli artmıştır. 1963'de ihracatın %17,7'sini oluşturan sanayi ürünleri oranı 1972'de %27,4'e yükselmiştir. Ancak, sanayi ürünleri kapsamına giren bazı maddeleri gerçek sanayi ürünü olarak nitelendirmek oldukça güçtür. Meselâ küspe gibi. Buna karşılık, sanayileşmiş ülkelerin ihracatı içinde büyük bir pay tutan makina ve ulaştırma araçları gibi yatırım ve ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1971 yılında sadece binde 5'dir. (50)

(48) Alkin; a.g.e., ss.255-256

(49) Alkin; a.g.e., s.257

(50) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.52.

Bu gelişmeler sonucu; ihracat gelirleri ithalâtı karşılamaktan uzak kalmış ve dış ticaret açıkları büyümeye devam etmiştir. İhracatın ithalâtı karşılama oranı 1968'de %65 iken, 1972'de %57'ye düşmüştür. (51)

b) Görünmeyen kalemlerdeki gelişmelere gelince; Turizm ve dış seyahat gelirleri gerek birinci, gerekse ikinci plân döneminde öngörülen düzeye ulaşamamıştır. Ancak 1970 yılında ilk olarak turizm ve dış seyahat gelirleri giderlerini aşmış ve bu durum 1971 ve 1972 yıllarında da devam etmiştir. Fakat bu gelişmelere rağmen, turizm gelirlerinin ödemeler dengesinin olumlu yönde gelişmesine olan etkisi sınırlı kalmıştır.

Bu dönemde de görünmeyen kalemleri ve ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyen en önemli kalem işçi gelirleridir. 1964 yılında 9 milyon dolar ile başlayan işçi gelirleri, 1972 yılında 740 milyon dolara ulaşmıştır. 1964 yılında ihracat gelirlerinin %2,2'sini oluşturan işçi gelirleri 1967 yılında %17,8 ve 1972 yılında %83,6'ya yükselmiştir. İşçi dövizlerinin ithalâtı karşılama oranı ise; 1964'de %1,7 iken, 1967'de %13,6 ve 1972 yılında da %47,3 olmuştur. (52)

c) Görünmeyen kalemlerde işçi gelirlerinin olumlu katkısıyla cari işlemler açığının özellikle 1970 yılından sonra dış tica-

(51) Kepenek; a.g.e., s.349.

(52) M.Hiç; a.g.e., ss.136-137

ret açığına göre küçüldüğünü ve 1972 yılında 8 milyon dolar gibi önemsiz bir düzeyde kaldığını görüyoruz.

1970 yılı ile birlikte ödemeler bilançosunun yapısında önemli bir değişimin meydana geldiği görülmektedir. Gerçekten bu yıldan itibaren, dış ticaret dengesi açığının hızlanarak artışına karşılık cari işlemler dengesindeki açığın da hızlanarak küçüldüğü gözlenmektedir. Dış ticaret dengesinde meydana gelen açıkların daha önceki yıllarda dış borç ve yardımlarla kapatılırken, 1970 yılı ile birlikte görünmeyen kalemler'den gelen pozitif katkılarla kapatılabilme imkânının doğması, ödemeler bilançosunun kendi bünyesinde meydana gelen önemli bir değişimi ifade etmektedir.⁽⁵³⁾

d) İkinci Beş Yıllık Plân döneminde en önemli gelişmeler rezerv hareketlerinde görülmüştür. 1970 yılında yapılan büyük oranlı devalüasyondan sonra beliren yüksek dış fiyat konjonktürü ve hızla artan işçi döviz transferleri kronik dış ödeme boğazlarının sona ermesine ve önemli bir rezerv birikimine yol açmıştır.

e) Ancak her iki plânda da dış kaynaklara bağıllılığın azaltılması şeklindeki hedef gerçekleşmemiştir. 1963-1971 döneminde toplam dış kredi kullanımı yılda ortalama 240 milyon dolar dolayındadır. Bu dönemde alınan dış kredi miktarının artmış olması, Türkiye'nin toplam dış borçlarını da önemli ölçüde arttırmıştır. 1964 yılı sonunda 1 milyar 253 milyon dolar olan dövizle ödenecek dış borç ana

(53) Zafer Tunca; "Türkiye Ödemeler Bilançosu Açıklarının Yapısal ve Parasal Nedenleri", Doktora Tezi, İktisat Fakültesi, (t.y.), ss.153-156.

para miktarı, 1971 yılı sonunda 2 milyar 760 milyon dolara çıkmıştır. Buna vade sonuna kadar dövizle ödenecek faizler de eklendiğinde 1971 yılı sonunda toplam dış borç ana para ve faiz miktarı 3 milyar 772 milyon dolara ulaşmaktadır. (54)

(54) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.63.

Tablo:8

Türkiye'nin (1968-1972) Ödemeler Dengesi
(Milyon dolar)

	1968	1969	1970	1971	1972
I. Cari İşlemler					
A. Dış Ticaret					
1. İhracat (f.o.b.)	496	537	588	677	885
2. İthalât (c.i.f.)	-764	-801	-948	-1.171	-1563
Dış Ticaret Dengesi	-268	-264	-360	-494	-678
B. Görünmeyen Kalemler					
1. Dış Borç Faizleri	- 34	- 44	- 47	- 47	- 62
2. Turizm ve Dış Seyahat (net)	- 9	- 5	4	21	44
3. İşçi Gelirleri	107	141	273	471	740
4. Kâr Transferleri	- 32	- 32	- 33	- 36	- 35
5. Proje Kredileri Hizmet Ödemesi	- 15	- 18	- 30	- 32	- 35
6. Diğer Görenmeyenler (net)	17	- 6	14	2	- 12
Görünmeyen Kalemler Dengesi	34	36	181	379	640
C. Enfrastrüktür ve Off-shore Cari İşlemler Dengesi	10 -224	8 -220	8 -171	6 -109	30 - 8
II. Sermaye Hareketleri					
1. Dış borç Ödemeleri	- 72	-108	-158	- 91	-235
2. Özel Yabancı Sermaye	13	24	58	45	43
3. Proje Kredisi	127	174	179	219	222
4. PL. 480	-	41	83	55	18
5. Bedelsiz ithalât	22	20	34	27	39
6. Program Kredileri	145	106	217	89	73
Sermaye Hareketleri Dengesi	235	257	413	344	160
Genel Denge	11	37	242	235	152
III. Kısa Vadeli Sermaye Hare- ketleri	-	-	-	-	413
IV. Rezerv Hareketleri	6	-	-236	-345	-564
V. Özel Çekiş Haklarından Kullanma	-	-	18	11	- 19
VI. Net Hata ve Noksan	-17	- 37	- 24	99	18

Kaynak: Maliye Bakanlığı ve Devlet Plânlama Teşkilâtı.

Tablo:9

(1968-1972) Döneminde Türkiye'nin Dış Finansman Gereği (Milyon Dolar)

	1968	1969	1970	1971	1972
1. Cari İşlemler Açığı	224	220	171	109	8
2. Dış Borç Ödemeleri	72	108	158	91	235
1+2 Dış Finansman Gereği	296	328	329	200	243

3. Üçüncü Beş Yıllık Plân Dönemi

Üçüncü Beş Yıllık Plân dış ekonomik ilişkilerle ilgili hedefleri iki amaca göre düzenlemiştir. Dışa bağıllılığın azaltılması ve sanayileşme. Bu plânda, dış kaynaklara bağıllılığın azaltılması amacını gerçekleştirmenin yolu sanayileşme olarak belirlenmiştir. Cari işlemler açığı, dış kaynaklara bağıllılığın en önemli göstergesidir. Üçüncü plân döneminde cari işlemler açığının giderek küçülmesi ve GSMH'ya oranınının 1972'de binde 13'den 1977 yılında binde 6'ya düşürülmesi hedef alınmıştır. (55)

Üçüncü plân dönemi Türkiye'de ve genel olarak Dünya'da dış ekonomik ilişkiler açısından önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan iç ve özellikle dış gelişmeler,

(55) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.191.

plânda öngörülen hedeflerden sapmalara sebep olduğu gibi, temel problemlere tavsiye edilen çözüm yollarının gerçekleşmemesi yanında, yeni problemlerin doğmasına da yol açmıştır.

Plân hedeflerinin gerçekleşmemesinde etkili olan iç sebepler arasında;

- Ekonominin ara mallarda dışa bağımlılığının azaltılmaması,
- Sanayiın ihracattan çok pazara yönelik olması,
- Yurt içi talebin, enflasyonun ve tüketimin artması sayılabilir.

Ödemeler dengesini büyük ölçüde etkileyen dış sebepler arasında;

- Ham petrol fiyatlarının son 5 yıllık dönemde 4-5 kat kadar artması ve diğer temel mallar fiyatlarının yükselmesi; bunların etkisiyle tüm ithal mallarındaki fiyat artışları, ithalâtta gelişmeyi büyük ölçüde etkilemiş; buna karşılık ihracattaki artışlar, bu gelişmeyi izlemekte yetersiz kalmıştır.

- Batı ekonomilerindeki fiyat artışları ve işsizlik sonucu, bu ülkelerin giderek daha az yabancı işçi talebinde bulunması ve böylece işçi gelirlerinin gerilemesi,

- Uluslararası ilişkilerdeki gelişmelere paralel olarak ABD dolarının değer kaybetmesi ve öteki yabancı konvertibl paralarla

birlikte Türk lirası değerinin de bu gelişmelere bağlı olarak kısa sürelerle yeniden değerlendirilmesi; bu belirsizlik ortamında ihracat girişimlerinin durması, spekülâtif amaçlı ithalât ihtiyaçlarının yükselmesi sayılabilir.⁽⁵⁶⁾

Bu gelişmeler sonucu dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine oluşmuş ve plân hedeflerinin gerçekleşmemesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Üçüncü plân döneminde Türkiye'nin ödemeler dengesi gelişmelerini şu şekilde özetleyebiliriz. (Tablo:10):

a) Bu dönemde oluşan ihracat ve ithalât değerleri, plân hedeflerinden belirli sapmalar göstermiş; ancak cari değerlerle oluşan sapmalar çok daha büyük boyutlara varmıştır. III. plân döneminde, 1976 fiyatlarıyla 22,5 milyar dolarlık ithalât yapılmıştır. İthalâtın yıllık ortalama artış hızı, sabit fiyatlarla %8,7, cari fiyatlarla ise %30 dolayındadır.

Beş yıllık ihracat toplamı ise, 1976' fiyatlarıyla 8 421 milyon dolar düzeyinde olmuş, ihracatın plân dönemindeki yıllık ortalama artış hedefi olan %8,9'a erişilememiştir. Gerçekleştirilen artış hızı, sabit fiyatlarla %1,8, cari fiyatlarla %14,6'dır.⁽⁵⁷⁾ İhracatın satın alma gücünde önemli ölçüde azalmış, ihracatın ithalâtı

(56) Devlet Plânlama Teşkilâtı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1979-1983), Ankara, 1979, s.58.

(57) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.60.

karşılama oranı 1970 yılında %62 iken, 1977'de bu oran %30'a düşmüştür. (58)

1974'ten başlayarak ters yönde gelişen ithalât ve ihracat fiyatları sebebiyle, Türkiye'nin ticaret hadlerinde önemli oranda bozulma olmuştur. 1970 yılını 100 kabul edersek, dış ticaret hadleri 1974'te 87,4 ve 1977 yılında da 79,4 düzeyine inmiştir. (59)

Bu gelişmeler sonucunda plânda öngörülen 10.565 milyon dolarlık dış ticaret açığı, uygulamada 14 110 milyon dolara yükselmiştir. 1972-1977 döneminde dış ticaret açığında meydana gelen 3 366 milyon dolarlık artışın %78,3'ü fiyat hareketlerinden kaynaklanmıştır. Türkiye'nin 1973-1977 dönemindeki ithalât fiyat artışı %100'ü aşmaktadır. (60)

b) Görünmeyen işlemler net fazlası 1974 yılından sonra önemli bir dış kaynak olma niteliğini yitirmeye başlamış; yılda 1,5 milyar dolara varan döviz gelirleri, 1977'de 600 milyon dolar dolayına kadar gerilemiştir.

Bu dönemde faiz ödemeleri büyük boyutlara varmış; 50-60 milyon dolardan 1977 yılında 360 milyon dolara yükselmiştir.

Turizm gelirleri beklenenin altında kalmış, öte yandan turizm giderlerinin 1972 yılından itibaren sürekli artmasıyla;

(58) Maliye Bakanlığı, 1984, Yıllık Ekonomik Rapor, s.16.

(59) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.57.

(60) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.53.

1970 yılından beri pozitif bakiye veren turizm ve dış seyahat dengesi 1976 ve 1977 yıllarında eksi bakiye vermeye başlamıştır.

Bu yıllara kadar önemli bir gelir kaynağı olan işçi gelirleri ise; Batı ülkelerininin 1973 yılı sonunda aldıkları önlemler üzerine yurt dışına gönderilen işçi sayısının azalması ya da durması, Türk lirası değerinin iç ve dış piyasalarda farklılık göstermesi sonucu gerilemeye başlamış; 1,4 milyar dolara varan bu kaynaktan sağlanan döviz girişi son yıllarda 1 milyar dolayında gerçekleşebilmiştir.

c) Bu gelişmeler sonucu, 1972 yılında 8 milyon dolar açıkla bağlanan, 1973 yılında da 484 milyon dolarlık artış gösteren cari işlemler dengesi, daha sonraki yıllarda büyük değerlere varan açıklarla kapanmıştır. Üçüncü plânda beş yıllık dönem toplamı olarak, 1971 yılı fiyatlarıyla, 747 milyon dolarlık cari işlemler açığı öngörülmüş, gerçekleşen cari işlemler açığı ise, cari fiyatlarla, 7.852 milyon dolar düzeyinde oluşmuştur.

d) Cari işlemlerde belli bir dengeyi sağlayabilmek gayesiyle, plân döneminde uluslararası para piyasalarından, Dövizle Çevrilebilir Mevduat hesabından kısa süreli borçlanmalara gidilmiş; rezervlerde önemli azalmalar ortaya çıkmıştır. Böylece, 1977 yılı sonunda dövizle ödenmesi gereken dış borçlar toplam 7.164 milyon dolara varmıştır. Bunların 3.070 milyon dolar olan ödenmesi gereken faizleri de eklendiğinde, toplam 10.234.9 milyon dolar olmaktadır. (61)

(61) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.68.

Cari işlemler açığı + Dış borç ödemeleri olarak hesaplanan dış finansman gereği'nin (Tablo:11) ihracat + görünmeyen kalemlere oranı, 1970 yılında %44,7 iken; 1975'te %74 ve 1977'de ise %154,3 olmuştur. (62)

Türkiye'nin içine girdiği bu döviz darboğazı sonucunda, 1973-1977 yılları arasında gerçekleştirilen ithalât ve buna ilişkin yapılan döviz transferleri arasındaki denge, büyük ölçüde bozulmuştur. 1973-1975 yılları arasında yapılan transferler, ithalât gerçekleştirmelerinin %85-90'ını karşıladığı halde; bu oran, 1976 yılında %79,9'a 1977 yılında da %54,8'e inmiştir. Bu gelişmenin bir başka anlamı da yapılan ithalâtın döviz karşılıkları henüz transfer edilememiştir. (63)

(62) M.Hiç; a.g.e., ss.124-125.

(63) Tefvik Can, "Ödemeler Dengesi Ağır Sorunlarla Karşı Karşıyadır", İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt:XXIII, Sayı:165 (Mart, 1978), ss.25-26.

Tablo:10

Türkiye'nin (1973-1977) Ödemeler Dengesi
(Milyon Dolar)

	1973	1974	1975	1976	1977
I. Cari İşlemler					
A. Dış Ticaret					
1. İhracat (f.o.b.)	1.317	1.532	1.401	1.960	1.753
2. İthalât (c.i.f.)	-2.086	-3.777	-4.739	-5.128	-5.796
Dış Ticaret Dengesi	- 769	-2.245	-3.338	-3.168	-4.043
B. Görünmeyen İşlemler					
1. Dış Borç Faiz Ödemesi	- 59	- 102	- 124	- 217	- 360
2. Turizm ve Dış Seyahat(net)	78	42	46	28	64
3. İşçi Gelirleri	1.183	1.426	1.312	983	982
4. Kâr Transferleri	- 35	- 71	- 36	- 84	- 116
5. Proje Kredileri Hizmet Ödemesi	- 24	- 17	- 15	- 15	- 60
6. Diğer Görünmeyenler	92	222	252	213	224
Görünmeyen İşlemler Dengesi	1.235	1.500	1.435	852	606
C. Enfrastrüktür ve Off-shore Cari İşlemler Dengesi	18	27	23	15	12
	484	- 718	-1.880	-2.301	-3.425
II. Sermaye Hareketleri					
1. Dış Borç Ana Para Ödemesi	- 107	- 156	- 118	- 119	- 214
2. TL. Gıda Dış Alımı	-	-	-	-	-
3. Özel Yabancı Sermaye	27	88	153	27	67
4. Proje Kredileri	328	237	382	485	499
5. Bedelsiz İthalât	50	58	98	136	102
6. Program Kredileri	135	32	5	6	3
Sermaye Hareketleri Dengesi	433	259	520	535	457
Genel Denge	917	- 459	-1.360	-1.766	-2.968
III. Rezerv Hareketleri (+ azalış)-	728	431	417	112	551
IV. Özel Çekiş Haklarından Kullanma	-	- 8	301	149	14
V. Kısa ve Orta Vadeli Sermaye Hareketleri	- 224	60	666	1.520	2.328
VI. Net Hata ve Noksan	35	- 24	- 24	- 15	75

Kaynak: Devlet Plânlama Teşkilâtı, Dördüncü Beş Yıllık
Kalkınma Plânı, s.71

Tablo:11

(1973-1977) Döneminde Türkiye'nin Dış Finansman İhtiyacı
(Milyon Dolar)

	1973	1974	1975	1976	1977
1. Cari İşlemler Dengesi	484	-718	-1.880	-2.301	-3.425
2. Dış Borç Ödemeleri	- 107	-156	- 118	- 119	- 214
1+2 Dış Finansman Gereği	377	-874	-1.998	-2.420	-3.639

4. Dördüncü Beş Yıllık Plân Dönemi

Türkiye, Dördüncü Beş Yıllık Plân dönemine oldukça ağır problemlerle girmiştir. Büyük boyutlara ulaşan cari işlemler açığı, ağır bir borç yükü, döviz darboğazı sebebiyle ithalât kapasitesinin ithalât taleplerinin gerisinde kalması, ve böylece üretimin aksaması, kalkınma hızının düşmesi, bu dönemde ödemeler dengesi problemini Türkiye'nin bir numaralı problemi durumuna getirmiştir. Dördüncü plân döneminin daha başlangıçta karşılaştığı problem, büyük değerlere varan kısa süreli borçlanmaların konsolide edilmesi ve ödemelerin daha ileri yıllara aktarılması, öte yandan ithalât taleplerini karşılayacak döviz imkânlarının sağlanmasıdır.

1978 arayılı ve Dördüncü Beş Yıllık Plân dönemine ilişkin ödemeler dengesi gelişmeleri şöyle özetlenebilir . (Tablo: 12)

a) Bu dönemde ihracat yılda ortalama %20,1 oranında artmış ve 1983 yılında 5.727,8 milyon dolara yükselmiştir. Öte yandan, bu dönemde sanayi kesimi ihracatında yüksek bir artış hızına ulaşıldığı görülmektedir. 1978-1983 döneminde tarım ve hayvancılık kesimi ihracatı ortalama olarak % 4 artarken, sanayi kesimi ihracatında bu artış %42,6 olmuştur. Böylece tarım ve hayvancılık kesimi ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1978 yılında %67,4 iken, 1983 yılında bu pay %32,8'e düşmüş; buna karşılık %27,2 paya sahip olan sanayi malları ihracatı, 1983 yılında %63,9'a çıkmıştır.⁽⁶⁴⁾ Böylece, bu dönemde ihracatta özellikle 1980 yılından sonra olumlu bir gelişme gözlemlendiği söylenebilir.

1978 ve 1979 yıllarında kaynakların sınırlı olması dolayısıyla ithalât sınırlı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu durum üretimin azalmasına ve bazı tüketim mallarının arzını etkileyen darlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak 1980 yılından itibaren ekonominin ithalât talepleri yeterli olarak karşılanabilmiş, 1983 yılında 9,2 milyar dolarlık ithal hacmine ulaşılmıştır.⁽⁶⁵⁾

1980'in son aylarından itibaren hızla gelişen ihracatın etkisiyle 5 milyardan, 1981'de 4,2 milyara, 1982'de ise 3,1 milyara inen dış ticaret açığı, 1983'te duraklayan ihracat sebebiyle yeniden artarak 3,5 milyar dolara çıkmıştır.

(64) Beşinci Beş Yıllık Plân Destek Çalışmaları:1 s.70

(65) Beşinci Beş Yıllık Plân Destek Çalışmaları:1, s.77.

b) Görünmeyen işlemlerde bu dönemde üçüncü plân dönemine göre olumlu gelişmeler olduğu söylenebilir.

İşçi göçlerinin 1977 yılından itibaren Avrupa ülkeleri yerine Orta Doğu'ya yönelmesi işçi döviz girdilerinin eriştiği düzeyi az çok korumasını sağlamıştır. Bunda Orta Doğu ülkelerinin hızlı bir sanayileşme içine girmesinin büyük payı vardır.⁽⁶⁶⁾ Ancak, bu dönemde işçi gelirlerinin düzensiz bir gelişim gösterdiği görülmektedir.

1976 ve 1977 yıllarında negatif bakiye veren turizm ve dış seyahat kalemi 1978 - 1983 döneminde bir ölçüde gelir sağlayıcı niteliğe kavuşmuştur.

Öte yandan bu dönemde toplam 5.314 milyon dolarlık faiz ödemesi yapılmıştır.

c) Bu gelişmeler sonucunda, 1978 yılında 1,4 milyar dolar olan cari işlemler açığı 1980 yılında 3,2 milyar dolara kadar yükselmiş; ancak 1981 yılından itibaren bir iyileşme sağlanarak, 1982 yılında 1,2 milyar dolara kadar düşürülmüştür. 1983 yılında ise cari işlemler açığı yeniden 2,1 milyar dolara yükselmiştir. Oysa, Dördüncü Beş Yıllık Plân'da cari işlemler açığınının 1983'te 1.350 milyon dolara indirilmesi hedef alınmıştı.⁽⁶⁷⁾

{66} İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, 1985, s.105.

{67} Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.247.

d) 1978-1983 döneminde, yapılan ertelemeler sonucu borç ödeme yükü bir ölçüde hafifletilmiş, toplam olarak 3.591 milyon dolarlık dış borç ödenmiştir. (68)

(68) Beşinci Beş Yıllık Plân Destek Çalışmaları:1, s.85.

Tablo 12

Türkiye'nin (1978-1983) Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar)

	1978	1979	1980	1981	1982	1983
I. Cari İşlemler						
A. Dış Ticaret						
1. İhracat(f.o.b.)	2.288	2.261	2.910	4.703	5.746	5.728
2. İthalât(c.i.f.)	- 4.599	- 5.069	-7.909	-8.925	-8.843	-9.235
Dış Ticaret Dengesi	- 2.311	- 2.808	-4.999	-4.222	-3.097	-3.507
B. Görünmeyen İşlemler						
1. Faiz Ödemeleri	- 389	- 546	- 668	-1.193	-1.465	-1.442
2. Turizm (net)	145	179	212	277	262	284
3. İşçi Gelirleri	983	1.694	2.071	2.490	2.187	1.554
4. Kâr Transferleri	- 47	- 42	- 51	- 56	- 43	- 57
5. Proje Kredileri						
Hizmet Ödemesi	- 56	- 65	-	-	-	-
6. Diğer Görünmeyen-						
ler(net)	254	339	225	620	990	934
Görünmeyen İşlemler Den.	890	1.559	1.789	2.138	1.931	1.273
C. Enfrastüktür ve Off-shore	3	10	-	-	-	111
Cari İşlemler Dengesi	- 1.418	- 1.239	-3.210	-2.084	-1.166	-2.123
II. Sermaye Hareketleri						
1. Dış Borç Anapara Öde.-	256	- 485	- 576	- 585	- 852	-1.093
2. Özel Yabancı Sermaye	47	86	53	60	55	87
3. Proje Kredileri	450	421	547	642	754	508
4. Program Kredileri	110	677	1.811	840	1.007	609
5. Bedelsiz İthalât	120	123	95	69	49	56
6. Diğer Sermaye Hareket-						
leri	561	- 547	- 58	- 147	162	365
Sermaye Hareketleri						
Dengesi	1.032	275	1.872	878	1.175	532
Genel Denge	- 386	- 964	-1.338	-1.206	9	-1.591
III. Rezerv Hareketleri						
(+ azalış)	- 158	- 111	- 333	- 58	- 482	- 52
IV. IMF'den Kullanma	170	3	461	336	205	193
V. Kısa Vadeli Sermaye Har.	-	-	155	- 213	63	853
VI. Net Hata ve Noksan	599	470	1.366	114	205	597

Kaynak: Devlet Plânlama Teşkilâtı, Beşinci Beş Yıllık Plân Destek Çalışmaları:1, s.86; Türkiye Odalar Birliği, İktisadi Raporlar.

Tablo:13

(1978-1983) Döneminde Türkiye'nin Dış Finansman Gereği (Milyon Dolar)

	1978	1979	1980	1981	1982	1983
1. Cari İşlemler Açığı	1.418	1.239	3.210	2.084	1.166	2.123
2. Dış Borç Ödemeleri	256	485	576	585	852	1.093
1 + 2 Dış Finansman Gereği	1.674	1.724	3.786	2.669	2.018	3.216

5.Beşinci Beş Yıllık Plân Döneminde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi Beklentileri

Türkiye'nin Beşinci Beş Yıllık Plân Dönemi için ödemeler dengesi hedeflerini belirtmeden önce, 1984 ara yılında gözlenen gelişmeleri kısaca özetleyelim:

a) 1984 yılında, genel olarak dış ticaretimizde olumlu gelişmeler olduğu söylenebilir. Nitekim, bu dönemde ihracat, oran olarak ithalattan daha hızlı artmış, dış ticaret hacmi genişlemiştir. İhracatımız 1984 yılında, 1983 yılına oranla %24,5'lik bir artış göstermiş ve 7.133.5 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. İthalatımız ise aynı yıl içinde program hedefini %10,3 aşarak 10.756 milyon dolar düzeyine erişmiştir. İthalatın 1983 yılına göre artış

oranı %16,5 olmuştur. (69)

Öte yandan, çeşitli miktar kısıtlamalarını ihtiva eden ithalât sistemi 1983 yılı sonundan itibaren değiştirilmiş; ithalât, yasak mallar ve müsaadeye tabi mallar dışında tamamen libere edilmiştir. (70)

İhracatın sektörel dağılımı incelendiğinde, imalât sanayinin toplam ihracat gelirleri içindeki payının, 1981 yılında tarım ürünleri ihracat payına yettiği ve bu yıldan itibaren hızla artarak 1983'te %63,9 ve 1984'te %72,1 oranına yükseldiği görülmektedir. Tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat gelirleri içindeki payı ise, 1980 yılından itibaren sürekli bir azalma göstermiş ve bu pay 1983 yılında %32,8 iken, 1984'te %24,5'e düşmüştür. (71)

İhracatımızdaki bu olumlu gelişmeler somucunda, ihracatın ithalâtı karşılama oranı 1983'te %62'den, 1984'te %66,3'e çıkmıştır. Dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı da 1983'te %30'dan, 1984'te %35,7'ye ulaşmıştır. (72)

Ancak, dış ticaretimizdeki bu olumlu gelişmelere ve ihracatta gerçekleştirilen yapı değişikliğine rağmen dış ticaret açığımızda bir azalma olmamış, 1983 yılında 3.507 milyon dolar olan dış ticaret

(69) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, 1985, ss.87-88

(70) Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1985 Yılı Programı, Ankara, Ekim-1984, s.58

(71) Merkez Bankası, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor, s.27

(72) İktisadi Rapor, 1985, s.215.

açığı, 1984 yılında %3,3 oranında artarak 3.623 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. (73)

(Tablo:14)'te görüldüğü gibi; ödemeler dengesi istatistiklerinin IMF standartlarına uydurulması amacıyla 1984 yılında ithalât ve ihracat rakamlarında değişiklikler yapılmıştır. İhracatla ilgili taşıma gelirlerinin bu kaleme eklenmesi, ithalât rakamlarının ise CIF'den FOB değere dönüştürülmesi, buna karşılık transit hareketlerinin ilâvesi gibi ayarlamalar sonucu 1984 yılı dış ticaret rakamları yeniden düzenlenmiştir.

Bu düzenlemeler sonucu 1984 yılı dış ticaret açığı 0,7 milyar dolar azalاک 2,9 milyar dolara inmiştir. (74)

b) Görünmeyen işlemler içinde işçi gelirleri, 1983 yılında önemli bir azalma gösterdikten sonra, 1984 yılında bir miktar artmış ve 1.807 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Turizm gelirleri ise, artık turistlerin dövizlerini bankalarda bozdurma yükümlülüğünün kaldırılmasıyla, bir takım tahminlere dayanılarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplama ile 1984 yılında turizm gelirlerinde %30,5 oranındaki artışa karşılık, giderlerin %117,4 oranında artması sebebiyle net gelirler %7,4 oranında gerilemiş ve 271 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. (75) Ödemeler bilançosunun yeni sınıflandırma biçimine göre; turizm ve dış seyahat, taşımacılık ve navlun gelirleri,

(73) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, 1985, s.87.

(74) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, 1985, s.88

(75) Merkez Bankası, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor, s.29.

"diğer mal ve hizmet gelirleri" olarak isimlendirilmekte; turizm ve dış seyahat, navlun giderleri ve dış borç faiz ödemeleri ise, "diğer mal ve hizmet giderleri" başlığı altında toplanmaktadır. İşçi dövizleri ve bedelsiz ithalât ise, karşılıksız transferler bölümünde yer almaktadır. (Tablo:14)

c) Yeni ödemeler dengesi tablosuna göre, cari işlemler açığı 1984 yılında 1 milyar 407 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yılda 1.107 milyon dolar tutarında dış borç ödemesi yapılmıştır. Böylece 1984 yılı için Türkiye'nin dış finansman gereği 2.514 milyon dolardır. Dış borç ana para ve faiz ödemelerinin ihraçat gelirleri, diğer mal ve hizmet gelirleri, karşılıksız transferler yoluyla sağlanan gelirlere oranı olarak hesaplanan dış borç servis oranı 1983'de %25,7 düzeyindeyken, 1984'te %22,7'ye düşmüştür. (76)

(76) Merkez Bankası, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor, ss.26-27.

Tablo:14

Türkiye'nin 1984 Yılı Ödemeler Dengesi
(Milyon ABD Doları)

1984

A. Cari İşlemler	
İhracat FOB	7.389
İthalât FOB	- 10.331
Dış Ticaret Dengesi	-2.942
Diğer Mal ve Hizmet Gelirleri	2.366
Turizm ve Dış Seyahat Gelirleri	548
Diğer Gelirler	1.818
Diğer Mal ve Hizmet Giderleri	- 2.945
Turizm ve Dış Seyahat Giderleri	- 277
Dış Borç Faiz Ödemeleri	- 1.586
Diğer Giderler	- 1.082
Toplam	- 3.521
Karşılıksız Transferler (özel):Gelir	1.901
Mülteciler ile İlgili Transferler	-
İşçi Dövizleri	1.807
Diğer	94
Karşılıksız Transferler (özel):Gider	- 16
Karşılıksız Transferler (resmi)	229
Cari İşlemler Dengesi	-1.407
B. Sermaye Hareketleri (Rezerv hariç)	133
Dolaysız Yatırımlar	113
Portföy yatırımları	-
Diğer uzun vadeli sermaye hareketleri	44
Kısa vadeli sermaye hareketleri	- 24
C. Net Hata ve Noksan	465
D. Ödemeler Dengesi Finansmanı	1.002
E. Karşılık Kalemleri	600
Genel Denge	793
F. Rezerv Hareketleri (Resmi)	- 793

Kaynak: Merkez Bankası, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor,
s.111.

Böylece, büyük boyutlu bir dış ticaret ve cari işlemler açığı, ayrıca ağır bir borç yüküyle girilen Beşinci Plân döneminde, artan gelişme hızının yarattığı ek ithâl ihtiyacı ile daha liberal bir politikamın gerektirdiği ithalâtın darboğaz yaratmaması, ihracatın ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerin geliştirilmesi yoluyla mümkün olabilecektir. Beşinci plân, uygulanan dışa dönük gelişme politikasıyla ödemeler dengesinin kalkınmayı sınırlayıcı değil, destekleyici bir faktör durumuna getirilmesini, diğer bir ifadeyle, ekonominin gelişmesini artan oranda kendi gücüyle sürdürebilir bir yapıya kavuşturulmasını hedef almaktadır. (77)

Bu plân döneminde dış ticaret açığı ve cari işlemler açığının tamamen kapatılması öngörülmemekte. ancak, Beşinci Plân döneminin sonunda dış ticaret açığının artış hızında bir yavaşlama olması ve sabit dolar fiyatları ile cari işlemler açığında tedrici bir azalma beklenmektedir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında; 1983 yılında 3.507 milyon dolar olarak gerçekleşen dış ticaret açığının, 1989 yılında 2.872 milyon dolar düzeyinde olması ve dış ticaret açığının yıllık ortalama artış hızının, 1983 fiyatlarıyla %0,87 düzeyine indirilmesi öngörülmüştür. Dış ticaret açığının GSMH'ya oranının da 1983'te %6,84'ten, 1989'da %3,94'e düşürülmesi hedef alınmıştır. Cari işlemler açığının ise, sabit fiyatlarla yılda ortalama %4,16 oranında azalarak 1983 yılında 2.123 milyon dolar-dan, 1989 yılında 1.011 milyon dolara indirilmesi ve böylece GSMH'ya oranının da %4,14'ten, %1,39'a düşürülmesi plânlanmıştır. (78)

(77) Devlet Plânlama Teşkilâtı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1985-1989), Ankara, 1985, s.13

(78) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.20.

B şinci Beş Yıllık Plân Dönemi, dış borç ve faiz ödemeleri, bakımından oldukça kritik bir dönemdir. Dış borç ve dış borç faiz ödemelerinin yıllık toplamları önümüzdeki 10 yıl boyunca gündemde kalacak boyutta görülmektedir. Dış borç ana para ve faizlerini iki kaynaktan ödemek durumundayız. Bunlar ihracat gelirleri ve görünmeyen kalemlerin net bakiyesidir. Daha açık bir ifade ile ihracat, işçi gelirleri, net turizm gelirleri ve diğer görünmeyen kalemlerin net gelirleriyle borçlarımızı karşılamamız gerekmektedir.

Türkiye'nin dış borç yükü, GSMH'ya oranı esasına göre sürekli artmaktadır. Bu oran 1982 yılında %30,3 iken, 1984 yılında %38,2'ye kadar yükselmiştir. Öte yandan, toplam dış borçlar içinde uzun ve orta vadeli borçların payı azalırken kısa vadeli borçların payı artmaktadır. Ağır bir borç yükü altında bulunan Türkiye'nin kısa vadeli borç payını arttırmak suretiyle dış borç yükünü daha da ağırlaştırması tehlikeli bir eğilim oluşturmaktadır. 1982 yılında toplam dış borçların %13,4' n  teşkil eden kısa vadeli borçlar 1984'te %23,3 oranına yükselmiştir.(79)

Devlet Plânlama Teşkil ti'nin verilerine göre, toplam dış borç ve faiz ödemelerinin ihracat, işçi gelirleri, turizm geliri ve diğer g r nmeyenlere oranının en yüksek olduğu yıl 1985 yılıdır. 1985 yılında %30,3 olan bu oran, 1989 yılında %18,4'e gerilemektedir.(80)

(79) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, 1985, ss.116-118
(80) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.32

Türkiye'nin bu ağır borç yükünü karşılayabilmesi ve daha fazla borçlanmaması, ihracattan ve görünmeyen kalemlerden gerekli dövizin sağlanmasına bağlıdır. Bu kaynaklardan yeterli gelir sağlanamaması borçlanma gereğinin daha da artmasına neden olacaktır.

Ödemeler Dengesindeki Gelişmelerin Özeti

1. Türkiye'nin ekonomik kalkınma çabası içinde ödemeler dengesindeki gelişmeler çok önemli bir yer tutmaktadır.

2. Türkiye'nin ödemeler dengesi ikinci dünya savaşından beri sürekli açıklar vermektedir. 1970'li yılların başlarında, bazı tarım ürünlerinin ve hammaddelerin dış ticaret hadlerindeki olumlu gelişmeler, Türk işçilerine artan talep ve işçi dövizlerindeki hızlı artış gibi sebeplerle ödemeler dengesinde geçici olumlu gelişmeler görülmüştür. Ancak, 1973 sonlarında petrol fiyatlarının yükselmesiyle dış ticaret hadleri Türkiye aleyhine dönmüş, kısa vadeli borçlar büyümüş, rezervler azalmış ve Türkiye önemli bir döviz darboğazı ile karşılaşmıştır. Bu yıllardan günümüze kadar da dış ticaret ve cari işlemler açıkları sürekliliğini korumuştur.

3. Üretimi arttırmak ve ekonomik büyümeyi hızlandırmak için gerekli maddelerin ithalâtı açısından dışa önemli ölçüde bağımlı olan ülkemizde, döviz darboğazı kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Öte yandan, ithalâtımızın bu yapısı, ithalâtı sınırlandırmak suretiyle dış açıkları azaltma alternatifini de ortadan kaldırmaktadır.

4. Türkiye 'de ihracat hiç bir zaman ithalâtı karşılayacak bir seviyeye ulaşamamıştır. Üstelik, ihracatı arttırabilmek yine önemli ölçüde ithalât artışına bağlıdır. Son yıllarda ihracatımızda sağlanan gelişmeye ve yapı değişikliğe rağmen, ödemeler bilânçosunda dış ticaret açığı artmaya devam etmektedir. İhracatın ithalâtı tam olarak karşılaması ancak, ülkemizde sanayinin arzu edilen düzeye gelmesi, dış dünyayla rekabet edebilecek bir yapıya kavuşması, bugün için ithal etmek zorunda olduğumuz hammaddeler, yatırım ve ara mallarını büyük ölçüde bünyesinde üretebilir duruma gelmesiyle mümkündür.

Türkiye son yıllarda dışa dönük bir ekonomi politikası izlemektedir. Böylece uzun yıllar sıkı bir şekilde korunan ve iç pazara yönelik üretimde bulunan sanayimiz, dış pazarlarda rekabete açılmaktadır. Ancak, daha önce belirttiğimiz yapısıyla sanayimizin uluslararası piyasalarda, gelişmiş ülkelerin dev sanayileri karşısında nasıl bir varlık göstereceği şüphelidir. Üstelik, sanayileşmemizin bu aşamasında ithalât ihtiyacımız şüphesiz daha da artacaktır.

5. Dış ticaret açığımızın kapatılmasında büyük ümitler bağlanan işçi dövizleri kaynağı da giderek kurumaktadır. Büyük ölçüde dış talebe bağlı olan bu gelir kaynağı Türkiye için artık sürekliliğini ve güvenilirliğini yitirmiştir. Üstelik, yurt dışındaki işçilerin durumu, Türkiye için oldukça önemli bir sosyal problem teşkil etmektedir.

6. Dış borçlanmaların giderek artması ve bu borçlar içinde kısa vadeli olanların payının büyümesi de, Türkiye için ağır bir yük oluşturmaktadır. Her yıl ana para ve faiz olarak büyük tutarlar ödenmektedir.

Sonuç olarak; Türkiye'nin çok önemli bilan döviz ihtiyaçlarını, kısa dönemde karşılayabileceği akılcı seçenek olarak turizm gelirleri ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu büyük turizm potansiyeli, bu kaynağın iyi bir şekilde değerlendirilmesi ve ilmi, tutarlı bir turizm politikasıyla ele alınması sonucunda, ödemeler dengesi sorunumuzu önemli ölçüde çözümlenecek kapasitededir.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde turizm olayının bu soruna katkısını belirlemek amacıyla genel olarak turizm, özellikleri ve Türkiye'nin ödemeler dengesi içindeki yeri inceleniyor.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

GENEL OLARAK TURİZM OLAYI VE ÖZELLİKLERİ

I. Turizmin Tanımı, Özellikleri ve Gelişimi

Turizm, özellikle ikinci dünya savaşından sonra gelişip sosyal, kültürel, ekonomik hayatta önemli bir yer alınca, üniversitelerde araştırma ve öğretim konusu oldu, böylece çeşitli ilmî tanımları yapıldı. Bu tanımlar içinde en çok benimsemi ve AIEST (Association Internationale d'experts Scientifiques du Tourisme - Uluslararası Turizm ilmi Uzmanları Cemiyeti) yoluyla genel bir bilimsel geçerlilik kazananı, Prof. Hunziker ve Prof. Krapf'ın birlikte yaptıkları tanımdır. Bu tanıma göre turizm, "Para kazanma amacına dayanmayan ve devamlı kalış şekline dönüşmemek şartıyla, yabancıların bir yerde konaklamalarından ve bir yere seyahatlerinden doğan olay ve ilişkilerin bütünüdür."(1)

(1) Tunay Akoğlu; Turizm Olay ve Ekonomisine Toplu Bakış, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1964, s.2.

Daha açık bir tanımla turizm, "İnsanların devamlı yaşadıkları yer dışında, sürekli olarak yerleşmemek, özellikle politik ve ticari bir amaç gütmemek üzere, liberal bir atmosfer içinde; iş, merak, din, sağlık, spor, eğlence, istirahat, kültür, gösteriş (snobizm) gibi amaçlarla veya aile ziyareti, kongre, seminerlere katılmak gibi nedenlerle, kişisel ya da toplu bir şekilde yaptıkları seyahatlerden ve gittikleri yerde 24 saati aşan konaklamalarından ortaya çıkan faaliyetleri kapsayan bir endüstri ve sosyal bir olaydır." (2)

Bu tanıma göre turizmin başlıca özelliklerini şöyle belirtebiliriz:

a) Turizm, seyahat (yer değiştirme) olayını kapsar. Fakat seyahatin insanların kendi konaklama yerleri dışında olması ve sürekli bir yerleşme amacı gütmemesi gerekir. Başka bir deyişle, seyahat tekrar dönüş amacı ile yapılmalıdır.

b) Turizm, eğlence, din, spor, tedavi, eğitim veya kültür amaçlarıyla yapılan seyahatleri kapsamaktadır. Ticari ve politik amaçlarla yapılan geziler turizm olayının dışında kalır.

c) Gezi süresi en az 24 saat olmalıdır. Bu süreden daha az bir süre içinde herhangi bir yere yapılan geziler turizm olayının

(2) Hasan Olalı; Turizm Dersleri, İzmir, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi yayını, 1971, s.38.

kapsamı dışında kalır.

d) Turizm, seyahat eden insanların gezi boyunca bütün ihtiyaçlarına cevap veren kurumları da kapsamaktadır. Bu kurumlar; seyahat acentaları, ulaştırma ve konaklama işletmeleri, döviz mübadele işlerini yapan bürolardır.

e) Turizm sosyal bir olaydır. Turizme sosyal olay niteliğini veren özellikler ise; turizm olayının her şeyden önce toplum içinde meydana gelmesi, sürekli olması, zorlayıcı bir nitelik taşıması ve insanların dışında oluşan bir olay olduğu için objektif olmasıdır. Bunun anlamı, turizm olayının hukuk, din, dil, ekonomik olaylar gibi topluma katıldığımız zaman var olması ve bizden sonra da var olmaya devam etmesidir. (3)

Turizm olayının öznesi insandır. İnsan, oldukça karmaşık ve çok yönlü bir olay olan turizmin odak noktasını teşkil etmektedir. Ancak, turizmin öznesi olan insan ile turist eş anlamlı olarak kullanılmaz. Bu yüzden turistin tanımlanması ve genel niteliklerinin belirlenmesi gerekmektedir.

1963 yılında Roma'da Birleşmiş Milletler Seyahat ve Turizm Konferansı tarafından yapılan tanıma göre turist, "Devamlı oturduğu ülke dışında herhangi bir ülkeyi, para kazanma ve yerleşme amacı olmadan, boş zaman değerlendirme (eğlence, tatil, sağlık, din, spor

(3) Olalı; a.g.e., s.39.

ve kültür eğitim), iş, ailevi sebepler, diplomatik sebepler, toplantı gibi nedenlerle 24 saatten az olmayan bir süre için ziyaret eden kişidir." Aynı konferans'ta ziyaret edilen ülkede 24 saatten az kalan geçici ziyaretçiler (deniz seyahati yapanları dahil) "günübirlikçi (excursionist)" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlar, Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonu ve Uluslararası Resmi Seyahat Acentaları Birliği (IUOTO) tarafından da benimsenmiştir.⁽⁴⁾

Türkiye'nin turizm hareketleri, Türkiye'ye giren ve çıkan yabancılar ve yurttaşlar tarafından giriş-çıkış kapılarında doldurulan giriş-çıkış fişlerinden izlenmektedir. Türkiye'nin turizm hareketlerini gösteren istatistikî bilgiler, uluslararası karşılaştırmalara olanak vermek amacıyla, Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonu ile Uluslararası Resmi Seyahat Acentaları Birliği'nin (IUOTO) tanımlamalarına göre derlenmektedir.⁽⁵⁾

Ancak, istatistiklerin sadece giriş kapılarında toplanması, konaklama kuruluşlarının tutmak zorunda oldukları kayıtların istatistik haline getirilmemesi sebebiyle; turistlerin Türkiye'de kalma süreleri belli olmakla beraber tercih ettikleri bölgeler ve konaklama tesisi tipleri ile konaklama tesislerindeki ortalama geceleme süresi gibi turizm politikası ve yatırım plânlaması için çok

(4) Tunca Toskay; Turizm Olayına Genel Yaklaşım, İstanbul, Der yayınları, 1983, ss.41-42.

(5) Erol Zeytinoglu; Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1978, s.643.

kıymetli olan verilerden yararlanılmamaktadır.

Turizm ve turist kavramları için verdiğimiz bu tanımlardan sonra, turizm olayının tarih içindeki gelişimini izlediğimizde; yeni ve yakın çağlara kadar turistik faaliyetlerin, gerek seyahatlerdeki emniyet faktörünün, gerekse ulaştırma imkânlarının yetersizliğinden ve seyahatlerin belirli kişilere dayanması sebebiyle yeteri kadar gelişemediğini görüyoruz. Dar bir çerçeve içinde ve sınırlı seyahatlerden oluşan turistik faaliyetlerin bu özelliği 19.yüzyıla kadar devam etti. Ancak, 19.yüzyılın daha ilk yarısında, önceki dönemle kıyaslanamayacak bir değişmeye tanık oluyoruz. Turizm olayı açısından bu değişmeyi başlıca şu noktalarda tespit edebiliriz:

- 1) Yolcu sayısı 30-40 yıl öncesine göre kıyaslanamayacak kadar artmıştır.
- 2) İnsanların gezi ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetler ve tesisler bir endüstri niteliğini kazanacak biçimde genişlemeye başlamıştır.
- 3) İnsanların geçici olarak yer değiştirmesiyle ilgili yeni bir toplum anlayışı, devlet anlayışı ve bununla ilgili olarak örgütlenmeler dönemine girilmiştir.⁽⁶⁾

19.yüzyılda turizme canlılık ve gelişme imkânı veren birinci faktör tekniktir. Buharlı gemi ve demiryollarının eski ulaştırma

(6) Ziya Eralp; Turizm Ekonomisi, Ankara, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi yayını, 1976, ss.7-8.

araçlarının yerini alması mesafeyi kısaltmış, seyahat giderlerini azaltmıştır. Böylece yalnız çok zenginler değil, orta halli sayılabilecek insanlarda seyahat etme imkânını elde etmişlerdir. Kala-balık insan kitleleri seyahat imkânlarına sahip olunca, ilk defa grup seyahatleri de başlamış ve 19.yüzyıl turizminin bir özelliği olarak doğmuştur. İngiltere'de ilk defa 1841 yılında Thomas Cook bugünkü anlamda bir seyahat acentası kurmuş ve aynı yıl bir kasabandan diğerine toplu gezi düzenlemiştir. (7)

Teknikteki bu ilerlemelerin yanında, Jean Jacques Rousseau gibi yazarların eserlerinde işlenen tabiatı sevme (tabiatta dönüş) fikri de 19.yüzyıl turizminde etkili olmuştur. Özellikle Rousseau'nun etkisiyle İsviçre turizmin klâsik vatanı haline gelmiştir.

Öte yandan, 19.yüzyılda ülke nüfuslarında görülen büyük artma, sosyal ve politik alanda gözlenen demokratikleşme hareketi, işçi sınıfına verilen ücretli tatil hakkı, bu yüzyılda açılmaya başlayan uluslararası sergiler turizm yönünden önemli bir rol oynamıştır. (8)

Böylece, bu dönemde turizm uluslararası bir nitelik kazanmaya başlamıştır. 1860'larda Amerika'dan Avrupa'ya yolculuk yapan-

(7) Hasan Olalı; Turizm Teorisi ve Politikası, İzmir, İzmir Ticaret Odası yayınları, 1963, s.23.

(8) Olalı; Turizm Teorisi ve Politikası, ss.23-24.

ların sayısı yaklaşık olarak 40.500 iken, 1890'larda bu sayı 100-500'e yükselmiştir.(9)

Birinci Dünya Savaşından sonra ise, o zamana kadar görülmeyen büyük ve kitlevi bir turizm hareketi gözleniyor. Ancak, 1929 Ekonomik krizi ve arkadan II.Dünya Savaşı bu gelişmeyi durdurmuş ve turizm hareketi bir miktar gerilemiştir. II.Dünya Savaşının zararları ve etkileri giderildikten sonra, turizm günümüze kadar çok hızlı bir gelişme göstermiş ve büyük boyutlara ulaşmıştır.(10)

Böylece turizm, 20.yüzyılda sosyal olaylar içinde en hızlı gelişme gösteren bir kitle olayıdır diyebiliriz.

(9) Eralp; a.g.e., s.11

(10) Toskay; a.g.e., s.95.

Tablo: 15

Dünya Uluslararası Turizm Hareketleri

	Uluslararası Turizme Katılan Turist Sayısı (Milyon Kişi)	Dünya Dış Turizm Gelirleri (Milyon Dolar)
1950	25,3	2,1
1960	71,0	6,2
1970	168,0	17,4
1975	213,0	31,9
1976	219,0	40,0
1977	225,0	52,5
1978	266,0	65,0
1979	270,0	79,0
1980	285,0	92,0
1981	293,5	110,0
1982	302,3	132,0
1983	490,0	-

Kaynak: Türkiye Odalar Birliği, İktisadi Raporlar;
IUOTO, Economic Review of world Tourism,
1970, 1972, 1974.

(Tablo:15)'te görüldüğü gibi, 1950 yılında yaklaşık 25,3 milyon olan turist sayısı 1950-1960 döneminde yılda ortalama %10,6, 1960-1970 döneminde %9, 1970-1980 döneminde %5,6 artarak 1983 yılında 490 milyona ulaşmıştır. 1950 yılında 2,1 milyon dolar civarında olan dış turizm gelirleri ise, 1975 yılında 30 milyar doları geçmiş, 1982 yılında 132 milyar dolara ulaşmıştır. Gelirlerdeki yıllık ortalama artış hızı 1970-1980 döneminde %18,1, 1976-1980 döneminde ise

%18,8'dir. (11)

Uluslararası turizm hareketleri yönünden, özellikle 1960' lardan sonra, turist kabul eden ülkelerde turizm gelirlerinin milli gelirden daha hızlı arttığı ve turizme ayrılan tüketim miktarının genel tüketim hacmindeki payının da yükseldiği görülmektedir. Nitekim, temel yıl olarak 1956 = 100 kabul edilirse; meselâ İspanya'da milli gelir 1965'de 198 olmuşken, turizm gelirleri aynı dönemde 1120'ye çıkmıştır. Aynı şekilde 1956-1965 döneminde, meselâ F.Almanya'nın harcanabilir milli geliri %21 artarken, turizm giderleri %310 artmıştır. Öte yandan, 1961-1966 döneminde dünya toplam mal ihracatı %8,8 oranında artmış, buna karşılık "görünmeyen ihracat" olarak nitelendirilen dünya dış turizm gelirleri %12,4 oranında bir artış göstermiştir. (12)

20.yüzyılda uluslararası turizm hareketlerinde görülen bu hızlı gelişmenin sebeplerini şöyle özetleyebiliriz:

1) Dünya'daki hızlı nüfus artışı,

2) Çeşitli dünya ülkelerinde, özellikle uluslararası turizmin esas kaynakları olarak Kuzey Amerika, Batı-Kuzey-Orta Avrupa'da fert başına düşen milli gelirin devamlı artması, ekonomik ve sosyal refah ortamının gelişmesi,

(11) Toskay; a.g.e., ss.96-97

(12) Tunay Akoğlu; "Türkiye'de Turizm Politikası ve Turizm Plânlanması", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Türkiye'de Turizmin Geliştirilmesi konulu Seminer, İstanbul, 1970, ss.10-12.

3) Çalışma, iş şartları, ücretli tatil yapma imkân ve süresinde görülen gelişmeler. Öte yandan sanayileşme ve devamlı nüfus artışı şehirlerin büyümesine, yaşanılan çevrenin tabiatla ilişkisinin en az düzeye inmesine sebep olmaktadır. Ayrıca, çalışma hayatındaki ihtisaslaşma ve otomasyon fertlerin psikolojik ve fizyolojik olarak yorulmalarına yol açmakta, değişik bir çevrede tatil yapma ihtiyacı giderek artmaktadır.

4) Kültür, merak, dini sebepler, sosyal prestij, politik sebepler, gelişen uluslararası temaslar, spor ve benzeri faktörler uluslararası turizme ayrıca hız kazandırmaktadır.

5) Seyahat tekniğindeki ilerlemeler; Daha ucuz ve hızlı bir şekilde seyahat edebilme imkânı, özel oto sahibi olabilme imkânlarının artması, uçak seyahatinde ucuzluk, "charter" seferlerindeki gelişmeler.

6) Seyahat organizasyonu ve turizm tanıtması, reklâm ve propaganda çalışmalarının etkisi; günümüzde seyahat ve tatil yapmak isteyen kişilere turizm organizasyonları büyük imkânlar sağlamaktadır. İster grup seyahati, ister ferdi seyahat olsun, ulaştırma, konaklama ve diğer ihtiyaçların giderilmesi, seyahatin plânlanması, finansmanı ve hatta sigorta edilmesi dahi mümkündür. Bu konuda seyahat acentaları, tur operatörlüğü yapan büyük şirketler çok çeşitli alternatifleri müşterilerine sunmaktadırlar. Üstelik, örgütlü seyahatlerde tüm hizmetler " hepsi dahil" bir fiyata ve ucuz olarak

satıldığı için, çeşitli halk tabakalarının kolaylıkla turizm olayına katılmalarına imkân vermektedir. Ayrıca turizm reklâmcılığı, turizm olayının gelişmesinde ve sahasını genişletmesinde turistik talebi etkileyerek önemli bir rol oynamaktadır.

7) İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Dünyasındaki liberalleşme eğilimi, uluslararası alandaki anlayış havası, seyahat sınırlamaları ve formalitelerinin yavaş yavaş kalkması da seyahatler için olumlu bir atmosfer yaratmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz bu ana nedenlerle turizm olayı günümüzdeki niteliklerini kazanmış, büyük bir hacme ulaşmıştır. Günümüz turiziminin başlıca niteliğini "Kitle Turizmi" olarak belirtebiliriz.

Uluslararası turizm hareketlerinin gelişme eksenleri, kuzey-batı'dan, güney-doğu'ya doğru uzanmaktadır. Bu ana gelişme ekseninin yanı sıra, diğer ikinci derecede eksenler görülmektedir. Turist çeken ülkeler güney-doğu yönünde sıralanmakla beraber, Akdeniz'in bütün çevresinde, Orta-Doğu'da yoğunlaşmış durumdadırlar. Bunlara ek olarak, Balkanlar, Afrika, Uzak Doğu, Pasifik, Orta-Güney Amerika yeni turizm pazarları olarak hızlı bir gelişim içindedir. (13)

Sonuç olarak; Uluslararası turizm sürekli bir gelişim içindedir, bu gelişimin yeni pazarları da kapsayacak şekilde devam edeceği

(13) Akoğlu; "Türkiye'de Turizm Politikası ve Turizm Plânlaması", s.17.

ve gelişmekte olan ÷lkelerin, bu arada ÷lkemizin de turizm olayından giderek daha fazla yararlanacakları ortaya çıkmaktadır.

II. İnsanları Seyahata Yönelten Sebepler ve Bu Sebeplerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Turizm ve turist tanımlarında da belirtildiği gibi insanları turizme yönelten sebepler çok çeşitlidir. Bu sebepler açısından her ÷lke kendine özgü, değişik cazibe unsurlarına sahiptir. Turizm olayına etki eden bu unsurların ÷lkemiz açısından değerlendirilmesi, turizm potansiyelimizi belirtmek açısından yararlı olacaktır.

1. Tarihi Eserler

Tarihi eserler turizm olayında önemli bir yer tutmaktadır. Geçmiş devirlerin, insanların kültürleri, yaşayışları, sanatları hakkında bilgi edinme, araştırma arzusu, her yıl pek çok kişiyi seyahate yöneltmektedir.

÷lkemiz eşsiz tabii güzelliği yanında, günümüzden 7000 yıl öncesine kadar giden çok zengin bir tarihi hazineye sahiptir. Avrupa ve Asya'yı birbirine kavuşturan yollar, Türkiye'yi çok eski bir tarihin ve çeşitli uygarlıkların vatanı, iki kıtanın buluşup kaynaştığı bir yer yapmıştır. Geçmişte çeşitli uygarlıkların beşığı

olan Türkiye; Hitit, Lidya, Frikya, Caria, Daria, Aeolia, İon, Kimer, Bizans, İran, Helen, Roma, Selçuk ve Osmanlı uygarlıklarının İslâm ve Hıristiyan dünyasının en değerli anıt ve eserlerini taşıyan bir ülkedir.

2. Tabii Güzellikler

Türkiye, tabii güzellikler bakımından bugün en az tatil ve gezi turizmi gelişmiş veya hızla gelişmekte olan ülkeler kadar avantajlıdır. Çok çeşitli bir tabiat, iklim özelliği ve üç denizin her mevsim güneşli ve denize girmeye elverişli güzel kıyıları ile çevrelediği ülkemiz, turistler ve turizm için gerçekten çok çekici imkânlara sahip bir ülkedir. Kışın sıcağı ve güneşi arayanlar için Akdeniz, yemyeşil ve serin kıyıları ile Karadeniz ve nihayet ilkbahar ve yaz ayları için başta İstanbul olmak üzere bütün Marmara bölgesi turistler için Türkiye'yi çok çekici bir ülke haline getirmektedir. Aynı şekilde ülkemiz arkeoloji bakımından da hem Ege ve Akdeniz bölgesine hem de diğer bölgelere serpilmiş büyük zenginliklere sahiptir.

"Tabiat güzelliği bakımından Ege ve Akdeniz sahilleri doğal görünüşleri ile Fransız ve İtalyan Rivierasından çok daha güzeldir. Hava, deniz ve güneşten mahrum bulunan Kuzey Avrupa'nın bir sayfiyesi olmak bu kıyıları için her zaman mümkündür". (14)

(14) Zeki Erginsu; "Kalkınma Çabamız ve Turizm", İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı:6 (Aralık, 1964) s.19.

3. Merak Etkisi

Merak, psikolojik bir unsurdur. Böylece seyahat ihtiyacı psikolojik anlamda dikkate alınırsa, onun başlıca sebebini insanların doğuşlarıyla beraber kazandıkları merak isteğinde bulabiliriz. Bu psikolojik eleman ilk çağlardan günümüze kadar turistik hareketlerin önemli bir nedeni olmuştur. Gerçekten her turistin aradığı ve heyecan duyduğu şey, yenilikler görmektir. Turizm de merak unsurunun önemini kavrayan bir çok ülke, milli orijinalitelerin yaratılmasına ve korunmasına büyük çaba göstermektedir.

Türkiye milli orijinaliteleriyle dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Gelenekler, folklor, mahalli bayramlar, raks, el işleri, milli kıyafetler, müzik bu orijinalitenin başlıca kaynağıdır.

4. Dinî Sebepler

Dinî inanışlar özellikle ortaçağda turizm hareketlerinde önemli bir rol oynamıştır. Ortaçağın kutsal şehirlerinde görülen zenginlik ve refah dinî seyahatlerden doğmuştur. Meselâ, bu çağda dünyanın en zengin şehirlerinden biri olan ve 300.000 nüfusa sahip olan Efes şehri, bu özelliğini topraklarının kutsallığına borçluydu. (15)

(15) Olalı; Turizm Dersleri, s.44.

Ortaçağda olduğu kadar bugün de din, turistik hareketlerin önemli bir sebebi olarak kabul edilebilir. Örneğin; Brahmanlıkta Benares, İslâmiyette Mekke ve Medine, Hıristiyanlıkta Kudüs ve Efes büyük turistik akımları çeken başlıca dinî merkezlerdir.

Din, Türkiye turizmi bakımından da önemli bir unsurdur. Meselâ; yarı dinî yarı tarihî bir olay olan Tufan efsanesi'nin kahramanı Nuh'un gemisi Ağrı dağındadır. İbrahim Peygamberin ateşe atıldığı yer Urfa'da, tarihi tapınakların en önemlisi olan Artemis, Efes'tedir. Meryem Ana'nın son ikametgâhının bulunduğu Panaya Kapulu ile Noel Baba'nın kendisi sayılan Aya Nicolas'ın (Aya Nikola) Antalya'nın Demre mevkiindeki mezarı, Yavuz Sultan Selim'in İstanbul'da bulunan Mısır'dan getirdiği kutsal emanetler vs. Türkiye için önemli hazinelerdir.

5. Kültür ve Eğitim

Kültür ve eğitim sebebi özellikle Rönesans devrinde, turistik hareketlere etki etmiş, XV.yüzyıldan itibaren bu hareketin başladığı Kuzey İtalya şehirleri öğrenci turistleri çekmiştir. "Her yol Roma'ya çıkar" sözü o devrin bir hatırasıdır.⁽¹⁶⁾ Kültür ve eğitim, bugün de bazı ülkeler açısından önemli turistik hareketler yaratan sebeplerdir. Meselâ, Fransa, İtalya, İsviçre, Batı Almanya gibi ülkelerin bazı eğitim dallarındaki üstünlüğünün binlerce öğrenciyi kendisine çektiğini, Türkiye'nin de bu alandan fayda-

(16) Olalı; Turizm Dersleri, s.44.

lanabilecek bir özellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Tıp, Eczacılık, Mühendislik ve Ekonomi Fakültelerimiz Balkanların ve Yakın Doğu'nun en mükemmel öğretim kurumlarıdır. Balkan memleketlerinden, Arap ülkelerinden her yıl yüzlerce yabancı öğrenci bu okullarımıza gelmektedir.

6. İstirahat ve Eğlence

İstirahat ve eğlence, ilk çağlardan beri turizmin önemli bir sebebini teşkil etmiş olmakla beraber, bu unsurların zamanımızdaki turistik hareketlerin özelliğini ifade edecek kadar önem kazanması, bir taraftan teknik keşiflerin mesafe kavramında meydana getirdiği değişiklikten, diğer taraftan refah derecesindeki artmadan sonra gerçekleşmiştir diyebiliriz.

Dört mevsimi de birlikte yaşatabilen elverişli iklim şartları, üç ayrı özellikte ve güzellikteki denizleri, güzel kıyıları, tabii plajları, Avrupa'ya benzemeyen bitki örtüsü, değişik fizikî yapısı ve özellikle bazı bölgelerde 6-8 ay güneşli geçen turizm mevsimiyle ülkemiz istirahat ve eğlence için gerekli bütün faktörleri bünyesinde toplamaktadır. Özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerinin iklim şartları tatil turizmi için ideal olarak nitelendirilmektedir. Bu bölgelerimiz 4000^(x) km.'yi aşan kıyı uzunluğu ile tatil turizmi için büyük bir potansiyel taşımaktadır. Ülkemizde turizm mevsimi Karadeniz için en fazla 3 ay, Marmara'da 4-5 ay, Ege'de

(x) Ege ve Akdeniz kıyılarının toplam uzunluğu 4382 km.'dir.

5-6 ay, Akdeniz sahillerinde en az 7 ay sürmektedir. Çeşme'den itibaren, Yayla dağına kadar bütün Ege ve Akdeniz kıyılarında deniz suyunun sıcaklığı, Mayıs başından Ekim sonuna kadar 20 derecenin üstündedir. (17)

Diğer ülkelere göre Türkiye'de turizm mevsiminin uzun olması ve yurdumuzda atıl işgücü gibi ucuz kaynakların bulunması, ülkemize turizm alanında, fiyatları düşürmek gibi güçlü bir rekabet aracı verebilecektir. (18)

7. Spor

Bugün çeşitli spor hareketleri, özellikle su sporları ve dağ sporları, sürekli olarak ilgi gösterilen kolektif faaliyetlerin başında gelmektedir. Uluslararası spor hareketleri ve yarışmalar iç ve dış turizm bakımından önemli bir dinamizm yaratmaktadır. Meselâ Olimpiyatlar.

Ülkemiz de, iyi bir teşkilâtlanma ve gerekli yatırımlar gerçekleştirildiği takdirde, bu alanda önemli imkânlarla sahiptir. Meselâ, Bursa kış sporları için önemli bir potansiyele sahiptir, su sporları için bütün kıyılarımız tabii şartlar bakımından çok elverişlidir.

(17) Bezir Hamitoğulları; "Türkiye'de Turizm ve İktisadi Kalkınma", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XXIII, Sayı:3 (Eylül, 1968), s.116.

(18) Hamitoğulları; a.g.e., s.118.

8. Tedavi

Sağlıkla ilgili sebeplerle tedavi amacıyla yapılan seyahatler de eski çağlardan beri turizmde önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde değişik yerlerde türlü hastalıklar için açılan istasyon tipleri vardır. Meselâ termalizm; tabii şifalı suların, tıbbın emrinde bir tedavi aracı olarak kullanılması, üvalizm; bazı şehirlerin başlıca üretim konusunu teşkil eden sebze ve meyvaların, kür sistemi ile müşterilere arz edilmesi⁽¹⁹⁾

Ülkemiz de, değişik bölgelerindeki kaplıcaları, içmeleri, şifalı su kaynakları, doğal özellikleri ile bu alanda turistlere geniş imkânlar sunabilir.

9. Sosyal Sebepler

Yukarıda saydığımız sebeplere ilâve olarak, insanlar, psikolojik yapıları yüzünden ilgi, itibar görmek, moda uymak, başkalarını taklit etmek arzusuyla da turizm olayına katılabilirler.

Turizm olayını yaratan genel sebepler incelendiğinde görüyoruz ki, ülkemiz tabii, tarihi, kültürel zenginlikleriyle büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Ayrıca, yüzyıllardan beri halkımızın en belirgin özelliği olan konukseverliği ile bu potansiyel

(19) Olalı; Turizm Dersleri, s.46.

daha da zenginleşmektedir. Öte yandan, Türkiye uluslararası turizm hareketlerinin yoğunlaştığı kuzeybatı-güneydoğu ekseninde hem Akdeniz ve Orta Doğu, hem de Balkan ülkesi olarak elverişli bir konuma sahiptir.

Sahip olduğu bu avantajlarla ülkemiz, bugün bu kaynaktan büyük gelirler elde eden ülkeler kadar turizmden fayda sağlayabilir. Yeter ki, bu potansiyel iyi bir şekilde değerlendirilebilsin, iyi bir plân ve programla, uygun yatırımlarla, etkili bir tanıtımla, düzenli bir organizasyonla en iyi şekilde turistlere sunulabilsin.

III. Turizmin Fonksiyonları ve Önemi

Turizm olayı, pek çok elemanları kavrayan, çok yönlü etkilere sahip bir olaydır. Sebepleri ve oluşumu çok değişik kaynaklara dayanan, hayatın değişik alanlarında gelişen turizm olayının çok yönlü etkilerinin bulunması tabiidir. Seyahat ve konaklama: yer değiştirme olaylarını kapsayan bir terim olarak turizmin ekonomik, sosyal, kültürel, malî politik çeşitli fonksiyonları vardır. Günümüzde kitlevi bir olay haline gelen turizmin yarattığı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel etkiler; ülke ekonomilerinde ve özellikle uluslararası ekonomik ve politik ilişkilerde çok büyük etkiye sahiptir. Bu nitelikleri sebebiyle özellikle gelişmekte olan ülkeler için turizm hem tanıtım ve siyasi etkinlik sağlamak, hem de dış

ödemeler dengesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

A. Turizmin Ekonomik Fonksiyonları

Turizmin ülke ekonomisindeki en belirgin etkisi ödemeler dengesi üzerinde olmaktadır. Dış aktif turizm gelirleri ödemeler dengesinin görünmeyen kalemler bölümünde gelir, dış pasif turizm giderleri ise gider olarak yer alırlar. Bu sebeple turizm "görünmeyen ihracat ve ithalât" şeklinde adlandırılır.⁽²⁰⁾ Turizm döviz gelirlerinin çeşitli ülkelerin ödemeler dengesinde olumlu etkileri görülmektedir. İspanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkeler mal ihracatı karşılığı kazandıkları gelire eşit döviz turizmden elde etmektedirler.

Burada belirtilmesi gereken bir husus; Türkiye'de Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ve Devlet Plânlama Teşkilâtı kaynakları da dahil olmak üzere genellikle ödemeler dengesindeki "Turizm ve Dış Seyahatler" kaleminde net döviz gelirleri, turizmden sağlanan gelirler (brüt döviz girdisi) ile ülke vatandaşlarının yurt dışında yaptıkları harcamalar arasındaki fark olarak gösterilmektedir. Ancak bu yaklaşımın hatalı veya eksik yönleri vardır. Çünkü burada söz konusu olan döviz çıkışları yurt dışına yapılan seyahatler karşılığı Merkez Bankası kanalıyla vatandaşlara yapılan ödemeler değildir. Burada döviz çıkışlarından, ülkeye gelen turistlerin sebep olduğu

(20) Turizmin görünmeyen ihracat ve ek ihracat olarak önemi dördüncü bölümde inceleniyor.

harcamalar, başka bir deyişle brüt dış turizm gelirleri karşılığı turiste satılan mal ve hizmet için devlet veya özel sektörün döviz olarak yurt dışında yaptıkları harcamalar anlaşılmaktadır.

Turizm hizmeti üretiminde döviz harcaması gerektiren girdiler şunlardır:

- a) Turistik tesisler, otel ve moteller ve alt yapı için ithal edilen her türlü inşaat ve donatım malzemesi.
- b) Turistlerin tükettikleri mal ve hizmetler için yurt dışından satın alınan mallar.
- c) Ülkede yabancı sermaye ile kurulmuş turistik işletmelerin kâr transferi ve sermaye amortismanı.
- d) Turizm sektöründe çalışan her türlü yabancı personele yapılan ödemeler.
- e) Propaganda ve reklâm faaliyetleri için yurt dışında yapılan ödemeler.
- f) Turizm için yetişen personelin yurt dışındaki eğitim harcamaları.
- h) Yurt dışında yapılan turistik yatırımlar.
- g) Vatandaşların yurt dışında turizm amacıyla yaptıkları harcamalar.

Bütün bu harcamalar sektörde döviz kaçaklarına sebep olurlar. (21) Bu yaklaşımla, eğer dış turizm gelirleri turizm sektörünün brüt gelirleri olarak kabul edilirse, bu tutardan yukarıda belirttiğimiz, sektörde dövizle yapılan harcamalara sebep olan girdiler çıkarıldığı takdirde geriye kalan miktar net turizm geliri olacaktır. Burada, doğru bir hesaplama engel olan en önemli faktör, dış turizm gelirlerinden çıkarılması gereken kalemlerin hesaplanmasının güçlüğüdür.

Bir ülkede dış turizmin kazançlı olması, yani o ülkeye net döviz kazancı sağlaması için bazı şartların gerçekleşmesi gerekir. Bunların en belirgin, üçü şunlardır:

a) Turizm hizmetinde döviz çıkışını gerektiren girdiler brüt turizm gelirini %100'den fazla aşmamalıdır.

b) Net döviz gelirinin, o gelirin sağlanması için milli para ile yapılan harcamalardan fazla olması gerekir. Başka bir deyişle kazanılan dövizin milli para olarak net değerinin ülkede turizm için yapılan harcamalara oranı 1'den büyük olmalıdır.

c) Turizmin sağladığı döviz kazancı, diğer ihracatçı sektörlerin sağladığı döviz kazancından fazla olmalıdır. Ancak,

(21) Özen Dallı; Turizm Talebi ve Gelirleri, Türkiye 1965-1971, Ankara, 1974, ss.41-42.

her sektörün çeşitli özel şartları, devlet tarafından farklı şekilde teşvik edilme durumları, henüz emekleme çağında veya çok gelişmiş bir üretim düzeyinde bulunması böyle bir karşılaştırma imkânını ortadan kaldırır. (22)

Turizmin diğer belirgin ekonomik etkileri ödemeler dengesinde sonra milli gelir ve istihdam üzerinde ortaya çıkar.

Turistlerin, ülke içinde yaptıkları harcamaların yarattığı gelirler milli geliri olumlu yönde etkilemektedir. Turist harcamaları, turist çeken ülkede turizmin çeşitli dallarında (otelcilik, seyahat acentaları, ulaştırma gibi) ve sektöre ilişkin yan sanayilerde (turistik ve hediyelik eşya, gıda maddeleri gibi) yeni gelirlerin yaratılmasına imkân verirler. Böylece turizm gelirlerinin milli gelire direkt katkısı yanında önemli bir kısımda, milli gelir hesaplarında ticaret, tarım, ulaştırma, endüstri ve diğer hizmet sektörlerinin gelir payları içinde görülmektedir. Bu konuda yapılan bir araştırma, turistlerin yabancı ülkelerde yaptıkları harcamaların %25'inin konaklama işletmelerine, %32'sinin gıda maddelerine ve içkiye, %25'inin değişik tüketim maddelerinin satın alınmasına, %10'unun eğlenceye, %5'inin ulaştırma işletmelerine, %3'ünde diğer alımlara gittiğini göstermiştir. (23)

Turizmin ülke ekonomisine katkısını incelerken, direkt ve ek harcamaların yaratacağı gelirlerle beraber, bu gelirlerin çoğal-

(22) Dallı; a.g.e., s.53

(23) Olalı; Turizm Dersleri, s.85.

tan (çarpan) etkisinde hesaba katılması gerekmektedir. Böylece söz konusu ülkede, turizm sektöründe harcanan bir birim para, ekonomide bir yıl içinde çeşitli el değiştirmelerden sonra gelinde daha fazla bir artışa yol açar.

Yani, $\Delta R = kR_e$ olur.

Bu eşitlikte;

ΔR : Gelir artışını,

R_e : Brüt döviz girdisini,

k : Çarpan katsayısını göstermektedir.

Bu eşitliğe dayanarak (k) şöyle formüle edilmektedir:

$$k = \frac{1-MT}{S+m}$$

Burada;

S = Söz konusu ülkede marjinal tasarruf eğilimi

m = 0 ülkede marjinal ithal eğilimi

MT = Yabancı turistlerin ithal malı kullanma eğilimi.

Diğer bir deyişle, turizm endüstrisinin ithalâtı/
yabancı turistlerin toplam harcamaları. (24)

(24) D.P.T., Turizm ve Tanıtma, IV. Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 1. Cilt, Ankara, 1977,
ss.204-205.

Gelişmekte olan ülkelerde turizm çarpanı 3-4 arasında saptanmıştır. Daha önce bahsettiğimiz kaçaklar, yani ithal mallarına sarf edilen döviz giderleri çarpan katsayısını düşürmektedir. Gelişmiş ekonomilerde kaçakların az oluşu nedeniyle çoğaltan katsayısının 8-10 arasında olduğu gözlenmektedir. Özellikle Avrupa'nın klâsik turist çeken ülkelerinde bu katsayı 9-10'nu bulmaktadır.⁽²⁵⁾

Turizmin millî gelire olan etkisi katma değer yolu ile kendini gösterir. Turizmin katma değeri, turistik yatırım tamamlandıktan ve işletmeye açıldıktan sonra yatırımdan elde edilen hizmetin milli gelire yaptığı katkıdır. Ülkemizde iç ve dış turizmden elde edilen hasılanın %75'i katma değer yaratmaktadır.⁽²⁶⁾ Çarpan katsayısı ise ülkemiz için gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi 4'e yakındır.⁽²⁷⁾ Türkiye'de Turizm gelirlerinin gayri safî milli hasıla içindeki payı ise oldukça düşüktür. 1963'te %0,1 olan bu pay 1983'te ancak %0,8'e yükselmiştir.⁽²⁸⁾

Öte yandan turizm, bölgelerarası dengeli kalkınma ve gelişmeye de yardımcı olabilir.

Tabii ve tarihi karakterleri ile turistik olarak kabul edilen bölgeler, genellikle büyük yerleşme merkezlerinin dışında

(25) Turizm Araştırma Raporu, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. yayınları, İstanbul, 1972, s.39.

(26) Olalı, Turizm Dersleri, s.99.

(27) Tunay Akoğlu; Türkiye Ekonomisinde Turizm, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası yayınları, 1966, s.15.

(28) Kültür ve Turizm Bakanlığı; Turizm İstatistikleri Bülteni, 1983, s.48.

sahillerde, dağ yamaçlarında bulunmaktadır. Gene bu bölgeler, endüstri ve ticaret merkezleri değildir. Genellikle, büyük ölçüde tarıma dayanan az gelişmiş yörelerdir. Bu bölgeler tarım, imalât sanayii ve diğer hizmet üretimi ile elde ettikleri gelirlerden çok daha fazlasını turizm yoluyla elde edebilme durumundadırlar. Ayrıca, turizm üretiminin ve gelirlerinin "ham maddesi" nin ülkenin tabii-tarihi-folklor-kültür-uygarlık değerleri olduğu düşünülürse, turizm endüstrisinin hammadde yönünden dışa bağıllılığının az olduğu ve mahallî kaynaklara dayalı bir gelişme sağlayabileceği ortaya çıkar. (29)

Günümüzde, özellikle klâsik turizm ülkelerinde, nüfusunun bir kaç misli turist çeken kasabalar, yerleşme yerleri görülmektedir. Bu turistik yerleşme noktalarında, bölgelerinde turizm sektörü, tarım ve endüstri sektörleri ile bağılı olarak bu iki sektöre de yön vermekte, tarım ve imalât sanayii turizmi tamamlamakta, desteklemektedir. Bölgedeki üretim-gelir dengesi bu şekilde turizm sayesinde "optimal" şekilde sağlamaktadır. (30)

Türkiye'de de turistik patrimuanının bir kısmını teşkil eden bölgeler, büyük şehirlerimizden, endüstri ve ticaret merkezlerimizden ayırdırlar. (Efes, Bergama, Truva, Göreme bölgesi, Karadeniz kıyıları gibi.) Turistik değerler bakımından zengin bir durumda

(29) Tunay Akoğlu; Dünya'da ve Bizde Turizm, Dünü ve Bugünü, Varlık yayınları, 1971, s.78.

(30) Akoğlu; Dünya'da ve Bizde Turizm, ss.78-79.

bulunan iç Anadolu ile sahil köylerimizin, ziraat üretimle ve deniz ürünleri yoluyla elde etmeye çalıştıkları gelirlerin bir kaç katını turizm yoluyla elde edebilecekleri açıktır. Böylece Türkiye'de turizm, bu potansiyelin iyi bir şekilde değerlendirilmesiyle, bölgelerarası dengesizlikleri gidererek, sosyal ve ekonomik bir problem olan gelir dağılımı eşitsizliğini iyileştirmede önemli bir rol oynayabilir.

Colin Clark, Jean Fourastie gibi iktisatçıların geliştirdiği basamaklara göre, turizm sektörü, ekonomik üretim basamaklarının üçüncüsünde, yani hizmetler bölümünde yer almaktadır. Mekanizasyon ve otomasyon imkânlarının sınırlı bir şekilde uygulanabildiği bu tip üretimlerin hepsinde olduğu gibi, turizm endüstrisi de büyük ölçüde insan gücüne dayanır.⁽³¹⁾ Bu sebeple turistik işletmelerde istihdam yoğunluğu yüksek olmakta ve turizmin geliştiği ülkelerde sektörün toplam istihdama katkısında önemli oranlara ulaşmaktadır. Çeşitli ülkelerde dolaylı ve dolaysız bir şekilde geniş istihdam imkânları yaratan bir faaliyet dalı olarak turizm, bir istihdam politikası aracıdır. Bu konuda yapılan bir araştırma, 1000 yataklı ve çeşitli turistik tesislerden meydana gelen bir kompleksin 3000 kişilik bir istihdam hacmi yarattığını, üstelik her yıl 200 yeni personel yetiştirilmesini zorunlu kıldığını göstermiştir.⁽³²⁾

Konuyu ülkemiz açısından ele alırsak; Türkiye ekonomisi ucuz ve bol bir emek gücüne sahiptir. Ülkemizde, daha önce de bah-

(31) Akoğlu; Türkiye Ekonomisinde Turizm, s.15.

(32) Akoğlu; Dünya'da ve Bizde Turizm, s.79.

settiğimiz gibi boyutları giderek büyüyen işsizlik sorunu, özellikle tarım sektöründe görülen gizli işsizlik, köyden şehire doğru akın, yurt dışında çalışma gibi sorunların büyük bir kısmı turizm endüstrisinin kurulması ile çözümlenebilir. Görülüyorki, Türkiye'de turizm emek yoğun yatırımlar gerçekleştirilerek yeni iş alanları yaratılmasında ve fazla işgücünün yerinde istihdam edilmesinde önemli bir istihdam politikası aracı olabilir. Bunun olumlu sonuçlarını ise sadece ekonomimiz değil, sosyal yapımız da görecektir. Ancak, turizm sektöründe istihdam konusu eğitim ve öğretimle yakından ilişkilidir. Diğer sektörlerden farklı olarak turizm işletmeleri ve hizmetlerinde çalışan üst ve alt kademe personelin gerekli mesleki ve teknik turizm bilgisi, görgüsü ve tecrübesi taşımaları şarttır. Turizmin gelişmesi ve ekonomik verimlilik sağlaması buna bağlıdır.

B. Turizmin Sosyal Fonksiyonları

Turizm olayı, ekonomik olduğu kadar, sosyal ve kültürel bir alışverişi de gerçekleştirmektedir. Yerli ve yabancı turistlerin ziyaret ettikleri yerlerde bıraktıkları sosyal etkiler, bir ülke içinde çeşitli sosyal tabakaların, çeşitli bölgelerin, uluslararası alanda ise çeşitli ulusların birbirleriyle temas kurmaları, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri turizmin sosyal fonksiyonunu teşkil etmektedir. Turizm, özellikle az gelişmiş ülkelerin değişik kesimlerinde yaşayan vatandaşların kültür ve medeniyet seviyelerini, geleneklerini yaklaştırarak milli birliği yaratır. Öte yandan, turizm

bir kültür aracıdır. Değişik olaylar, kişiler, yerler, eserler, insanlara yeni şeyler öğreterek kültür seviyelerini yükseltir.

C. Turizmin Malî Fonksiyonu

Turistik tüketim ve turistik teşekküllerin kârları üzerinden alınan vergiler devlet ve kamu idareleri için önemli bir gelir kaynağı teşkil eder.

Bu gelirlerin miktarı, devletin uyguladığı vergi politikasına, uygulamadaki etkinliğine ve turizm endüstrisine sağladığı özendirme tedbirlerine bağlı olarak değişir. (33)

D. Turizmin Politik Fonksiyonları

Milyonlarca kişinin ülkelerarasında seyahat etmesi, konaklaması uluslararası ilişkileri çok yönlü etkilemektedir. Öte yandan, ülkenin siyasi düzeni ile turizm olayının biçimi, yönü, hacmi arasında bazı ilişkiler kurmak mümkündür. Zaman zaman çeşitli ülkelerde turizmin politik bir araç olarak kullanıldığına da rastlanmış ve halâ rastlanabilmektedir. Uluslararası alanda gerginliklerin azalması, liberalleşme eğilimlerinin artması iç turizmi ve uluslararası turizm

(33) Şükrü Yarcan; Uluslararası Turizm ve Gelişmekte Olan Ülkeler, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi yayınları, 1980 s.39.

hareketlerini olumlu yönde etkilemektedir. Aksine, dünyanın politik gerginliklerin arttığı ve hatta savaş ihtimalinin belirdiği bölgelerinde turizm çok olumsuz biçimde etkilenmektedir. Uluslararası turizm olayının bugünkü kapsamı ile çeşitli ülkelere mensup insanların daha yakın biçimde temas etmelerine imkân sağlayarak, dostça ilişkiler kurulmasına ve dolayısıyla halklar arasında gerginliklerin azalmasına katkıdabulunduğu da bir gerçektir.

Sonuç olarak; Turizm olayı hakkında genel olarak yaptığımız bu açıklamalar gösteriyor ki, turizm günümüzde artık büyük çaplı, kitlevi bir sosyal olaydır. Her yıl milyonlarca kişi bu olaya katılmakta ve büyük harcamalar yapmaktadırlar.

" Bir ülkede turizmin gelişmesi, sadece doğrudan doğruya turizm sanayiinde iş sahası açmakla ve yöredeki ürünler için önemli bir ilâve talep yaratmakla kalmamakta, yararları bütün ekonomiye ve özellikle hizmetler ve inşaat sektörününün tümüne olmaktadır."⁽³⁴⁾

Böylece, turizmin yukarıda belirttiğimiz ekonomik, sosyal, kültürel fonksiyonları, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma faaliyetlerinde ve gelişme sorunlarının çözümünde önemli etkiler

(34) H.David Davis; "Kalkınma Yolundaki Ülkelerde Turizmin Geleceği", Çev.Necmi Eryılmaz, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt 8, Sayı:1 (Ocak, 1972), ss.171-172.

yapabilecek nitelikte görünmektedir. Bu açıdan, özellikle ülkemiz için bu olayın bütün fonksiyonlarından tam olarak yararlanılması, ikinci bölümde bahsettiğimiz bünyevî sorunların çözümünde önemli adımlar atmamızı sağlayabilecektir. Turizmin sadece ödemeler dengesi üzerinde yapabileceği olumlu etki bile bir çok darboğazları aşmamızı sağlayacaktır.

Dördüncü bölümde, turizmin Türkiye'nin ödemeler dengesi içindeki yeri inceleniyor ve bazı Akdeniz ülkeleriyle bir karşılaş-tırma yapılıyor.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

TURİZMİN TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİ İÇİNDEKİ YERİ

I. Görünmeyen İhracat ve Ek İhracat Olarak Turizmin Önemi

Turizmin milli ekonomideki ve uluslararası ekonomik ilişkilerdeki en belirgin etkisi ödemeler dengesi üzerinde olmaktadır. Yabancı turistlerin yurttan bıraktıkları döviz (Dış Aktif Turizm) ödemeler dengesinin görünmeyen kalemler bölümünde gelir, vatandaşların yurt dışında yaptıkları harcamalar da (Dış Pasif Turizm) gider olarak yer alırlar. Bu sebeple turizm "görünmeyen ihracat ve ithalat" şeklinde adlandırılır.

Yani, turizmin ekonomik önemi ilk olarak bir ihracat ve ithalat şekli olmasında görülmektedir. Çünkü; ihracat, millî mal ve hizmetlerin belirli kural ve şartlar altında yabancılara satışı, ithalat ise yine bazı kural ve şartlara tabi olarak yabancı menşeli mal ve hizmetlerin satın alınmasını ifade ettiğine göre, uluslararası

borç ve alacak yani döviz talep ve arzı bakımından mal ithal ve ihracı ile turistik hareketler arasında hiç bir fark yoktur.⁽¹⁾ Çünkü; turizmde bir ülkeyi ziyarete gelen yabancılara bazı hizmetlerin satılması, yabancı ülkelere giden kendi vatandaşlarımıza da ilgili ülkeler tarafından bir takım hizmetlerin yapılması ve vatandaşlarımızın bu hizmetleri satın alması söz konusudur. Böylece, turizm hizmetlerine ödenen bedeller karşılıklı döviz akımları doğurmuş olur. Daha açık bir deyişle; bir ülkeye gelen turist döviz arzeder, millî paranın talebini arttırır; talepteki artış millî paranın fiyatını yükseltir ve sonuçta ödemeler dengesinin yükü hafifler. Buna karşı, dış ülkelere turist gönderen bir memleket o ülkelerin parasını talep eder. Bu talep yabancı paranın milli para ile ifade edilen fiyatını yükseltir.. Sonuçta, ödemeler dengesinin yükü artar.⁽²⁾

Böylece, ekonomik yönden bir memlekete turist gelmesiyle, mal ihracı veya vatandaşların turist olarak dış ülkelere gitmesi ile mal ithali arasında hiç bir fark kalmamaktadır. İşte, turizme bir ihracat ve ithalât, özellikle görünmez ihracat ve ithalât olarak bakılmasının sebebi budur.

Turizm görünmez ihracat şeklinin en önemli kaynağıdır. Çünkü; turizmde bir memleketin mal ve hizmetlerini müşterinin memleketine kadar göndermek zorunluluğu yoktur. Müşteri, mal ve hiz-

(1) Olalı; Turizm Dersleri, s.83.

(2) Erol Orhon; Turizmin Kalkınmadaki Fonksiyonu, Ankara, 1977, s.20.

metin arz edildiği memlekete gelmekte, bu suretle ihracı mümkün olmayan servet ve hizmetler bir döviz kaynağı haline getirilmektedir. Başka bir deyişle; ihracat, üretilen bir malın ülke dışına gönderilmesi ve buna eş değerde bir başka malın ithaline imkân doğması (uluslararası mal mübadelesi) veya eş değerde döviz geliri sağlanması şeklinde bir faaliyet olduğu halde, turizm sektöründe döviz geliri karşılığında yurda giriş, döviz gideri karşılığında yurt dışına çıkış söz konusu olur. Bir turist, bir üretim birimi kabul edilirse, döviz geliri bu üretim biriminin yurda ithali ile mümkün olmaktadır. (3)

Öte yandan, turizm milli ekonomi için önemli bir ek ihracat kaynağı olmaktadır. Ekonomik refah ve buna paralel bir şekilde turizm geliştikçe, turistlerin yabancı ülkelerde yaptıkları alışverişte artar, turistler zevk ve eğilimlerine uygun yabancı malları bizzat satın almak zevkini tadarlar. Bu zevk, bazen satın almanın meydana getireceği maddi menfaate dayanabileceği gibi, çok kez, ziyaret edilen ülkeden bir hatıra götürmek gibi psikolojik bir sebebe dayanır. Fakat, gaye ne olursa olsun turistlerin tüketim malları için ödedikleri bedeller, ihracat istatistikleri arasında yer almakla beraber küçümsenemez. (4)

(3) Ali Nejat Ölçen; "Turizm Sektörünün Kalkınmamıza Etkisi, Ekonomi ve Maliye Enstitüsü Konferansları, Ankara, 1970, s.15.

(4) Orhon; a.g.e., s.21.

Esas ihracat yanında turistlerin beraberlerinde götürmek üzere satın aldıkları mallar bir ek ihracattır. Bu nokta, özellikle Amerikalı turistler için önemlidir. Amerikalı turistlerin Avrupa mağazalarından yaptıkları alışverişlerin ortalama değeri 1950 yılı için 230 milyon dolar olarak tahmin edilmiştir.⁽⁵⁾

"Görünmeyen İhracat" ve "Ek İhracat" olarak nitelendirilen turizmin ödemeler dengesi üstündeki gerçek önemi, mal ve hizmet ihracından elde edilen gelirler "net döviz kazancı" kavramına uygun olarak ifade edildiğinde daha belirgin olmaktadır. İhraç edilen malların üretiminde döviz harcaması gerektiren girdiler önemli oranlar tutmaktadır, bu bakımdan ihraç edilen mamüller için net döviz kazancı hesaplandığında elde edilen net döviz geliri brüt döviz gelirinin %50'sini pek geçmemektedir. Halbuki turizm hizmetinde döviz harcamasını gerektiren girdiler brüt döviz gelirinin %25'ini aşmamaktadır. İsrail için yapılan hesaplara göre bu ülkede turizmden elde edilen döviz gelirinin %78'i net döviz kazancına ulaşmaktadır. Bu oran diğer turist çeken ülkeler için de çok farklı olmamaktadır.⁽⁶⁾ Gerçektende turizm sektörü, diğer ihracatçı sektörlerle göre ithalât oranının daha düşük olduğu ve daha fazla döviz tasarrufu sağlayan bir sektör olarak görülmektedir.

Turizm, bu özellikleriyle ülkemizde ödemeler dengesi açıklarını gidermede önemli bir seçenek oluşturmaktadır. İhracatımızın

(5) Olalı, Turizm Dersleri, s.84.

(6) Hasan Olalı ve Diğerleri; Dış Tanıtım ve Turizm, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s.395.

ithalâtımızı karşılayacak bir düzeye gelmesi oldukça uzun vadeli görüldüğüne ve hızlı bir sanayileşmeye bağlı olduğuna göre, ekonomik kalkınmamız bakımından zorunlu olan ithalâtımızı finanse edecek, turizm gibi yeni ihracat endüstrileri kurmamız, ödemeler dengemiz bakımından büyük önem taşımaktadır.

Öte yandan, turizm üretiminin ve gelirlerinin "ham maddesi" olarak tabii - tarihi - folklor-kültür-uygarlık değerlerine ülkemizin fazlaca sahip olduğu düşünülürse, turizm endüstrisinin hammadde yönünden Türkiye'de dışa bağıllılığının az olduğu ve bölgesel-yersel kaynaklara dayalı bir gelişme sağlayabileceği ortaya çıkmaktadır.

Konaklama tesisi, özellikle otel inşaatı, mefruşat ve donatımdaki ithal malı kullanım oranı ise, ülkenin sanayileşme düzeyine ve ülkenin turistik tesislerinin uluslararası turizme arz ediliş tarz ve tiplerine göre değişmektedir. Ancak, bugün için Türkiye'de inşaat sektörü en lüks otel yapımının bile yapı malzemesi ihtiyacını bazı özel malzemeler dışında sağlayabilecek düzeydedir. Ayrıca, ikinci plânla birlikte kitle turizmi ilke olarak kabul edilmiş, gelir düzeyi orta olan turistlerin tatil ihtiyacını karşılayacak standart tesis yapımına yönelinmiştir.

Açıktır ki; bu gelişim, sektörde ithal malı kullanım oranını milli ekonomi yararına azaltmaktadır.

Gerek kamu, gerekse özel sektöre ait konaklama tesisleri için, yatırım safhasında yapılan inşaat, teçhizat ve mefruşat malzemesi ithalâtı, toplam maliyetin ancak %6,7'sini teşkil etmektedir. Turizm sektörü için yapılan toplam alt yapı yatırımları içindeki ithalât oranı ise devamlı düşmektedir.(7)

Dış ticaret ve ödemeler dengesi açısından turizmi incelerken turistik ticaret hadlerini de ele almak gerekir. Turistik ticaret hadleri bakımından da turizm sektörünün daha avantajlı bir özellik gösterdiği gözlenmektedir.

Bilindiği gibi, dış ticaret sektöründe bir ülkenin ihraç ve ithal mallarının fiyat endeksleri arasındaki bağlantı ticaret hadleri olarak ifade edilmektedir. Genellikle uluslararası ekonomik ilişkilerde dış ticaret hadleri az gelişmiş ülkelerin aleyhine gelişmektedir. Ülkemiz için de durum aynıdır. Dönemler boyunca Türkiye'nin ihraç ettiği malların fiyatı düşerken, ithal ettiği malların fiyatı sürekli yükselmiş, böylece ülkemiz büyük kaynak kayıplarına uğramıştır.

Ancak, dış turizm bakımından ticaret hadlerinin (terms of tourist trade) yani, yabancı turistlerin yurt içindeki tüketim mallarının fiyatları ile bu turistlerin tüketimleri için mutlaka gerekli malların ithal fiyatları arasındaki bağlantının az gelişmiş ül-

(7) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 1.Cilt, s.209.

kelerin lehinde olduğu gözlenmektedir. Çünkü, bir yandan turizm ticaretinin gelişmesi ve turiste sunulan mal ve hizmetlerde görülen çeşit artışı ve normal fiyat seviyesi artışına paralel gelişme, diğer taraftan da yabancı turistler için özel tüketim mallarının çok sınırlı ithal zorunluluğu oluşu bu sonucu doğurmaktadır. Başka bir deyişle, bir yandan yabancı turistlere sunulan malların ve hizmetlerin fiyatları yükselirken, bu mal ve hizmetlerden çok küçük bir kısmı daima azalan bir ölçüde ithal edilmektedir.⁽⁸⁾

Bu olumlu yönleriyle turizm, Türkiye'nin ödemeler dengesi problemi açısından süratle geliştirilmesi gereken potansiyel bir ihracat endüstrisi olarak nitelendirilebilir.

II.Plânlı Dönemde Türkiye'nin Turizm Gelir ve Giderlerinin Seyri

A. Birinci Beş Yıllık Plân Dönemi

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânına bakıldığında, 1961 yılında Türkiye'ye 129 bin turistin geldiği ve 7,5 milyon dolar bıraktıkları görülmektedir.⁽⁹⁾ Bu plân döneminde öngörülen temel hedef ise, son on yılda belirli bir çaba gösterilmediği

(8) Akoğlu; Dünya'da ve Bizde Turizm, Dünü ve Bugünü, s.76.

(9) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.425.

halde yılda %12 artan turist sayısının, yapılacak yatırımlar ve propaganda çalışmalarıyla artış hızının %20'ye turistlerin ortalama kalış sürelerinin 4 günden 6 güne ve ortalama harcamalarının da 60 dolardan 100 dolara çıkarılmasıdır. (10)

Böylece, o tarihlere kadar açık veren turizm ve dış seyahatler dengesinin pozitif bakiye vermesi sağlanacaktır. Bu gelişmenin turizm giderlerinde, gelire bağlı olarak ortaya çıkabilecek artışa rağmen gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. (11)

Birinci Plân döneminde genellikle beklenen talep artışı gerçekleşmiştir. 1963 yılında 198.841 olan yabancı sayısı 1967 yılında %189'luk bir artışla 574.055 kişiye ulaşmıştır. (Tablo:16)

(10) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, ss.425-427.
(11) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.510.

Tablo:16

(1963-1967) Döneminde Türkiye'nin Turizm
ve Dış Seyahat Gelir-Gider Dengisi

Gelir (Milyon Dolar)	Gelen Yabancı Sayısı	Yabancı Başına Ortalama Harcama (Dolar)	Gider (Milyon Dolar)	Çıkan Vatandaş Sayısı	Vatandaş Başına Ortalama Harcama (Dolar)	Denge (Milyon Dolar)	
1963	7,7	198.841	38.5	20.5	41.833	490.3	- 12,8
1964	8,3	229.347	36.3	21.8	113.083	192.8	- 13,5
1965	13.8	361.758	38.0	24.3	186.520	130.3	- 10,5
1966	12.1	440.534	27.5	26.3	155.293	169.5	- 14,2
1967	13,2	574.055	23.0	26.8	130.140	206.0	- 13,6
<hr/>							
Birinci Beş Yıllık Plân Toplamı:55.1	1.804.535	30.5 ^x	119.7	626.869	-	-64.6	

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri
Bülteni, 1983.

(x) Birinci Beş Yıllık Plân Dönemi Ortalama Harcama Rakamı.

Ülkemize gelen yabancıların sayısı Birinci Beş Yıllık Plân
döneminde yılda ortalama %23,7 oranında artmıştır. Birinci Plân
dönemi için yıllık ortalama gerçekleştirme oranı %117,3 ve toplam ger-
çekleştirme oranı ise %121,3'tür.⁽¹²⁾

(12) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu
Raporu, 2.Cilt, s.342.

Buna karşılık, yabancı turist başına ortalama harcama tutarı plân hedeflerinin çok altında kaldığı ve ancak %32.7 oranında gerçekleştiği için dış turizm gelirlerimiz de plân hedeflerine erişememiştir. IMF tanımına göre 1963'te 7,7 milyon dolar olan dış turizm gelirleri yılda ortalama %9,7 oranında artarak 1967'de 13,2 milyon dolara ulaşmıştır. Turizm gelirleri için plân döneminde toplam gerçekleşme oranı %39,6'dır.⁽¹³⁾ Birinci plân dönemi başında 20,5 milyon dolar olan turizm giderleri ise dönem sonunda %30,7 artış göstererek 26,8 milyon dolara yükselmiştir.⁽¹⁴⁾

Dış turizm gelirlerindeki çok düşük gerçekleşmenin ana sebebi, resmi ve özel döviz kurları arasında ikincinin lehine farklı bir durumun bulunması ve dış turizm gelirlerinin ancak 1/3'ünün resmi kanallardan gelmesidir.⁽¹⁵⁾

Böylece, bu dönemde turizm gelir-gider dengesi açık vermekte devam etmiş, ödemeler dengesine olumlu bir etki yapmaktan uzak kalmıştır.

B. İkinci Beş Yıllık Plân Dönemi

Bu dönemde gelen yabancı sayısı, yurdumuzun turizm

(13) Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri Bülteni, 1983, s.41.

(14) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2.Cilt, s.342.

(15) D.P.T., İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Turizm Sektörü Raporu, Ankara, 1968, s.11.

potansiyeli ile paralellik göstermemiş, bu sebeple plân hedefleri ancak %82,5 oranında gerçekleşmiştir. Bu duruma sebep olarak, öngörülen plân hedeflerinin çok yüksek tutulmuş olması gösterilebilir. İkinci plân dönemi başında ülkemize gelen yabancı sayısı 602.996 kişi iken plân dönemi sonunda %71,6 oranında bir artışla 1.034.955 kişiye ulaşmıştır. (16) Ancak, ülkemize gelen yabancılar içinde günübirlikçi olarak gelenlerin sayısının oldukça fazla olduğunu burada belirtmek gerekir. Örneğin; 1968 yılında ülkemize gelen toplam yabancıların %30,8'ini, 1969'da %32,3'ünü, 1970 yılında %33,5'ini 1971 yılında %43'ünü ve 1972 yılında da %41,3'ünü günübirlikçi olarak gelenler oluşturmuştur. Altı yıllık dönemde (1967-1973) ülkemize turizm amaçlı girişler yıllık ortalama %17 artarken, turistler %14,2, günübirlikçiler ise %21,5 oranında artmıştır. (17)

(16) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2.Cilt, s.344.

(17) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 1.Cilt, ss.66-67.

Tablo:17

(1968-1972) Döneminde Türkiye'nin Turizm ve
Dış Seyahat Gelir - Gider Dengesi

Yıllar	Gelir (Milyon dolar)	Gelen Yabancı Sayısı	Yabancı Başına Ortalama Harcama (dolar)	Gider (Milyon dolar)	Çıkan Vatandaş Sayısı	Vatandaş Başına Ortalama Harcama (dolar)	Denge (Milyon dolar)
1968	24.1	602.996	39.9	33.4	186.449	179.2	- 9.3
1969	36.6	694.229	52.7	42.2	270.417	156.2	- 5.6
1970	51,6	724.784	71.2	47.7	515.992	92.5	3.9
1971	62.9	926.019	67.9	42.2	719.668	58.6	20.7
1972	103.7	1.034.955	100.2	59.3	904.605	65.6	44.4
<hr/>							
İkinci Beş Yıllık Plân Toplamı :	278.9	3.982.983	70.0 ^x	224.8	2.597.131	-	54.1

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri
Bülteni, 1983.

(x) Ortalama harcama rakamı.

İkinci plân dönemi başında 24 milyon dolar olan turizm gelirleri, dönem sonunda 104 milyon dolara ulaşmış ve bu dönem içinde toplam gerçekleşme oranı %66,1 olmuştur. 1968 yılında 33 milyon dolar olan turizm giderleri ise 1972 yılında 59 milyon dolara ulaşmıştır. Dönem için toplam gerçekleşme oranı %81,7'dir.⁽¹⁸⁾ Yabancı başına ortalama harcama ise dönem başında 40 dolar iken dönem sonunda

(18) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2.Cilt, s.344.

100,2 dolara yükselmiştir.

Böylece, plânlı dönemin başından beri açık veren turizm ve dış seyahatler dengesi, ilk olarak 1970 yılından itibaren pozitif bakiye vermeye başlamış ve Türkiye bu yılda döviz üretici durumuna geçmiştir. Turizm gelir-gider dengesi 1970 yılında 3,9, 1971 yılında 20,7 ve 1972 yılında 44,4 milyon dolar lehte fark göstermiştir. (Tablo:17)

Ancak, dönemin son iki yılındaki olumlu gelişmelere rağmen, turizm gelirlerinin ödemeler dengesinin olumlu yönde gelişmesine olan katkısı sınırlı kalmıştır.

. C.Üçüncü Beş Yıllık Plân Dönemi

Üçüncü Plân hedefi olarak Türkiye'ye gelecek turist sayısında yılda ortalama %13, turizm gelirlerinde %20, giderlerinde %13 oranında artış olması öngörülmüştür.⁽¹⁹⁾ 1977 yılında yurduza gelen insan sayısının 2 milyona, elde edilen gelir miktarında 200 milyon dolara ulaştırılması ve böylece Milli Gelir içinde turizm sektörünün payının hiç değilse %1 oranında yükseltilmesi sektörün gelişme hedefleri olarak alınmıştır.⁽²⁰⁾

(19) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2.Cilt, s.345.

(20) Savaş Küce; Türk Turizmi Hakkında Notlar, Ankara, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Plânlama Dairesi Başkanlığı, 1973, s.14.

1973 yılında başlayan ekonomik durgunluk ve petrol bunalımı, dünyada olduğu gibi Türkiye'de turizm hareketlerini sınırlamış, bunun sonucu olarak Üçüncü Plân döneminde turizm gelirleri istenen düzeye ulaşamamıştır. Turizm gelir-gider dengesi 1976 yılından başlayarak açık vermiştir. (Tablo:18)

Türkiye'ye gelen yabancılar sayısında %14,3'lük bir artışla dünya ortalaması üstünde gelişme sağlanmasına rağmen, 2,3 milyon olan plân hedefine ulaşamamış ve 1,7 milyon kişide kalmıştır. Yurt dışına çıkan vatandaşların sayısı ise plân hedefini aşmış, yılda %4,6 artarak 1977 yılında 1,5 milyon kişiye ulaşmıştır. (21)

(21) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.429.

Tablo:18

(1973-1977) Döneminde Türkiye'nin Turizm ve Dış
Seyahat Gelir - Gider Dengesi

Yıllar	Gelir (Milyon dolar)	Gelen Yabancı Sayısı	Yabancı Başına Ortalama Harcama (dolar)	Gider (Milyon dolar)	Çıkan Vatandaş Sayısı	Vatandaş Başına Ortalama Harcama (dolar)	Deng (Mily dola
1973	171,5	1.341.527	127,8	93,0	1.004.821	92,6	78,5
1974	193,7	1.110.298	174,4	151,8	1.186.228	128,0	41,9
1975	200,9	1.540.904	130,4	155,0	1.397.425	110,9	46,0
1976	180,5	1.675.846	107,7	207,9	1.412.391	147,2	- 27,4
1977	204,9	1.661.416	123,3	268,5	1.545.801	173,7	- 63,6
<hr/>							
Üçüncü Beş Yıllık Plân Toplamı :	951,5	7.329.991	129,8 ^x	876,2	6.546.666	-	75,4

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri
Bülteni, 1983.

(x) Ortalama harcama rakamı.

Bu dönemde dış seyahat gelirlerinde de beklenen gelişme sağlanamamıştır. 1972 yılında 103,7 milyon dolar olan turizm gelirleri 1977 yılında 204,9 milyona ulaşmıştır. Yıllık artış oranı %14,6'dır. Dış turizm gelirlerinde hedefe ulaşmadaki yetersiz gelişmeye karşılık, dış turizm giderleri beklenenden daha hızlı artmıştır.

1972 yılında 59,3 milyon dolar olan turizm giderleri %35,2 oranında artarak 1977 yılında 268,6 milyon dolara ulaşmıştır. Üçüncü Plân döneminde yabancı turist başına döviz harcaması ise yılda %8 oranında artarak 123,3 dolar olmuş, buna karşılık yurt dışına çıkan vatandaş başına döviz harcaması yılda %25 dolayında artarak 173,7 dolara yükselmiştir. (22)

Bu gelişmeler sonucunda turizm ve dış seyahatler dengesi 1976 yılında 27,4 milyon dolar, 1977 yılında da 63,6 milyon dolar açık vermiştir.

Sonuç olarak; Birinci ve İkinci Plânlar'da olduğu gibi Üçüncü Plân'da da büyük umutlar bağlanan Turizm ve Dış Seyahat, bekleneni vermemiş; özellikle, bir ara gelir kaynağı niteliğine kavuşmasına karşılık, son iki yılda olumsuz sonuçlarla bağlanmıştır.

Turizm gelir-gider dengesinin böyle sonuçlanmasının başlıca sebepleri şunlardır:

a) Gelen turist sayısı, tüm çabalara rağmen giden turistlerin altında kalmıştır. Bir başka deyimle, 1973-1977 döneminde gelen turist sayısı 358.473 arttığı halde, yurt dışına çıkan vatandaş sayısı 495.179 artış göstermiştir.

(22) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.430.

b) Gelen turistlerin kişi başına ülkemizde yaptığı harcama düşük düzeyde kalmış; tersine, giden turistlerin kişi başına harcamaları, yaklaşık iki misli artış göstermiştir.⁽²³⁾

Yatak kapasitesindeki yetersizlik ve turizm tesislerindeki fiyatların yüksekliği iç talebi yurt dışında tatil geçirmeye özendirilen sebeplerin başında gelmiştir.⁽²⁴⁾

D.Dördüncü Beş Yıllık Plân Dönemi

Dördüncü Beş Yıllık Plân'da turizm gelirlerinde yılda ortalama %23, turizm giderlerinde de ortalama %4,1 artış öngörülmüş, bu dönem sonunda ülkeye gelen yabancı sayısının 13,942 bin kişiye, turizm gelirlerinin ise 2.418 milyon dolara ulaşması hedef olarak belirlenmiştir. Aynı dönemde ülke dışına çıkan vatandaş sayısının 8.935 bin kişide, turizm giderleri toplamının da 1.027 milyon dolar tutulması öngörülmüştür. Böylece bu dönemde toplam 1.390 milyon dolar net döviz geliri sağlanabilecektir.⁽²⁵⁾ Öte yandan, 1977 yılında ülkeye gelen yabancı başına 123.3 dolar olan harcamanın 1983'de 200 dolara çıkarılacağı, 1977'de 173,7 dolar olan yurt dışına çıkan vatandaş harcamasının Dördüncü Plân döneminde 115 dolara düşürüleceği

(23) Tefrik Can; "Dış Finansman Kaynağı Olarak Turizm ve Dış Seyahat Uzun Süreli Görülmektedir", Iktisat Fakültesi Dergisi, Cilt XXIII, Sayı:167 (Mayıs, 1978) ss.47-48

(24) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.430.

(25) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, ss.430-431.

varsayılmıştır. (26)

Dördüncü Plân döneminde gerçekleşen dış turizm gelir-giderleri ve ülkemize gelen yabancı turist ile ziyaretçi sayısı plân hedeflerinin altında kalmıştır. Dünya turizm hareketlerinde izlenen durgunluğa ilâve olarak 12 eylül 1980 öncesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu anarşik ortam turist girişlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Daha sonra, sağlanan istikrarla birlikte yurdumuza gelen yabancı sayısında artış kaydedilmiştir. (27)

(26) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.431.

(27) Beşinci Beş Yıllık Plân Destek Çalışmaları:1, s.317.

Tablo: 19

(1978-1983) Döneminde Türkiye'nin Turizm ve Dış
Seyahat Gelir-Gider Dengesi

Yıllar	Gelir (milyon dolar)	Gelen Yabancı Sayısı	Yabancı Başına Ortalama Harcama (dolar)	Gider (Milyon dolar)	Çıkan Vatandaş Sayısı	Vatandaş Başına Ortalama Harcama (dolar)	Denge (Milyon dolar)
1978	230,4	1.644.177	140.1	102.5	1.498.345	68.4	127.9
1979	280,7	1.523.658	184.2	95.1	1.534.872	61.9	185.7
1980	326,7	1.288.060	253.6	114.7	1.794.808	63.9	211.9
1981	381,3	1.405.311	271.3	103.3	1.783.891	57.9	278.0
1982	370.3	1.391.717	266.1	108.9	1.899.377	57.3	261.4
1983	411.1	1.625.099	253.0	127.3	1.998.162	63.7	283.8
<hr/>							
Dördüncü Beş Yıllık Plân Toplamı:							
	1.770.1	7.233.845	244.7 ^x	549.3	9.011.110	-	1.220.8

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri
Bülteni, 1983.

(x) Ortalama harcama rakamı.

Tablo'da da görüldüğü gibi, bu dönemde ülkemize gelen yabancı sayısında özellikle ilk üç yılda bir azalma eğilimi olmuştur. Turizm gelirleri ise, 1982 yılı dışında, önceki yıllara göre artış kaydetmiş, gelir-gider farkı, 1978'den itibaren plân dönemi boyunca

pozitif değer vermiştir. Gelirlerdeki artış, büyük ölçüde, Türkiye'deki fiyat artışları ve alınan ekonomik kararlar sonucu, turizm dövizinin daha fazla miktarda resmi kanallara girmesinden doğmuştur.⁽²⁸⁾

Turizm, özellikle 1983 yılında Türkiye'de bir büyüme süreci içine girmiştir. 1982 yılında turizm gelirlerimiz 370,3 milyon dolar iken 1983 yılında %11 oranında bir artışla bu miktar 411,1 milyon dolara yükselmiştir. Aynı yılda ülkemize gelen turist sayısı ise, 1982 yılına göre %16,8 artarak 1.625.099'a çıkmıştır. (29)

Dördüncü Plân döneminde turizm giderlerinde ve yurt dışına çıkan vatandaş başına ortalama harcamalarda Üçüncü Plân dönemine göre bir düşüş gözlenmektedir. Buna karşılık, ülkemize gelen yabancı başına ortalama harcama 1977 yılında 123,3 dolar iken 1983 yılında 253 dolara yükselmiş ve böylece plân hedeflerinin üstünde bir gelişme sağlanmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, Dördüncü Plân döneminde Türkiye turizm ve dış seyahatler kaleminden net olarak toplam 1.220.8 milyon dolar gelir elde etmiştir. Üçüncü Plân döneminde aynı kaynaktan net olarak 75,4 milyon dolar döviz geliri elde ettiğimizi düşünürsek, turizmin Dördüncü Plân döneminde ödemeler dengemiz ve genel olarak

(28) Türkiye Odalar Birliği, İktisadi Rapor, 1982, s.120
(29) İktisadi Raporlar, 1984, 1985.

ekonomimiz için bir ölçüde döviz kaynağı olmaya başladığını söyleyebiliriz.

1984 ara yılında da ülkemizdeki turizm hareketlerinde olumlu gelişmeler gözlenmektedir.

1984 yılında ülkemize gelen yabancı sayısında %30,3'lük bir artış olmuştur. 1983 yılında Türkiye'ye 1.625.099 kişi turist olarak gelmişken 1984 yılında bu rakam 2.117.094 kişiye yükselmiştir. Ülkemizden yurt dışına çıkan vatandaş sayısı ise bir önceki yıla göre %3,8 oranında artarak 2.074.189 kişi olmuştur.⁽³⁰⁾

Bu yılda elde edilen turizm gelir ve giderlerine gelince; 1984 yılı başına kadar turizm gelir ve giderinin hesaplanmasında müsbet verilere dayanılmıştır. Çünkü, bütün döviz giriş ve çıkışları bankalar kanalıyla yapılabiliyor ve teorik olarak yetkili bankalar dışında döviz bulunmuyordu. Aslında, bu tarihe kadar da döviz giriş ve çıkışlarının tümünün resmi kanallara geçmediğini ve bir bölümünün karaborsada işlem gördüğünü belirtmek zorundayız. Ancak, kambiyo rejiminde yapılan değişikliklerle 1984 yılında turistlerin dövizlerini bankalarda bozdurma yükümlülüğü kaldırılmıştır. Bunun yerine şahsi döviz hesaplarında tutabilme imkânı vardır. Bu imkândan faydalandığı açıktır. Zira, 1983 yılında 70 milyon dolar olan döviz tevdiat hesapları 1984 yılı sonunda 636 milyona yüksel-

(30) 1984 Yılı Turizm Hareketleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Turizm Planlama ve Yatırımlar Dairesi Başkanlığı.

miştir. Büyük bir ihtimalle bu hesaplar turizmden elde edilen geliri de ihtiva etmektedir. (31)

Ancak, Merkez Bankası'nın döviz tevdiat hesaplarında bulunan dövizlerin menşeinin istatistiki olarak bilinmemesi sebebiyle ve turizm geliri eski usulde banka kayıtlarına dayanılarak hesaplandığı için 1984'te turist sayısının %30,3 oranında artmasına karşılık turizm geliri sadece %1,9 artmış görünmekte ve 418 milyon doları bulmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak, Merkez Bankası'na turizm gelirinin hesaplanmasında yeni bir yola gidilmiş, turizm gelirinin yurda giren turist sayısının ortalama bir harcama rakamı ile çarpılması sonucu hesaplanması öngörülmüştür. 1983 yılındaki 252,9 dolarlık ortalama harcama rakamı baz alınarak, 1984 yılında kişi başına harcama tutarı 258,8 dolar olarak tespit edilmiştir. Bu teknik ile hesaplanan turizm geliri 548 milyon dolara çıkmaktadır. (32)

Belirtmek gerekirken; turizm gelirlerinin bu şekilde tahmin yolu ile ve eski yıllardaki turist başına harcama rakamını her yıl belirli bir ölçüde arttırmak ve turist sayısıyla çarpmak şeklinde hesaplanması sonucunda hata payı yüksek olacak ve Türkiye'de turizmin gelişimini, turizm politikamızın başarısını izlemek bakımından doğru ve sağlıklı veriler elde edilmesi güçleşecektir. Bu

(31) İsmail Hakkı Sır; "Turizm Geliri Hesaplanmasında Yeni Bir Metod Önerisi", İstanbul Ticaret Odası Gazetesi, 1 Kasım 1985, ss.5-6.

(32) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, 1985, ss.107-108

yüzden, turizm gelirlerinin hesaplanması açısından daha rasyonel ve gerçekçi yöntemler bulunmasında zorunluluk vardır.

Türkiye'nin turizm giderleri ise, yurt dışına çıkan Türk vatandaşlarının bankalardan talep ettikleri döviz rakamıyla sınırlı tutulmaktadır. 1984 yılı turizm giderlerinin 277 milyon dolara vararak 1983'e göre %117,8 gibi bir artış kaydetmesi büyük oranda yurt dışı çıkışlarının serbest bırakılmasından ileri gelmektedir.⁽³³⁾

1984 yılında turizmden sağlanan net gelirler, turizm gelirlerindeki %33,3 oranındaki artışa karşılık, turistik ve diğer seyahat giderlerinin %117,8 gibi yüksek bir oranda artması sebebiyle %7,4 oranında gerileyerek 271 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.⁽³⁴⁾

Bakanlığın, turistlerin konaklama ve geceleme istatistiklerine göre ise, 1984 yılında ülkemize gelen toplam 2.117.094 yabancıdan 1.425.813'ü konakladı ve 3.852.407 geceleme oldu. Ancak, gelen turistlerin %22'si 4-7 gün, %29'u 8-15 gün, %10'u da 16-30 gün süreyle ülkemizde kaldı. Konaklama açısından 1983 yılına göre, 1984'de %29 oranında artış olurken, gecelermeler yönünden ise, yine 1983 yılına göre %32 oranında artış oldu.⁽³⁵⁾

Veriler gösteriyor ki; 1984 yılında Türkiye'de turizm olumlu bir görüntü vermiştir. Gerek gelen turist sayısında, gerekse

(33) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, 1985, s.109.

(34) Merkez Bankası, 1984 Yıllık Ekonomik Rapor, ss.29-30

(35) "Türkiye'de ve Dünya'da Turizm", Aylık Rapor, TÜRSAB Dergisi, Sayı:38, Kasım-1985.

turizm gelir ve giderlerinde artış gözlenmektedir. "1984 yılında, huzur ve güvenin Türkiye'ye gelmiş olmasıyla, biraz da enflasyonist ekonomimiz nedeniyle, Türkiye'de turizm birden gelişme yoluna girmiştir." (36)

Öte yandan, uluslararası düzeyde de ülkemiz gerek sınır girişleri gerekse turizm gelir ve giderleri açısından 1984 yılında bir önceki yıla oranla en fazla artış kaydeden ülkeler arasında yer aldı. Gelen turist sayısı açısından Türkiye, OECD ülkeleri arasında 1983 yılı itibarıyla %16,8'lik değerle en fazla artış gösteren ikinci ülke oldu. 1984 yılında ise %30,3 artışla birinci sıraya yükseldi.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı OECD'nin Turizm Raporu'na göre, Türkiye 1984 yılında turizm gelirlerini en çok artıran ülke oldu. 1984 yılı içinde Avrupa ülkelerinde turizm gelirleri artışı %1,9'da, OECD ülkelerinde ise %2,4'te kaldı. Dünya'nın en büyük turizm ülkelerinden biri olan İtalya'da bile turizm gelirlerinin %4,9 oranında azaldığı bir yılda, Türkiye'nin olumlu sonuç alması, OECD tarafından başarı olarak nitelendirildi. Aynı rapora göre, Türkiye turizm giderlerinde de, OECD'ye üye 24 ülke arasında en hızlı büyüme oranını gerçekleştirdi. 1984 yılından sonra, dış seyahatlerle ilgili kısıtlamaların yumuşatılması, dış ülkelere giden

(36) Mükerrerem Taşçıoğlu; TÜRSAB Dergisi, Sayı:28, Ocak-1985.

Türklerin sayısının artmasına neden oldu. (37)

Turizm gelirlerindeki artış, son beş yıl içinde, Batı ülkelerinde sürdürülen tanıtma ve propaganda çalışmalarının bir ürünü olarak kabul ediliyor. Turistik yatak kapasitesinin 1984 yılında yaklaşık 70 bine çıkması da bu artışta önemli bir rol oynadı. Batılıların İtalya ve İspanya gibi ülkelere gitmesi ve yeni ufuklar araması da Türkiye'nin moda ülke olmasına yol açtı.

Elimizde bulunan son verilere göre; 1985 yılının ilk altı ayında ülkemizi 1.060.853 kişi ziyaret etmiştir. Böylece, 1985 yılı ilk altı ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre %41,7 oranında artış olmuştur. Aynı dönemde, bir önceki yıla göre %21,9 oranında bir azalmayla 571.457 kişi yurt dışına çıkmıştır. (Tablo:20)

Gelir ve giderlere gelince; Turizm ve dış seyahat gelirleri 1985 yılının ilk altı ayında 444.118 bin dolardır. 1984 yılı ilk altı ayında bu tutar 213.042 bin dolardı. Böylece, turizm ve dış seyahat gelirlerinde 1985 yılı ilk altı ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre %108,5 oranında bir artma gözlenmektedir. 1984 yılında olduğu gibi, Merkez Bankası'nın 1985 yılına ait geliri sınır kapılarında yapılan bir araştırmada bulunan ortalama harcama rakamı baz alınarak tespit edilmiştir.

(37) "Türkiye'de ve Dünya'da Turizm", Aylık Rapor, TÜRSAB Dergisi, Sayı:38, Kasım-1985.

Turizm giderleri ise, 1985 yılının ilk beş ayında 126.689 bin dolardır. 1984 yılının aynı döneminde bu rakam 117.288 bin dolardı. Turizm ve dış seyahat giderlerinde 1984 yılı ilk beş ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre %131,2 oranında bir artış olurken, 1985 yılı ilk beş ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre sadece %8 oranında bir artma olmuştur. (Tablo:20)

Turizm ve dış seyahat gelir-gider dengesi 1983 yılı ilk beş ayında 90,4 milyon dolar, 1984 yılı ilk beş ayında 51,4 milyon dolar lehte fark verirken; 1985 yılının aynı döneminde 210,7 milyon dolar lehte fark vermiştir.

Tablo:20

(1983-1985) Döneminde Türkiye'nin Turizm ve Dış
Seyahat Gelir-Gider Dengesi

Yıllar	Gelir (Milyon dolar)	Değişim Oranı (%)	Gelen Yabancı Sayısı	Değişim Oranı (%)	Gider (Milyon dolar)	Değişim Oranı (%)	Çıkan Vatandaş Sayısı	Değişim Oranı (%)	Denge (Milyo dolar)
1983	411,1	11,0	1.625.099	16,8	127,3	16,9	1.998.162	5,2	283,8
1984	548,0	33,3	2.117.094	30,3	277,0	117,4	2.071.189	3,7	271,0
1983(6ay)	171,5	-	610.772	-	62,0	-	612.343	-	90,4 ^x
1984(6ay)	213,0	24,2	748.511	22,6	144,9	133,9	731.819	19,5	51,4 ^x
1985(6ay)	444,1	108,5	1.060.853	41,7	126,7 ^x	8,0 ^x	571.457	-21,9	210,7 ^x

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Plânlama ve
Yatırımlar Dairesi Başkanlığı

(x) 5 aylık

1985 yılının tamamına ilişkin rakamlar henüz kesinlik kazanmamış olmakla beraber, ilk altı aya ilişkin veriler, bu yılın, turizm açısından başarılı olarak yorumlanan 1984 yılından da daha olumlu bir görüntü vereceğini göstermektedir.

Ülkemizde son üç yılda, gerek gelen yabancı sayısında, gerekse turizm gelirlerinde ve gelir-gider farkında gözlenen bu olumlu gelişmeler gerçekten umut vericidir.

E. Beşinci Beş Yıllık Plân Dönemine İlişkin Beklentiler

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında, dış turizm gelirlerinde yılda ortalama %14,2, giderlerinde ise %18,9 artışla dönem sonunda, 540 milyon dolarlık net döviz geliri sağlanması hedef alınmıştır. Dönem sonunda Türkiye'ye gelecek turist ve ziyaretçi sayısının %10,8 artışla 3 milyon kişi, yurt dışına gidecek vatandaş sayısının ise yılda ortalama %3,5 artışla 2 milyon 500 bin kişi dolayında olacağı öngörülmüştür. (38)

Dördüncü plândaki turizm sektörüne ilişkin hedeflerle karşılaştırdığımızda, Beşinci Plân döneminde hedeflerin daha düşük tutulduğu gözlenmektedir. Dördüncü Beş Yıllık Plânda turizm gelirlerinde yılda ortalama %23, turizm giderlerinde de ortalama %4,1 artış

(38) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.120.

öngörülmüştür. (39) Aynı oranlar Beşinci Plân dönemi için %14,2 ve %18,9'dur. Bu dönemde, turizm giderlerinde daha yüksek bir artış hızı beklenmektedir.

Tablo:21

Beşinci Plân Döneminde Türkiye'nin Turizm ve Dış
Seyahat Hedef ve Projeksiyonları

(Cari Dolar Fiyatları)

Yıllar	Gelir (Milyon dolar)	Gelen Yabancı Sayısı	Yabancı Başına Ortalama Harcama (dolar)	Gider (Milyon dolar)	Çıkan Vatandaş Sayısı	Vatandaş Başına Ortalama Harcama (dolar)	Denge (Milyon dolar)
1985	510.0	2.000.000	255,0	166.3	2.150.000	77.3	343.7
1986	579.2	2.200.000	263,3	197.1	2.250.000	87.6	382.1
1987	661.6	2.400.000	275,7	235.0	2.350.000	100.0	426.0
1988	759.4	2.700.000	281.3	281.4	2.450.000	114.9	478.0
1989	878.0	3.000.000	292.7	338.0	2.500.000	135.2	540.0

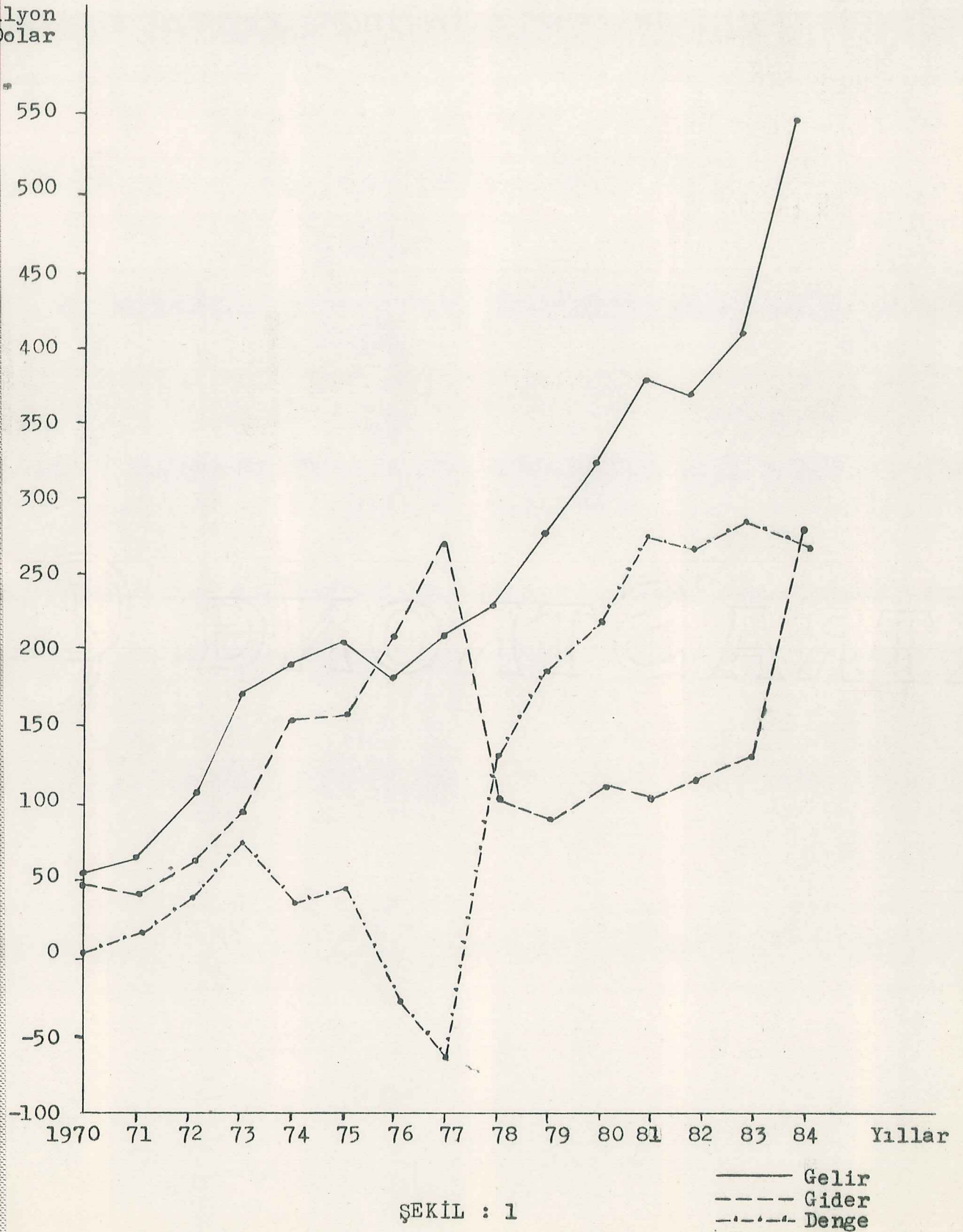
Kaynak: Devlet Plânlama Teşkilâtı Beşinci Beş Yıllık
Kalkınma Plânı, s.121.

(39) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.430.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Hükümet yetkililerinin açıklamalarına göre, 1985 yılında ülkemizi 2,5 milyon turistin ziyaret ettiği, turizm gelirlerinin de 1-1,5 milyar dolar civarında olduğu tahmin ediliyor. Böylece, gerek yurda gelen yabancı sayısı açısından, gerekse turizm gelirleri açısından 1985 yılı programının oldukça üstüne çıkıldığı söylenebilir.

Sonuç olarak; yukarıda değişik plân dönemlerinde görülmektedir ki, Birinci Plân döneminde turizm gelirleri, hafif yükselen bir açık verme temposu içinde gelişmiş, İkinci Plân döneminde açık temposu azalarak 1970'den itibaren turizm gelirleri turizm giderlerini aşmaya başlamıştır. Bu artış plân dönemi sonunda on katı aşan bir yükseliş temposu göstermiştir. Üçüncü Plân döneminde ise, 1973'e kadar aynı tempoda artış gösteren turizm gelirleri bakiyesinde, 1974'ten itibaren, daha düşük seviyede bir artış temposu gözlenmektedir. 1976'da açık veren turizm ve dış seyahatler dengesi 1978'de tekrar pozitif bir sonuca varmıştır. Bu yıldan itibaren de turizm ve dış seyahat dengesinin sürekli pozitif bakiye verdiğini ve bazı yıllardaki ufak düşüşler hariç olumlu bir gelişme gösterdiğini görüyoruz. (Şekil:1) Özellikle 1984 yılında gözlenen olumlu gelişme ve 1985 yılının kesin olmayan sonuçlarına göre, yetkililerce 1 milyar civarında olduğu bildirilen turizm geliri, son yıllarda bu alanda umut verici sonuçlar aldığımızı göstermektedir.

Turizm ve Dış Seyahat Gelir - Giderleri

III. Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri ve Dış
Ticaret Dengesi İçindeki Payı

Turizm gelirlerini ihracat gelirleriyle karşılaştıracak olursak, turizm gelirlerinin artışı hakkında daha iyi fikir elde etmiş ve dış ticaret dengesi içindeki yerini görmüş oluruz. Böylece turizm gelirlerinin, ödemeler bilançosundaki, büyük ölçüde dış ticaretten kaynaklanan açıkların giderilmesinde ne ölçüde katkıda bulunduğu da daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Tablo:22

Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri ve Dış
Ticaret Dengesi İçindeki Payı

(Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	Turizm Gelirleri	Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri İçindeki Payı (%)	İthalât	Dış Ticaret Dengesi	Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Dengesi İçindeki Payı (%)
1963	368.0	7.7	2.1	688.0	-320.0	2,4
1964	411.0	8.3	2.0	537.0	-126.0	6.6
1965	464.0	13.8	3.0	572.0	-108.0	12.8
1966	490.0	12.1	2.5	718.0	-228.0	5.3
1967	523.0	13.2	2.5	685.0	-162.0	8.1
1968	496.0	24.1	4.9	764.0	-268.0	9.0
1969	537.0	36.6	6.8	801.0	-264.0	13.9
1970	588.0	51.6	8.8	948.0	-360.0	14.3
1971	677.0	62.9	9.3	1.171.0	-494.0	12.7
1972	835.0	103.7	12.4	1.563.0	-728.0	14.2
1973	1.317.1	171.5	13.0	2.099.0	-781,9	21.9
1974	1.532.2	193.7	12.6	3.777.6	-2.245.0	8.6
1975	1.400.1	200.9	14.4	4.738.7	-3.338.6	6.0
1976	1.960.0	180.5	9.2	5.128.0	-3.168.0	5.7
1977	1.753.9	204.9	11.7	5.796.3	-4.042.4	5.1
1978	2.288.2	230.4	10.1	4.599.0	-2.310.8	10.0
1979	2.261.2	280.7	12.4	5.069.4	-2.808.2	10.0
1980	2.910.1	326.7	11.2	7.909.3	-4.999.2	6.5
1981	4.702.9	381.3	8.1	8.933.4	-4.230.7	9.0
1982	5.746.0	370.3	6.5	8.842.7	-3.096.7	12.0
1983	5.727.8	411.1	7.2	9.235.0	-3.507.2	11.7
1984	7.133.5	548.0	7.7	10.756.9	-3.623.4	15.1

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri Bülteni, 1983, s.48.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, görünmeyen ihracat olarak nitelendirilen turizm gelirlerinin 1963 yılında toplam ihracata oranı %2,1 iken, 1975 yılında bu oran %14,4'e yükselmiştir. 1975 yılından sonra, turizm gelirlerimizde görülen duraklama sebebiyle bu oranın düştüğünü ve 1980 yılında %11,2 olarak gerçekleştiğini görüyoruz. 1980 yılından sonra ise, ihracat gelirlerimizin 2-3 misli büyümesi, turizm gelirlerinin aynı büyümeyi gösterememesi sonucunda, turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı giderek küçülmüş ve 1983 yılında %7,2'ye düşmüştür. 1984 yılında turizm gelirlerimizde görülen gelişmeyle birlikte bu oran tekrar %7,7'ye yükselmiştir.

Başka bir deyişle, 1963 yılında 320 milyon dolar olan dış ticaret açığımızın %2,4'ünü karşılayabilecek seviyede olan turizm gelirlerimiz, 1973 yılında 781,9 milyon dolar olan dış ticaret açığının %21,9'unu karşılayabilecek bir seviyeye gelmiş ve böylece plânlı dönemden günümüze kadar gözlenen en yüksek orana ulaşmıştır. Ancak, bu yıldan ~~sonra~~ daha önce de belirttiğimiz gibi ekonomimizin içine girdiği darboğaz sebebiyle dış ticaret açığımızın 4-5 misli büyümesi sonucu, turizm gelirleri, 1975 yılında 3.338.6 milyon dolara ulaşan dış ticaret açığının ancak %6'sını karşılayabilmiştir. 1983 yılında 3.507.2 milyon dolar olan dış ticaret açığının %11,7'si 1984 yılında da 3.623.4 milyon dolar olarak gerçekleşen açığın %15.1'i turizm ve dış seyahat gelirlerinden elde edilen dövizle karşılanmıştır.

Bugün için ihracattan ve işçi dövizlerinden sonra üçüncü sırada döviz kaynağı olan turizmin, Türkiye'nin ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında en garantili kaynaklardan biri olmaya aday sayılabileceği kuşkusuz meydandadır. Üstelik, turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine göre daha büyük bir artış hızına sahip olması, bu kaynağın önemle üzerinde durulmasını gerektirmektedir.

Ancak, ödemeler dengesi üzerinde turizmin etkisini inceleyenlerken, turizm kaleminin sadece gelir değil, gider yönünden de bir değerlendirmesini yaparak, bu etkinin gelir ve gider arasındaki net fark olarak düşünülmesi gerekmektedir.

Kalkınmış bir ekonomide, ödemeler dengesi içinde turizm kaleminin açık vermesi, toplam dengeye önemli bir etkide bulunmacağı gibi belli bir kalkınma aşamasından sonra bu ülkelerin refah seviyelerinin bir fonksiyonu olarak da düşünülebilir. (40) Ancak, Türkiye gibi ödemeler dengesi sürekli açık veren bir ülke için durum çok daha farklıdır. Bu sebeple, turizm gelir-gider farkının bu açığı kapatıcı yönde olması, dış ödeme zorlukları içinde bulunan geri kalmış, bir ülkenin, kalkınmasına önemli derecede yardımcı olacaktır.

Ülkemizde turizm gelirlerinde son yıllarda önemli artışlar görülmekle beraber, turizm giderlerinin gelirlerden daha hızlı arttığı ve böylece turizmin gelir-gider farkı olarak, ödemeler bilan-

(40) Cem Alpar; "Ödemeler Dengesi ve Turizm Politikamız", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt 3, Sayı:24 (Temmuz-Eylül, 1971), s.2.

çosuna net katkısının azaldığı gözlenmektedir. Turizm giderlerindeki bu hızlı artış büyük oranda yurt dışı çıkışlarının serbest bırakılmasından ileri gelmektedir. Tedbir olarak, yurt dışına çıkan vatandaşlardan alınan 50 dolarlık konut fonunun 100 dolara çıkarılmasının 1985 yılında vatandaşların turistik çıkışlarını azaltması beklenmektedir.(41)

Türkiye gibi büyük döviz sıkıntısı çeken ve kalkınma çabaları bu yüzden gerileyen bir ülkede, döviz tasarrufu sağlamaya yönelik her tedbir alınmalıdır. Turizm gelirleri yoluyla gelen dövizin gider olarak ve daha büyük bir oranda tekrar yurt dışına çıkması önlenmeli ve bunun için turizm politikasının tesbitinde yalnızca turizm gelirlerinin arttırılması değil, fakat dış turizm ve seyahat harcamalarının kısılması için alınacak tedbirler öncelikle belirlenmelidir. Ülke içinde turistik yerlerin değerlendirilmesi ve konaklama tesislerinin arttırılması, ülkemize olan yabancı turist talebini arttıracacağı gibi, ülke halkının da iç turizme daha fazla ilgi göstermesini sağlayacaktır.

Türkiye'nin ödemeler dengesi içinde turizmin yerini daha iyi belirleyebilmek için aşağıdaki tabloda, cari işlemler dengesi ve bu denge içindeki görünmeyen kalemler dengesi ile turizm ve dış seyahatler dengesi birlikte incelenmektedir.

(41) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, 1985, s.109.

Tablo:23

Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi ve Görünmeyen Kalemler Dengesi İle Turizm ve Dış Seyahat Dengesi

(Milyon Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	Görünmeyen Kalemler Dengesi	Turizm ve Dış Seyahat Dengesi
1961	- 175	- 55	- 5
1962	- 242	- 41	-10
1963	- 300	- 29	- 12,8
1964	- 109	- 42	- 13,5
1965	- 78	10	- 10,5
1966	- 164	45	- 14,2
1967	- 114	34	- 13,6
1968	- 224	34	- 9,3
1969	- 220	36	- 5,6
1970	- 171	181	3,9
1971	- 109	379	20,7
1972	- 8	640	44,4
1973	484	1. 235	78,5
1974	- 718	1. 500	41,9
1975	- 1.880	1. 435	46.0
1976	- 2.301	852	- 27,4
1977	- 3.425	606	- 63,6
1978	- 1.418	890	127,9
1979	- 1.239	1. 559	185,7
1980	- 3.210	1. 789	211,9
1981	- 2.084	2. 138	278.0
1982	- 1.166	1. 931	261.4
1983	- 2.123	1. 273	283,8

Kaynak: Devlet Plânlama Teşkilâtı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo'da da görüldüğü gibi; 1970' yılı, Türkiye ekonomisinde önemli bir yer işgal etmektedir. Şöyleki; 1970 yılında cari işlemler açığında bir azalma gözlenirken, görünmeyen kalemler dengesi de bir hamle yaparak 181 milyon dolarlık fazlalık göstermiş, en önemlisi 1970 yılında ilk defa olarak turizm ve dış seyahatler dengesi 4 milyon dolar civarında artı bakiye vermiş ve bu bakiye 1973 yılına kadar artışlar kaydetmiştir.

1978 yılından beri, artan bir oranda ve sürekli pozitif bakiye vermesine rağmen turizm kalemi, görünmeyen işlemler ve genel olarak ödemeler dengesi içinde oldukça küçük bir yer işgal etmekte, net olarak yılda 200-300 milyon dolar civarında bir gelir sağlamaktadır. Gerek turizm potansiyelimiz, gerekse turizmde gelişmiş ülkelerin bu kaynaktan elde ettikleri gelirler açısından bir karşılaştırma yaptığımızda, ülkemizin bu döviz kaynağından yeterince yararlanmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak şunu da tekrar belirtelim ki, son yıllarda Türkiye'de turizm bir gelişme sürecine girmiştir. Gerek gelen turist sayısında, gerekse turizm gelirlerinde gözlenen artışlar bunu göstermektedir.

IV. Plânlı Dönemde Türkiye'nin İzlediği Turizm Politikası

Turizm politikası, "Turizmin gelişmesini sağlamak ve turizm olayının, hareketinin bütün fonksiyonlarından tam olarak yararlanabilmek için, alınan tedbirlerin, gösterilen gayret ve çabaların tümünü ifade etmektedir." (42)

Diğer bir deyişle, turizm politikası organize bir toplumda, özellikle Devlet tarafından turistik gelişmenin gidişine şuurlu olarak yapılan müdahalelerin ve sektörde alınan tedbirlerin tümüdür. (43)

Türkiye, 1961 yılından beri, ülkenin ekonomik ve sosyal politikasına, gelişme politikasına uygun ve ona paralel bir nitelik taşıyan bir turizm politikası izlemektedir.

Türkiye'nin plânlı ekonomi politikasınının temel ilkelerinden biri olan karma ekonomi politikası turizm sektörüne de, turizm politikası ile uygulanmakta ve Türkiye'de turistik alt-yapının kamu, üst yapının ise özel sektör tarafından yapılması öngörülmektedir. Kamu sektörü ayrıca, özel sektörü teşvik edici, ona önderlik edici tedbirleri almakta, örnek yatırımları gerçekleştirmektedir. Buna göre, özel sektörün yatırım eğilimi göstermediği konu ve yerlerde

(42) Akoğlu; "Türkiye'de Turizm Politikası ve Turizm Plânlaması",

(43) Hasan Olalı, ^{s.22.} Turizm Politikası ve Plânlaması, İzmir, Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, 1982, s.34.

kamu eliyle üst-yapı tesislerinin gerçekleştirilmesi de esastır.⁽⁴⁴⁾

Türkiye'nin plânlı gelişme politikası temel hedef olarak ülkenin sanayileşmesini öngörmektedir. Sanayi sektörü, özellikle ikinci ve üçüncü plân döneminde sürükleyici sektör olarak kabul edilmekte ve bu sektöre ağırlık ve öncelik verilmiş bulunmaktadır. Turizm sektörü, hızlı sanayileşme, dolayısıyla hızlı kalkınma süreci (process) için, bu süreci döviz yönünden destekleyici en önemli kaynak, en önemli sektör olarak görülmekte, kabul edilmektedir.⁽⁴⁵⁾

Beş yıllık plân dönemlerinde Türkiye'nin izlediği turizm politikasını genel esasları ve bu sektöre yapılan yatırımlar açısından şöyle özetleyebiliriz:

- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında, Türkiye'nin yabancı ülkelerde yükselen gelir seviyelerine paralel olarak gelişen turizmden, ödemeler bilânçosu açığının kapatılmasında geniş ölçüde yararlanması gerektiği vurgulanmış ve böylece plânın bütün ağırlığı dış aktif turizme verilmiştir.⁽⁴⁶⁾

1961 yılında Türkiye'nin toplam yatak sayısı 15.685'dir ve aynı yıl yurdumuza gelen 129 bin turistin %30'una arzedilebilir durumdadır. Birinci plânda 1967 yılı için toplam yatak ihtiyacı 24.900

(44) Akoğlu; "Türkiye'de Turizm Politikası ve Turizm Plânlaması", s.23.

(45) Küce; a.g.e., s.3

(46) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.425.

olarak belirlenmiştir.(47)

1963-1967 döneminde yurdumuzda turizm sanayiinin hızla gelişmesini sağlamak için turizm yatırımlarına önem verileceği belirtilmiş ve birinci plân döneminde yapılması öngörülen toplam yatırımların %1,4'ü turizm sektörü yatırımlarına ayrılmıştır. Ancak, yıllık programlarda turizme ayrılan yatırımların yıllık toplam yatırımlara oranı her yıl arttırılmış ve 1965'de %2,4, 1966'da %2,2'ye çıkmıştır.(48)

Bu dönemde en az ihtiyacı karşılayıcı, imkânlar elverdiği ölçüde çok yerde konaklama tesisleri gerçekleştirilmesi amacı güdülmüştür. Bu amaca bağlı olarak turizm yatırımlarının genellikle özel sektör tarafından yapılması öngörülmüş, Marmara, Ege, Antalya bölgeleri öncelikli olarak ele alınmıştır.(49)

Birinci plân döneminde gerçekleşen yatırımlar plân hedeflerinin altında kalmış, dönemin ilk üç yılında ortalama olarak %81 oranında gerçekleşmiştir.(50) Yıllık programlara göre gerçekleşme oranı ise %57,6 ile daha düşük bir düzeydedir.(51)

Öte yandan, yatırımların yukarıda belirttiğimiz bölgelere

-
- (47) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, ss.425-426.
(48) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Turizm Sektörü Raporu, s.11
(49) Ş.Yarcan; a.g.e., s.84.
(50) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.594.
(51) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2.Cilt, s.343.

bir öncelik verilmekle beraber, genel olarak bütün yurt düzeyine bilinçsiz olarak dağıtılması ve eldeki sınırlı fonların bu şekilde gelişigüzel kullanılması, en verimli alanlarda toplanacak yatırımların verebileceği iyi sonuçtan ülkemizi yoksun bırakmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânının getirdiği tedbirlerden de ancak bazıları gerçekleştirilmiş, diğer tedbirleri etkin şekilde uygulanamamıştır.

1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı kurulmuş, yeni Bakanlığa "Turizmi milli ekonominin verimli bir sektörü haline getirmek için yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını değerlendirme" görevi verilmiştir. Ancak, çok defa Bakanlıklar üstü bir koordinasyon gerektiren, kamu ve özel sektörde geniş işbirliğini gerektiren turizm konusunda Bakanlığın çalışma, gayret ve çabaları çeşitli güçlüklerle karşılaşmış; görev, yetki ve sorumlulukların bütün idari mekanizma içinde kesinlikle belirtilmemesi ve birbirlerine tam uydurulmaması sonucunda turizm sektörü kamu idaresi içinde beklenen yerini alamamıştır. (52)

Sonuç olarak; Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı süresince turizm sektörü büyük gelişme potansiyeline rağmen Türkiye ekonomisinin ve sosyal hayatının kalkınmaya yardımcı, etkin ve tam anlamı ile verimli bir sektörü durumuna gelememiştir. Turizm sektöründe bu

(52) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Turizm Sektörü Raporu, s.15.

dönemde beklenen talep artışının gerçekleşmesine rağmen, sektördeki arz nicelik ve nitelik yönlerinden gerekli yönde gelişmemiş, belirli turistik yörelerde yoğunlaşmamıştır. Turistik taleple arz arasındaki bu dengesizlik sektörü olumsuz yönde etkilemiştir.

- Birinci plânın bütün ağırlığı dış aktif turizme vermesine karşılık, ikinci plân, iç turizm, dış pasif turizm konularına da eğilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında turizme sadece ödemeler dengesi açığını kapatan bir ekonomik olay olarak bakılmamakta; diğer ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerini gözönünde tutarak, turizmin bütün fonksiyonlarından tam anlamı ile yararlanmak gerektiği vurgulanmaktadır. (53)

Bu plân döneminde, "Turizm yatırımlarının turistik potansiyeli yüksek bölgeler içindeki belli yörelerde yoğunlaştırılması, kitle turizmine uygun konaklama ve ulaşım imkânlarının sağlanması ve bu yatırımların kredi yolu ile mali ve hukuki tedbirlerle desteklenerek fizikî plâna göre yapılmalarının gerçekleştirilmesi" temel ilke olarak öngörülmüştür. (54)

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânlarını temel ilkeleri açısından karşılaştırdığımızda, ikinci plânda birinci'den farklı olarak kitle turizmi ve buna paralel olarak yapılacak fiziki

(53) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Turizm Sektörü Raporu, s.122.

(54) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.593.

plânlanmanın temel alındığını görmekteyiz. Bu amaçla, fiziki plânları tamamlanmış alanlarda kitle turizmi amaçlarına uygun tesislerin kurulması için teşvik tedbirleri getirilmiştir. Ancak, turizm sektörünün finansmanında kredi ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Ayrıca turizm hizmetleri için yetiştirilen personel nicelik ve nitelik bakımından yetersiz kaldığı gibi, yetiştirilen elemanların tamamında ihtisas alanlarında çalışmaları sağlanamamıştır. (55)

İkinci plân döneminde sabit sermaye yatırımları içinde turizm sektörünün payı %2,3 olarak plânlanmış, ancak gerçekleşmede bu oran %2,1 olmuştur. (56) Bu dönemde turizm yatırımlarına daha fazla önem verildiği gözleniyor. Nitekim, ikinci plân döneminde gerçekleştirilen yatırım tutarı birinci plân dönemine nazaran %133'lük bir artışla 2.844.3 milyon ₺'dir. Yatırımların program hedeflerine göre gerçekleşme oranı ise %82,9'dur. (57)

Bu dönemde yılda ortalama %14 oranında bir hızla artan belgeli tesisler kapasitesi 1972 Ekim sonu itibariyle 35.064 yatağa ulaşmıştır. (58)

- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânında da kitle turizmi esas alınmakta, dış turizmin yanında iç turizmin ve sosyal turizmin geliştirilmesi amaçlar arasında bulunmaktadır. Bu plân döneminde öngö-

(55) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2.Cilt, ss.343-344.

(56) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.30.

(57) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2.Cilt, s.345.

(58) Küce; a.g.e., s.23.

rülen temel ilkeler şunlardır:

- 1) Yatırımların, tanıtma faaliyetlerinin, sektörün tüm organizasyonunun ve kamu denetiminin kitle turizmine uygunluğu sağlanacaktır.
- 2) Turizm yatırım ve işletmeciliğinde dış ve iç turizm talebine uygun biçimde özel sektör esas alınacaktır. Kamunun yatırım ve işletmeciliği ise öncü ve örnek tesislere veya yabancı yatırımlara özel milli sektörün kifayetsizliği ölçüsünde eşlik amacına yönelecektir.
- 3) Turizm alt ve üst yapı yatırımlarının fizikî plânlara uygun olarak yapılması sağlanacaktır.
- 4) Turizm faaliyetlerinin bütünü içinde sosyal turizmin gelişmesine önem verilecektir. Bu gelişim tatillerin yayılması tedbirleriyle birlikte temin edilerek sosyal turizm faaliyetlerine iştirak eden kamu turistik konaklama tesislerinin dış turizme de hizmet etmek suretiyle kamu personelinin bu tesislerde geçirecekleri tatillerin maliyetlerinin düşürülmesi olanakları geliştirilecektir.
- 5) Ayrıca iç turizmin milli bütünlüğe katkısını sağlamak amacıyla ülke içi turizm teşvik edilecektir. (59)

(59) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, ss.620-621.

Üçüncü Beş Yıllık Plân Dönemi başında yaklaşık 72.000 yatak olan konaklama tesisleri kapasitesinin dönem sonunda 126.000 yatağa çıkarılması hedef alınmıştır. Gerek bu kapasitenin yaratılması gerekse alt yapı için toplam yatırım ihtiyacınının 1971 yılı fiyatlarıyla 4,5 milyar ₺. olacağı tahmin edilmiştir. (60)

Bu dönemde, sektörde yeniden yaratılacak konaklama kapasitesi ile 30.000 kişiye dolaysız yeni iş ve 100.000 kişiye de gelir temin edileceği belirlenmiştir. (61)

Üçüncü plân döneminde daha önce de belirttiğimiz gibi ekonomik durgunluk ve petrol bunalımı sebebiyle turizm hareketlerinde ve gelirlerinde görülen gerilemenin yanısıra, turizm yatırımlarında da bir gerileme gözlenmiştir. Sabit sermaye yatırımları içinde turizm sektörünün payı % 1,6 olarak öngörülürken, gerçekleşme % 1 oranında olmuştur. (62) Bu dönemde gerçekleşen yatırım tutarı 2.370.3 milyon ₺ ile ikinci plân döneminde altında kalmıştır. Yatırımlardaki bu gerilemeye paralel olarak konaklama kapasitesi de plân hedeflerine ulaşamamış, belgeli tesislerde yatak adedi yılda ortalama % 10,2 oranında artarak 50.379'a ulaşmıştır. (63)

(60) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2.Cilt, s.346.

(61) Küce; a.g.e., s.14

(62) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.34.

(63) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.430.

Turizm sektörüne yapılan yatırımlar açısından, incelediğimiz ilk üç plân dönemine toplu olarak bakınca görülüyor ki; bu dönem içinde 1971 yılı fiyatlarıyla toplam olarak 597,9 milyar ₺.lık yatırım plânlanmış ve bu büyüklüğün sadece % 1,6 kadarı 9,7 milyar ₺. turizm sektörüne tahsis edilmiştir. (Tablo:24)

Tablo:24

Plânlı Dönemde Turizm Yatırımları
(1971 Yılı Fiyatları ile) (Milyar ₺)

Toplam Yatırım Hedefi	Turizm Yatırım Hedefi	Turizm Yatırım Oranı (%)	Turizm Yatırım Artışı (%)	Gerçekleşen Turizm Yatırımı	Gerçekleşme Artışı (%)	Gerçekleşme Oranı (%)
I.Plân 118.4	1,3	1,1	-	1,2	-	92,3
II.Plân 198.4	3,9	2,0	200,0	2,8	133,3	71,8
III.Plân 281.1	4,5	1,6	15,4	2,4	-14,3	53,3
Toplam: 597,9	9,7	1,6	-	6,4	-	66,0

Kaynak: Hasan Olalı ve Diğerleri, Dış Tanıtım ve Turizm, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s.358.

Plânlı dönemdeki gelişmelerin izlenmesinden de görüleceği gibi, her üç plânda da turizm yatırım hedefleri toplam yatırımlar içinde oldukça düşük tutulmuş olmasına rağmen gerçekleştirmeler bu

hedeflerin de altında olmuştur.

- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânında da kitle turizmi esas alınmakta, ancak ferdi turizm ile kitle turizminin birarada değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. (64)

Böylece Dördüncü plân, ikinci ve üçüncü plânlardan ilkeler konusunda bu noktada ayrılmaktadır.

Dördüncü plân döneminde konaklama tesisleri yatırımlarının turizmde öncelikli yörelerde yoğunlaştırılması ve kitle turizmi gereklerine uygun tesisler kurulması esas alınmıştır. Bu dönemde fizikî plânlama çalışmaları ile birlikte bu çalışmaların istenilen yönde ve sürede sonuçlanmasını da sağlamak üzere "Organize Turizm Bölgeleri"nin geliştirilmesi öngörülmüştür. (65)

Dördüncü plân döneminde belgeli tesislerin kapasitesinde 40.000 yataklık bir artış sağlanarak 1983'te 95.000 yatağa ulaşılması plânlanmıştır. (66) Ancak, turizm işletmesi belgeli konaklama tesislerindeki yatak sayısı, 1983 yılında 65.934 olarak gerçekleşmiş ve bu hedefin oldukça altında kalmıştır. (67)

(64) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.432.

(65) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.431.

(66) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.430.

(67) Belgeli Turizm Tesisleri Raporu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü, Tesisler Dairesi Başkanlığı, 1984.

Bu plân döneminde, turizm alanında 1983 fiyatlarıyla toplam 64,8 milyar TL'lik yatırım yapılmıştır. Bunun 30,8 milyar liralık kısmı kamu, 34 milyar liralık kısmı da özel kesim tarafından gerçekleştirilmiştir. Turizm sektörünün sabit sermaye yatırımları içindeki payı ise, gerçekleşen duruma göre %0,61'dir. (68)

Dördüncü plân döneminde önemli bir yatırım projesi olarak "Güney Antalya Turizm Gelişim Projesi" ne başlanmıştır. Bu amaçla Dünya Bankası'ndan 26 milyar dolarlık kredi sağlanmıştır. Güney Antalya Turizm Gelişim Projesi bütün Dünya'da, turizm sektöründe Dünya Bankası'nca finanse edilen ikinci büyük projedir. Bu proje ile 1995 yılına kadar yaklaşık 38.000 yatak yaratılarak bu kapasitenin Türk halkının ve uluslararası kitle turizminin hizmetine sunulması amaçlanmıştır. Proje daha çok (%80) yabancı pazara hizmet ederek ülkenin dış ödemeler dengesine olumlu katkısı gerçekleştirecek döviz girdisinin sağlanmasını hedeflemektedir. Güney Antalya Projesi, sözkonusu alanda gerçekleştirilecek konaklama tesisleri ile yöre halkının ihtiyaçlarını karşılayacak alt yapıların ve bazı üst yapıların inşaatını içermektedir. Projenin sağlayacağı sosyo-ekonomik faydalar şöyle özetlenebilir:

- Dış kredi dolayısıyla ek finansman imkânı sağlanmıştır.

- 20.000 kişiye yeni iş sahası açılacaktır.

(68) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.10.

-200.000 kişi bu bölgede günü birlik eğlenme, dinlenme denize girme imkânı bulacaktır.

- Yaklaşık 300.000 yabancı turistin ortalama onar günlük konaklama yapması ile yılda 450 milyon doların üstünde döviz geliri yaratılacaktır. (69)

- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında da, Dördüncü plânda olduğu gibi kitle turizmi ve ferdi turizmin birarada değerlendirilmesi ilkesi benimsemiştir. Yatırımlar konusunda ise, "Turizm Bankası'nın doğrudan yatırım yapması yerine fonların kredi olarak kullanılmasının tercih edileceği" belirtilmektedir. (70)

Bu dönemde, belgeli konaklama tesisleri kapasitesinin, inşa halindeki tesislerin yaratacağı ilâve 38.000 yatak ile Beşinci Plân dönemi sonunda 100.000 yatağa ulaşması hedef alınmıştır. (71)

Sektörel sabit sermaye yatırımlarında turizm sektörünün payının %0,86'ya çıkarılması plânlanmıştır. (72)

Plânlı dönemde izlenen turizm politikasını ana ilkeleri açısından incelediğimiz zaman, diğer ilkelere belirli bir süreklilik olmamakla beraber, iki temel ilkenin hiç değişmediğini görüyo-

(69) T.C.Turizm Bankası A.Ş. Bülteni, Sayı:8, Temmuz-1985, ss.9-10
(70) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.120.
(71) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.120.
(72) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.10.

ruz. Bunlardan birincisi, ikinci plândan itibaren kabul edilen kitle turizmi ilkesidir. Bu ilke Dördüncü ve Beşinci plânlarda da ferdi turizmle birlikte değerlendirilerek varlığını korumuştur. İkinci temel ilke ise; turizm yatırım ve işletmeciliğinde özel kesimin esas olması, kamu sektörünün gelişme hızının gerektirdiği temel alt yapı ile öncü ve örnek üst yapı tesislerini gerçekleştirmesidir.

Yukarıda ana hatları itibariyle özetlediğimiz yirmi yıllık plânlı turistik kalkınma uygulamasından sonra, Türkiye bugün de turizm konusunda sistem, model, ilke, önlem arayışı ve bazı beklentiler içinde bulunmaktadır. Bu da ulaşılan sonuçların yeterli olmadığını göstermektedir. Türkiye, h n z uluslararası turizm hareketlerinde önemli bir yer tutmamakta, turizmin ekonomik ve sosyal açıdan olumlu etkilerinden Türkiye ekonomisinin ve sosyal hayatının h n z tam anlamı ile yararlanamadığı da anlaşılmaktadır. Bu durumda izlenen turizm politikasının tam olarak başarılı olmadığı ve Türkiye'de turizm sektörünün belirli problemleri bulunduğu açıktır. Ülkemizde turizm sektöründe gözlenen problemleri, tıkanıklıkları Şu Şekilde belirtebiliriz:

- Plânlı kalkınma sürecinin başlangıç tarihinde belirlenen problemlerin, sektörel tıkanıklıkların, plânlarda ve yıllık uygulama programlarında öngörülen bir çok tedbirlere rağmen, bugün de mevcut olduğu görülmektedir. Neticede plân ve programlarda tespit edilen yatırımlar, yatak sayıları, ortalama geceleme süresi ve diğerleri

gerçekleştirilememiştir. Özellikle tedbirlerde gerçekleşme oranı %20'nin altındadır. Turizmle ilgili alt yapı yatırımlarında gerçekleşmenin %80'e ulaşmasına rağmen turizm üst yapı yatırımlarında tam bir başarısızlık söz konusudur. (73)

Bunun sonucu olarak ülkemizde turizm sektörü mevcut konaklama kapasitesi ile giderek büyüyen talebi karşılamakta güçlük çekmektedir. 1983 yılında turistik belgeli tesis sayısı 611, yatak sayısı 65.934 iken; 1984 yılında tesis 642, turistik konaklama kapasitemiz ise 68.266 olarak gerçekleşmiştir. 1984 yılında bir önceki yıla göre yatak sayısında artış oranı %3,54'tür. (Tablo:25) Aynı dönemde yurdumuza gelen turist sayısında artış oranının %30,3 olduğu düşünülürse, ülkemizde yatak sayısında büyük bir eksiklik olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Gerçekte, konaklama tesisleri ile gelen turist sayısı ve turizm gelirleri arasında belli bir korelasyon olması gerekir. Türkiye'ye her yıl artarak gelen turist sayısı için konaklama tesisleri yetersiz kalmaktadır.

(73) İktisadi Rapor, 1982, s121 .

Tablo:25

Türkiye 'de Plânlı Dönemde Turistik Belgeli Yatak
Kapasitesindeki Gelişme

Yıllar	Yatak Sayısı	Artış Miktarı	Artış Oranı (%)
1964	12.436	-	-
1965	14.297	1.861	14.96
1966	16.151	1.854	12.96
1967	18.158	2.007	12.42
1968	21.643	3.485	19.19
1969	24.907	3.264	15.08
1970	28.354	3.447	13.83
1971	32.114	3.760	13.26
1972	34.628	2.514	7.82
1973	38.528	3.900	11.26
1974	40.895	2.367	6.14
1975	44.957	4.062	9.93
1976	47.307	2.350	5.22
1977	50.379	3.072	6.49
1978	52.385	2.006	3.98
1979	53.956	1.571	2.99
1980	56.044	2.088	3.86
1981	58.242	2.198	3.92
1982	62.372	4.130	7.09
1983	65.934	3.562	5.71
1984	68.266	2.332	3.54

Kaynak: Belgeli Turizm Tesisleri Raporu, 1984, Kültür
ve Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü,
Tesisler Dairesi Başkanlığı.

- Turizm konaklama kapasitemizin çok yavaş gelişmesinin sebeplerinin başında sektöre yeterli kaynak tahsis edilemeyişi gelmektedir. Diğer sektörlerle karşılaştırılırsa, turizm sektörüne ayrılan kamu yatırım diliminin sektörün sağladığı ve vadettiği imkânlarla dengeli olduğu savunulamaz. Toplam sabit yatırımlar içinde turizm yatırımlarının payı, ilk üç beş yıllık kalkınma plânlarında, sırasıyla %1.3, %2.1 ve %1 olmuştur. (74) Dördüncü plânda ise aynı oran %0,61'dir. (75)

Ekonomik anlatımı ile denilebilir ki, turizm yatırımları genel olarak proje bazında kârlılığı düşük, fakat milli ekonomi açısından yüksek geri dönüşümler sağlayan, istihdam etkisi, döviz etkisi ve katma değeri yüksek yatırımlar olarak kabul edilmektedir. Halbuki yatırım kararlarının alınmasında makro-ekonomik açıdan sağlanan faydalara karşılık, genellikle proje bazında (mikro-ekonomik düzeyde) rantabilite hesapları tercih nedeni olduğundan kamu kesimi yatırım programları arasında turizm sektörüne yeteri kadar önem ve ağırlık verilmemektedir. (76)

Özel sektör yatırımları içinde aynı hususlar geçerlidir. Plânlı dönemde teşvik görmesine rağmen özel sektör yatırımları, diğer sektörler karşısında ve bugünkü ekonomik düzen içinde yüksek

(74) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.34.

(75) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s.10.

(76) Olalı ve Diğerleri; Dış Ticaret ve Turizm, s.357.

rant sağlamaktan uzaktır. Dolayısıyla, müteşebbislerin turizm sektörüne -özellikle tesis için- yatırım yapmak eğilimi azalmaktadır. Ayrıca, emek yoğunluğu fazla olan turizm sektöründe, müteşebbis fazla personel isteyen konaklama tesisi tipi yatırımlardan kaçınmakta, gittikçe artan teşvik gerekli olmakta, buna karşılık seyahat acenteliği gibi, emek yoğunluğu az fakat dış pazara açık, daha cazip iş kolları turizm sektöründe gelişmekte, ancak bu da dış seyahatleri arttırıp döviz çıkışını doğurmaktadır. (77)

Ancak, yatırım yapmadan verim beklenemeyeceği bir gerçektir. Hedeflere ulaşmada özel sektör yatırımlarında görülecek açığı ek yatırımlarla karşılayarak kalkınma çabamızda turizm sektörüne düşen payın tamamen yerine getirilmesini sağlamak da kamu yatırımcı kuruluşlarına düşen bir görev olarak belirlemektedir. Meselâ, İspanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerde turizm devlet ile özel sektörün el ele vermesi sayesinde kalkınmıştır. Devlet, otelcilikle uğraşmamış; fakat otel, motel ve eğlence yerlerinin finansmanı için gerekli yardımları özel sektöre sağlamış ve kendi üzerine düşen enfastrüktür yatırımları noksansız gerçekleştirmiştir. (78)

Ülkemizde turizm yatırımlarını destekleyen tek finansman kuruluşu olarak Turizm Bankası son 7 yılda toplam 24 milyar 269

(77) Tunay Akoğlu; "Türkiye Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri ve Başlıca Problemleri", İktisadi Coğrafya ve Turizm-Enstitüsü Konferansları, İstanbul, İktisat Fakültesi Yayını, 1978, s.17.

(78) Fazlı Ayverdi; "Turizm İçin Bazı Düşünceler", İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2 (Ağustos, 1964), ss.6-7.

milyon 500 bin lira tutarında turizm sektörüne kredi vermiş, 1984 yılında 20 milyar ₺. olarak programladığı kredi tahsislerini 16 milyar 994 milyon ₺. olarak gerçekleştirmiştir. (79)

Verilen kredi o kadar azdır ki, büyük döviz geliri umulan bu sektöre tahsis edilen banka kredileri ile sektörün alt ve üst yapı ihtiyaçlarının karşılanması imkânsızdır. Turist ve gelir artışı ancak bu sektöre yeterli kredi verilmesi ile mümkündür. 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu çerçevesinde kurulan, turizm alanlarında ve turizm merkezlerinde yer alacak turizm yatırımlarını, yatırımın %15'ine kadar, en çok 20 yıl vadeli kredilerle desteklemek amacıyla güden "Turizm Geliştirme Fonu" bu alanda atılmış olumlu bir adımdır.

- Görülüyor ki, ana problemler kaynak yetersizliği ve finansman problemi etrafında toplanmaktadır. Ancak, kaynakları bu ölçüde kıt olan bir ülkede, bu kaynakları en verimli sahalara yöneltecek optimal bir strateji uygulanmamıştır. Türkiye turizminde, yatırımları ülkenin her yönüne dağıtan bir model uygulanmış, kaynaklar israf edilmiş, turizm potansiyelinin optimal kullanımı güçleşmiş, Türk turizmindeki ekonomik, teknik, hizmet noksanlıklarıyla turistlerin karşı karşıya bırakılması, uzun vadeli bir perspektif içinde ülkenin olumsuz reklâmına yol açmıştır.

- Alt yapı yetersizlikleri ve ulaşım zorlukları da Türkiye'de turizmi olumsuz yönde etkilemektedir. Ulaşım, trafik, çöp imhası,

(79) T.C.Turizm Bankası A.Ş.Bülteni, Sayı:6, Ocak-1985, s.4.

elektrik, su, kanalizasyon, hava-su kirliliği ile mücadele, sinek mücadelesi, haberleşme v.s. gibi konulardaki eksiklikler ve fon yetersizliği, kurulan turizm tesislerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Üstelik, yukarıda da değinildiği gibi, yoğunlaşma ve belirli bir işbirliği ilkesi uygulanmadığı için alt yapı gerçekleştirilmeleri dağınık ve arz-talep dengesine uygun olmadan yapılabilmektedir.

Özellikle ulaştırma sahasındaki tıkanıklıklar turizmin gelişmesini önleyen en önemli etkenlerden biridir. Hava ve deniz ulaşımı plânlı dönemde Türk turizmini etkileyecek şekilde bir gelişme gösterememiş, bu sebeple Türkiye, turizmde hedef ülke haline gelememiş, uğrak ülke olarak durumunu korumuştur.

Türkiye ile başlıca Batı Avrupa ülkeleri arasındaki mesafeler Türkiye'de tatil turizminin gelişmesini hava yoluyla gelecek turistlere bağlamaktadır. Oysa, Avrupa-Türkiye arasındaki hava ulaşımı yetersiz görülmektedir. Ülkede uluslararası tarifeli hava trafiğine açık ancak iki hava alanı bulunmaktadır. İstanbul ve Ankara'da bulunan bu alanların her ikisi de tatil turizminin büyük gelişme potansiyeli gösterdiği Ege ve Akdeniz bölgelerine uzak düşmektedir. Bu bölgelere giderek turist tekrar başka bir vasıtaya binmek zorunda kalmakta, zaman kaybetmektedir. Dalaman havaalanını olumlu fakat gecikmiş bir girişimdir. Yabancı charter seferleri için çeşitli hava alanlarına iniş müsaadesi verilmiştir. Bunların sayılarının kesinlikle arttırılması gereklidir.

- Turizmde en önemli unsurlardan biri de vasıflı işgücüdür. Ülkemizde turizm plânlamalarında fizikî yatırımlara ve hedeflere önem verildiği halde, hizmet kalitesini belirleyen insana yatırım ihmal edilmiştir. Türkiye'de turizm eğitimi bugün çok yetersiz bir düzeydedir. "Eğitim sistemimize baktığımız zaman ne formal eğitim, ne de işbaşı eğitimi çerçevesi altında bir hizmet eğitiminden geçen eleman kitlesinin olmadığını görüyoruz."⁽⁸⁰⁾ Yetenekli personel bulmak konaklama tesislerinin en büyük problemlerinden birini teşkil etmektedir. Turizmden arzu edilen faydayı sağlayabilmek için turizm hizmetleri mutlaka iyi eğitim görmüş kişiler tarafından turistlere sunulmalıdır.

- Özellikle plânlı kalkınma döneminde, 1963'den beri hız kazanan turizm tanıtması ve dış reklâmcılık faaliyetleri pazarlama ile ilişkili kılınmamış, işbirliği içinde yürütülmemiş, politik ve kültürel tanıtma sadece ticari anlamda olması gereken turizm tanıtması ile karıştırılmıştır. Bu tip bir tanıtma dış pazarlarda etkili olamamış ve pazarlama ilişkilerinden yoksun olduğundan turist sayısında ve gelirlerinde ancak normal bir gelişme içinde ne sağlanabilirse o sağlanmıştır. Diğer taraftan pazarlama ile tanıtmanın talep artırıcı özelliğinin arz kapasitesi ile olan bağlantıları gözönünde tutulmadığından, yoğunlaştırılmayan ve bir kaç pazara yöneltilmeyen

(80) Meral Korzay; "Nitelikli Personel Olmadığı Müddetçe İyi Hizmet Üretmenin İmkânı Yok", TÜRSAB Dergisi, Sayı:38, Kasım-1985, ss.6-7.

Türkiye'nin dış turizm tanıtması, çok sert rekabet şartlarının hâkim olduğu uluslararası turizm pazarlarında etkin olamamıştır. Bu nedenle arz ve talep dengesi pazarlama açısından da sağlanamamıştır. (81)

- Türkiye'de turizm teşvik politikalarının genel ekonomik teşvik ilkelerine bağlanması da önemli hatalardan biridir. Çünkü; genel teşvik geri kalmış yörelerde yatırımları desteklemeyi temel ilke olarak kabul etmiştir. Oysa; turizm, aslında alt ve üst yapıları gelişmiş, belirli bir ekonomik ve teknik düzeye ulaşmış ortamı öngörür. Diğer taraftan, Türkiye'de turizmde teşvikin hiç bir zaman yeterli, gerçekçi ve sürekli olduğu da söylenemez. (82)

- 6224 sayılı Yabancı Sermaye Kanunu Ülkemize turistik açıdan beklenen sonucu getirememiştir. Bu konudaki en önemli problemde arazi tahsisi ve yabancı sermayenin yatırım yapabileceği alanların sağlıklı bir biçimde saptanmasıdır. Ancak çok sayıda kuruluş yeri önerilirse yada belirlenirse, yabancı girişimci bunların arasında seçim yapmaktadır. Oysa ülkemizde bu problemi çözebilmek bir çok kamu kuruluşunu ilgilendirmekte olup aşırı formalitelere bağlıdır. (83)

(81) Akoğlu; "Türkiye Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri ve Başlıca Problemleri", s.15.

(82) Olalı ve Diğerleri; Dış Tanıtım ve Turizm, s.356.

(83) İktisadi Rapor, 1984, s.127.

- Turizm sektöründe yeterli bir koordinasyonun gerçekleştirilememiş olması da plânlı dönemin en önemli noksanlıklarından biri olmuştur. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile diğer kamu kurumları arasında koordinasyonu sağlayacak kanunî bir dayanağın olmaması her kuruluşun turizm konusunda Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın görüşlerine ve onayına başvurmadan karar alıp uygulamasına fırsat vermiş, böyle bir durum bir çok çelişkiler ortaya çıkarmıştır. Bu çelişkiler özellikle ülke turizminin bir bütün olarak işlemlerini engelleyen dengesizlikler ve tıkanıklıklar yaratmıştır. Aynı şekilde özel sektör, kamu sektörü işbirliği de tam anlamı ile sağlanamamış, bu ise turizm yatırım politikasını aksatmıştır.

- Bütün bu problemlere ilâveten turizmle ilgili mevzuatın dağınık ve sistemsiz bir halde olması, kalkınma plânları ile konulan tedbirleri ve ilkeleri gerçekleştirecek yönde olmaması Türk turizmini olumsuz yönde etkilemiştir.

Yukarıda belirttiğimiz bu temel problemler sebebiyle turizm ülkemizde plânlanan gelişmeyi gösterememiş, turizm sektörü Türkiye ekonomisinin verimli bir sektörü ve önemli bir döviz kaynağı durumuna gelememiştir. Yurdumuzun eşsiz potansiyeline rağmen dünya turizmi içindeki yerinin turist sayısı ve turizm geliri itibarıyla %0,6 ve %0,5'lerde kaldığı; Akdeniz turizmi içinde de yıllardır ancak % 1 düzeyinde pay aldığı bir gerçektir. (84)

(84) İktisadi Rapor, 1985, s.157.

V. Türkiye Turizminin Seçilmiş Bazı Ülkelerle
Karşılaştırılması

Türkiye'nin turizm potansiyelinden ne oranda yararlandığını daha iyi anlayabilmek için, aşağıda Türkiye bazı Akdeniz ülkeleriyle karşılaştırılıyor. Bu ülkeler: İspanya, İtalya, Yunanistan ve Yugoslavya. Ancak, böyle bir karşılaştırma için gerekli verilerin kısıtlı oluşu, bizi bu kıyaslamayı sınırlı bir çerçevede yapmak zorunda bıraktı.

Tablo:26

Seçilmiş Ülkelere Gelen Yabancı Sayısı
(1978-1983)

YILLAR	TÜRKİYE	İSPANYA	İTALYA
1978	1.644.177	39.347.203	42.808.000
1979	1.523.658	36.965.593	48.742.600
1980	1.288.060	36.517.299	47.749.900
1981	1.405.311	38.394.004	43.506.114
1982	1.391.717	42.011.141	48.311.474
1983	1.625.099	41.300.000	46.600.000
	YUNANİSTAN	YUGOSLAVYA	
1978	
1979	
1980	
1981	
1982	5.463.900	17.906.100	
1983	5.300.000	18.700.000	

Kaynaklar: Dünya Turizm İstatistikleri; Tourism Policy And International Tourism, OECD-Paris, 1984, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri Bülteni, 1983.

Tablo'da da görüldüğü gibi; Türkiye'ye gelen yabancı sayısı, diğer ülkelerin yanında oldukça azdır. Örneğin; İspanya'ya gelenlerin mutlak sayısı Türkiye'ninkinin 25 katı, İtalya'ya gelenler ise 28 katıdır. Ancak, 1983 yılında Türkiye'nin gelen yabancı

sayısı açısından oran olarak diğer ülkelere göre daha olumlu bir gelişme gösterdiği gözlenmektedir. Şöyle ki; 1983 yılında 1982 yılına göre turist sayısında İspanya'da % 1,8, İtalya'da % 3,6, Yunanistan'da % 3,8 oranlarında düşüşler gözlenirken, Türkiye'de % 16,8 oranında artış kaydedilmiştir. (85)

(85) Tourism Policy And International Tourism In OECD Member Countries, OECD-Paris, 1984.

Tablo:27

Seçilmiş Ülkelerin Turizm Gelir ve Giderleri
(1978-1983) (Milyon Dolar)

Yıllar	TÜRKİYE		İSPANYA		İTALYA	
	Gelir	Gider	Gelir	Gider	Gelir	Gider
1978	230	103	5.488
1979	281	95	6.484	922
1980	327	115	6.968	1.229	8.213	1.907
1981	381	103	6.716	1.008	7.554	1.664
1982	370	109	7.126	1.008	8.234	1.737
1983	411	127	6.898	896	9.033	1.822

	YUNANİSTAN		YUGOSLAVYA	
	Gelir	Gider	Gelir	Gider
1978	1.326	224
1979	1.662	203	825	427
1980	1.734	190	1.115	512
1981	1.881	249	1.350	339
1982	1.527	377	844	365
1983	1.174	364	929	..

Kaynak: Dünya Turizm İstatistikleri; Tourism Policy And International Tourism, OECD-Paris, 1982, 1983, 1984.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri Bülteni, 1983.

(Tablo:27)'de, Türkiye'nin turizm gelirlerinin diğer ülkelerle karşılaştığında çok küçük kaldığı, buna karşılık turizm giderlerinin gelirlere oranla oldukça yüksek olduğu gözlenmektedir. (1980-1983) döneminde turizm giderlerinin gelirlere oranı Türkiye'de % 30,5, İspanya'da % 15, Yunanistan'da % 19'dur. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin turizm gelirlerinin % 30'u gider olarak tekrar yurt dışına gitmektedir. Bu oran diğer ülkelerde turizm gelirlerinin yüksekliğine rağmen daha düşüktür.

Tablo:28

Seçilmiş Ülkelerin Turizm Gelir-Gider Dengesi
(1980-1983) (Milyon Dolar)

YILLAR	TÜRKİYE	İSPANYA	İTALYA	YUNANİSTAN
1980	212	5.739	6.306	1.544
1981	278	5.708	5.890	1.632
1982	261	6.118	6.497	1.150
1983	284	6.002	7.211	810
Toplam:	1.035	23.567	25.904	5.136

Yugoslavya için OECD yayınlarında turizm gideri rakamları bulunamadığından (Tablo:28)'de bu ülkeye yer verilmedi.

Dört yıllık dönemde Türkiye'nin net turizm kazancı 1.035 milyon dolardır. Aynı dönemde İspanya'nın kazancı 24 milyar dolara, İtalya'nınki 26 milyar dolara yaklaşmıştır. Yunanistan'ın net turizm kazancı ise 5 milyar doları aşmıştır. İspanya, İtalya ve Yunanistan'ın net kazançları, Türkiye'ninkinden, sırasıyla 23, 25 ve 5 defa daha fazladır.

Tablo:29

Seçilmiş Ülkelerde Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirlerine Oranı (1980-1982)

YILLAR	TÜRKİYE (%)	İSPANYA (%)	İTALYA (%)	YUNANİSTAN (%)
1980	8,3	20,6	8,5	20,7
1981	5,9	19,7	7,5	20,5
1982	4,5	20,5	8,4	19,3

Kaynak: Tourism Policy And International Tourism, OECD-Paris, 1984.

Yukarıdaki tabloya göre, Türkiye'nin turizm gelirleri ihracatın ortalama %6'sını oluştururken bu rakam İspanya ve Yunanistan'da % 20'nin üzerindedir. Turizm gelirlerinin ihracata oranları

diğer turist çeken Akdeniz ve OECD ülkelerinde de Türkiye'dekinden daha yüksektir.

Bazı Akdeniz ülkeleriyle yaptığımız bu karşılaştırmalar, Türkiye'nin turizm gelirlerinin yetersizliğini ve turizmin başka ülkeler için ne denli önemli bir döviz kaynağı olduğunu daha iyi ortaya koymaktadır. Tabii, tarihi, kültürel değerler açısından bu ülkelerden hiç te geri olmayan ülkemizin Dünya turizm hareketlerinden ve gelirlerinden bu kadar küçük bir pay almasının sebeplerini yukarıda belirttiğimiz problemlerde, bugüne kadar ilmi ve tutarlı bir turizm politikasının izlenmemesinde ve böylece sahip olduğumuz zenginliklerin turistlere iyi bir şekilde sunulmamasında aramak gerekir.

S O N U Ğ

Türkiye'nin ekonomik kalkınma süreci içinde ödemeler dengesindeki gelişmeler çok önemli bir yer tutmaktadır. Türk ekonomisinin dönemler boyunca gösterdiği performansa baktığımızda, ülkemizin döviz darboğazı içinde bulunduğu yıllarda ekonomimizin gerilediğini, plânlanan büyüme hedeflerinin çok altında kaldığını görüyoruz.

Bu yüzden, Türkiye'nin ödemeler dengesindeki açıkları, sadece ithalâtın ihracatı aşmasından ibaret ve dış kaynaklarla veya ithalâtı kısmak suretiyle telâfi edilebilecek olağan açıklar olarak kabul etmemek gerekir. Çünkü, ekonominin diğer makro hedeflerinde herhangi bir fedakârlık yapmadan ithalâtın kısılması mümkün değildir. Dış kaynaklar ise ülkemizin dışa bağımlılığını daha da arttırarak, özellikle dış ticaret konusunda borç aldığımız ülkelere çeşitli tavizler vermemize yol açmaktadır. Üstelik, Türkiye'nin toplam dış borçları içinde kısa vadeli olanların payı giderek yükselmekte ve borç yükümüz daha da ağırlaşmaktadır.

Özellikle içinde bulunduğumuz Beşinci Beş Yıllık Plân Dönemi, dış borç ve faiz ödemeleri bakımından oldukça kritik bir dönemdir. Dış borç ve dış borç faiz ödemelerinin yıllık toplamaları

önümüzdeki 10 yıl boyunca gündemde kalacak boyutta görülmektedir. Türkiye'nin bu ağır borç yükünü karşılayabilmesi ve daha fazla borçlanmaması, ihracattan ve görünmeyen kalemlerden gerekli dövizin sağlanmasına bağlıdır. Bu kaynaklardan yeterli gelir sağlanamaması borçlanma gereğinin daha da artmasına sebep olacaktır.

Gerçekte, Türkiye'nin ödemeler dengesi problemine köklü bir çözüm ancak ihracatın ithalâtı tam olarak karşılayabilecek bir yapıya kavuşması ile mümkündür. Bu gelişme ise, ülkemizde sanayinin arzu edilen düzeye gelmesi, dış dünyayla rekabet edebilecek bir yapıya kavuşması, bugün için ithal etmek zorunda olduğumuz hammadde-ler, yatırım ve aramalarını büyük ölçüde bünyesinde üretibilir du-ruma gelmesiyle mümkündür. Ancak, Türkiye için bu gelişme oldukça uzun vadeli görünmektedir. Üstelik, bu hızlı sanayileşme sürecinde döviz ihtiyacımızın daha da artacağı açıktır.

Dış ticaret açığımızın kapatılmasında büyük ümitler bağ-lanan işçi dövizleri kaynağı da giderek kurumaktadır. Büyük ölçüde dış talebi bağlı olan bu gelir kaynağı Türkiye için artık sürekli-liğini ve güvenilirliğini yitirmiştir.

Bu genel görünüm karşısında; Türkiye'nin çok önemli olan döviz ihtiyaçlarını kısa dönemde karşılayabileceği en önemli seçe-nek olarak turizm gelirleri ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde nakdi ve kitlevi bir olay haline gelen turizmin yarattığı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel etkiler; ülke ekonomilerinde ve özellikle uluslararası ekonomik ve politik ilişkilerde çok büyük etki payına sahiptir. Bu özelliği sebebiyle gelişmekte olan ülkeler için turizm hem siyasi etkinlik sağlamak, hem tanıtım, hem de dış ödemeler dengesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Ödemeler dengesi açısından görünmeyen ihracat olarak nitelendirilen turizm, diğer ihracat sektörlerine göre daha avantajlı özellikler göstermekte, az bir ithalat ile kısa zamanda döviz elde edebilme imkânı bulunmaktadır. Ayrıca, ihracat imkânı bulunmayan bazı ürünler, ülkenin tabii, tarihi, kültürel değerleri turistler kanalıyla dış pazar bulmakta, bir döviz kaynağı haline getirilmektedir.

Türkiye'nin sahip olduğu büyük potansiyele ve uluslararası turizm hareketlerinde gözlenen büyük gelişmeye rağmen, turizmin Türkiye ekonomisi için önemli bir döviz kaynağı durumuna gelemediğini görüyoruz. Hattâ 1970 yılına kadar turizm ve dış seyahatler kalemi negatif bakiye vererek ödemeler dengesine olumlu bir katkıda bulunmaktan uzak kalmıştır.

1978 yılından beri, sürekli pozitif bakiye vermesine rağmen turizm kalemi, görünmeyen işlemler ve genel olarak ödemeler dengesi içinde oldukça küçük bir yer işgal etmekte, net olarak yılda

200-300 milyon dolar civarında bir gelir sağlamaktadır. Gerek, ülkemizin turizm alanında sahip olduğu değerler, gerekse turizmde gelişmiş ülkelerin bu kaynaktan elde ettikleri gelirler açısından bir karşılaştırma yaptığımızda, elde ettiğimiz bu gelirin ne kadar yetersiz olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Ancak, son yıllarda turizmin önemi anlaşılmış ve sektör daha ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Gerek gelen turist sayısında, gerekse turizm gelirlerinde gözlenen artışlar, turizmin son yıllarda ülkemizde bir gelişme sürecine girdiğini göstermektedir. 1984 yılında Türkiye, OECD ülkeleri arasında gelen yabancı sayısı ve turizm gelirleri yönünden bir önceki yıla oranla en fazla artışı gerçekleştiren ülke olmuştur.

Turizm gelirlerindeki bu hızlı artışa karşılık, giderler gelirlerden daha hızlı artmakta, dolayısıyla net turizm gelirleri azalmaktadır. Son yıllarda yurt dışı çıkışlarının serbest bırakılması, turizm giderlerinin hızla yükselmesine yol açmıştır.

Türkiye gibi büyük döviz sıkıntısı çeken ve kalkınma çabaları bu yüzden gerileyen bir ülkede, döviz tasarrufu sağlamaya yönelik her tedbir alınmalıdır. Turizm gelirleri yoluyla gelen dövizin gider olarak ve daha büyük bir oranda tekrar yurtdışına çıkması önlenmeli ve bunun için turizm politikasının tesbitinde yalnızca turizm gelirlerinin arttırılması değil, fakat dış turizm ve seya-

hat harcamalarının kısılması için alınacak tedbirler öncelikle tesbit edilmelidir. Ülke içinde turistik yerlerin değerlendirilmesi ve konaklama tesislerinin arttırılması, ülkemize olan yabancı turist talebini arttıracacağı gibi, ülke halkının da iç turizme daha fazla ilgi göstermesini sağlayacaktır.

Son yıllardaki bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye turizminin Dünya turizmi içindeki yeri, turist sayısı ve turizm gelirleri itibariyle halen % 0,6 ve %0,5'lerde bulunmakta, Akdeniz turizmi içinde de yıllardır ancak % 1 düzeyinde bir pay almaktadır. Turizmde gelişmiş İspanya, İtalya, Yunanistan gibi bazı Akdeniz ülkeleriyle yapılan kıyaslamalar, Türkiye'nin turizm gelirlerinin yetersizliğini ve turizmin başka ülkeler için ne denli önemli bir döviz kaynağı olduğunu daha iyi ortaya koymaktadır.

İspanya ve İtalya turizmden net olarak yılda 5-6 milyar dolar, Yunanistan 2 milyar dolara yakın gelir elde ederken Türkiye sadece 200-300 milyon dolar civarında bir döviz geliri elde etmektedir.

Tabii, tarihi, kültürel değerler açısından bu ülkelerden hiç te geri olmayan ülkemizin Dünya turizm hareketlerinden ve gelirlerinden bu kadar küçük bir pay alması gerçekten düşündürücüdür. Ancak, yirmi yılı aşkın bir süredir uygulanmakta olan Turizm Politikası öngörülen hedefler, tedbirler, esas alınan ilkeler ve uygulamalar itibariyle incelenirse, turizmdeki başarısızlığımızın gerçek

sebebinin bugüne kadar etkili bir turizm politikasının izlenmemesinde olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, 1970 sonrasında Türkiye'nin içinde bulunduğu olumsuz siyasi ve sosyal şartlar da Türk turizminin gelişmesini engellemiştir.

Türkiye'nin turizmde arzulanan gelişmeyi gösterebilmesi için öncelikle, ilkelerde, tedbirlerde tutarlı ve ilgili teşkilâtlar arasında gerekli koordinasyonu, işbirliğini sağlayan optimal bir politikanın izlenmesi zorunludur.

Turizm alanında yatırım yapmadan verim beklenemeyeceği açıktır. Fransa, İspanya, İtalya gibi turizm alanında büyük bir gelişme sağlamış ülkeler gibi Türkiye'de de devlet ile özel sektörün karşılıklı işbirliği halinde olması ve devletin kredilerle, gerekli teşviklerle, yatırımlar konusunda özel sektöre destek olması gerekmektedir. Ancak, yatırımlar konusunda ülkemizin turizm potansiyelini en iyi şekilde değerlendiren, kıt kaynakları optimal bir şekilde kullanan verimli yatırımlara gidilmesi zorunludur. Bu aşamada , Türkiye'nin turizm yatırım politikasının kısa dönemde döviz sağlayacak ve mevcut dış talebi karşılayacak üst yapı yatırımlarına dönük olması daha akılcı görünmektedir. Bunun için, alt yapıların var olduğu veya az bir maliyetle yeterli olabileceği alanlara üst yapılar, hızla tamamlanacak bir biçimde götürülmelidir.

* Yatırımların finansmanında Türkiye'nin kaynak bulmakta güçlük çektiği açıktır. Turizm alanında tek finansman kuruluşu olan

Turizm Bankası'nın verdiği kredilerle sektörün alt ve üst yapı ihtiyaçlarının karşılanması oldukça zor görünmektedir. Bu konuda yabancı sermaye'den yararlanılabilir. Yabancı sermaye yatırımlarının getireceği ek kapasite ve hizmetlerle döviz gelirleri artarken; aynı zamanda, yatırım ve hizmetler için kendi kaynaklarını kullanacaklarından Türkiye'nin döviz giderleri de azalacaktır.

Türkiye, yabancı sermayenin ülkemizde turizm alanında yatırım yapması için elverişli bir ortam hazırlamalı, ayrıca bu konuda oldukça fazla olan bürokratik engeller kaldırılmalıdır.

Ülkemizde, turizmden gerekli verimi sağlayabilmek için hizmet sektöründe son derece önemli olan insan unsuruna da yatırım yapılması şarttır. Turizm sektörüne ait işletmelerde, bu alanda eğitim görmüş kişilerin hizmet sunması, ülkemizin sahip olduğu değerlerin turistlere daha iyi ve etkili bir şekilde arz edilmesini sağlayacaktır.

Son söz olarak; tabii güzellik, tarihi, kültürel değerler bakımından diğer ülkelere oranla büyük olan avantajımızı gereğince kullandığımız, iyi bir plân ve programla, uygun yatırımlarla, etkili bir tanıtımla, düzenli bir organizasyonla en iyi şekilde turistlere sunduğumuz takdirde, turizm, Türkiye'nin ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında şüphesiz en garantili kaynaklardan biri olacaktır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Akoğlu, Tunay : Turizm Olay ve Ekonomisine Toplu Bakış. İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1964.
- Akoğlu, Tunay : Türkiye Ekonomisinde Turizm. İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1966.
- Akoğlu, Tunay : Dünya'da ve Bizde Turizm, Düni ve Bugünü. Varlık Yayınları, 1971
- Akoğlu, Tunay : "Türkiye'de Turizm Politikası ve Turizm Plânlaması", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Türkiye' de Turizmin Geliştirilmesi konulu seminer. İstanbul, 1970.
- Akoğlu, Tunay : "Türkiye Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri ve Başlıca Problemleri", İktisadi Coğrafya ve Turizm Enstitüsü Konferansları. İstanbul , İktisat Fakültesi Yayını, 1978.
- Alak, Alaattin : " Genel İktisat Politikası İçinde Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası", Doktora Tezi. İktisat Fakültesi. 1976.
- Alkin, Erdoğan : Uluslararası Ekonomik İlişkiler. İstanbul, İktisat Fakültesi Yayını, 1978.

- Alpar, Cem : "Ödemeler Dengesi ve Turizm Politikamız",
Mülkiyeliler Birliği Dergisi. Cilt 3, Sayı:24
(Temmuz-Eylül, 1971), ss.2-3
- Ayverdi, Fazlı : "Turizm İçin Bazı Düşünceler", İktisat Fakül-
tesi Dergisi. Cilt 1, Sayı:2 (Ağustos, 1964),
ss.6-10.
- Barda, Süleyman ve
Alkin, Erdoğan : Dış Ticaret Teorisi. İstanbul, İktisat Fakül-
tesi Yayını, 1967.
- Brainard, G.Harry : Uluslararası İlişkiler.Çev. Osman Tekok. 1975.
- Başol, Koray : Türkiye Ekonomisi. İzmir, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Yayını, 1983.
- Baysal, Kubilay : Türkiye Ekonomisi. İstanbul, İktisat Fakültesi
yayını, 1984.
- Can, Tevfik : "Ödemeler Dengesi Ağır Sorunlarla Karşı
Karşıyadır", İktisat Fakültesi Dergisi.
Cilt XXIII, Sayı:165 (Mart, 1978), ss.24-27.
- Can, Tevfik : "Dış Finansman Kaynağı Olarak Turizm ve Dış
Seyahat Uzun Süreli Görülmektedir", İktisat
Fakültesi Dergisi. Cilt XXIII, Sayı:167
(Mayıs, 1978), ss.44-48

- Çetin, İhsan ve
Yalnız, Ahmet : Türkiye Ekonomisi İçinde Sektör Olarak
Turizmin Yeri ve Önemi. Ankara, Turizm ve
Tanıtma Bakanlığı Plânlama Dairesi Başkan-
lığı, 1976.
- Dallı, Özen : Turizm Talebi ve Gelirleri, Türkiye 1965-1971.
Ankara, 1974.
- Davis, David.H. : "Kalkınma Yolundaki Ülkelerde Turizmin
Geleceği", Çev. Necmi Eryılmaz. Eskişehir
İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi.
Cilt 8, Sayı:1 (Ocak, 1972), ss.164-172.
- D.P.T. : Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1963-1967),
Ankara, 1963.
- D.P.T. : İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1968-1972),
Ankara, 1968.
- D.P. T. : Yeni Strateji ile Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma
Plânı (1973-1977), Ankara, 1973.
- D.P.T. : Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı(1979-1983),
Ankara, 1979.
- D.P.T. : Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı(1985-1989),
Ankara, 1985.

- D.P.T. : 1985 Yılı Programı. Ankara, Ekim-1984.
- D.P.T. : Beşinci Beş Yıllık Plân Destek Çalışmaları:
1, V.Beş Yıllık Kalkınma Plânı Öncesinde
Gelişmeler (1972-1983), Ankara, Ocak-1985.
- D.P.T. : İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, Turizm
Sektörü Raporu. Ankara, 1968.
- D.P.T. : Turizm ve Tanıtma, IV.Beş Yıllık Kalkınma Plânı
Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Cilt 1 ve 2,
Ankara, 1977. *
- Eralp, Ziya : Turizm Ekonomisi. Ankara, İktisadi ve Ticari
İlimler Akademisi Yayını, 1976.
- Erginsu, Zeki : "Kalkınma Çabamız ve Turizm", İktisat Fakültesi
Dergisi. Cilt 1, Sayı:6 (Aralık, 1964).
- Ertüzün, Tevfik : Türkiye'de İç ve Dış Ticaretin Gelişmesini
Engelleyen Faktörler. Ankara, Ankara Ticaret
Odası Araştırma yayınları, 1974.
- Hamitoğulları, Bezir: "Türkiye'de Turizm ve İktisadi Kalkınma",
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Dergisi. Cilt XXIII, Sayı:3 (Eylül-1968),
ss.115-131.

- Hatipoğlu, Zeyyat : Türkiye Nereye Gidiyor, Türkiye'de Ekonomik Uygulama ve Düşüncenin Eleştirisi. Aktif Büro Basım Organizasyon Yayınları, 1976.
- Hiç, Mükerrerrem : Türkiye Ekonomisinin Analizi. İstanbul, İktisat Fakültesi yayını, 1980.
- IUOTO, : Economic Review of World Tourism. 1970, 1972, 1974.
- İstanbul Ticaret Odası : Ekonomik Rapor. Mayıs-1985.
- Kepenek, Yakup : Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi. Ankara, Savaş Yayınları, 1984.
- Korzay, Meral : "Nitelikli Personel Olmadığı Müddetçe İyi Hizmet Üretmenin İmkânı Yok", TÜRSAB Dergisi. Sayı:38, Kasım-1985, ss.6-7
- Küce, Savaş : Türk Turizmi Hakkında Notlar. Ankara, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Plânlama Dairesi Başkanlığı, 1973.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı : Turizm İstatistikleri Bülteni, 1983.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı : Turizm Genel Müdürlüğü, Tesisler Dairesi Başkanlığı, Belgeli Turizm Tesisleri Raporu, 1984.

- Maliye ve Gümrük
Bakanlığı : Yıllık Ekonomik Rapor, 1984.
- Olalı, Hasan : Turizm Dersleri. İzmir, Ege Üniversitesi
İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi
Yayını, 1971.
- Olalı, Hasan : Turizm Teorisi ve Politikası. İzmir, İzmir
Ticaret Odası Yayınları, 1963.
- Olalı, Hasan : Turizm Politikası ve Turizm Plânlaması.
İzmir, Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi
Yayınları, 1982.
- Olalı, Hasan ve
Diğerleri : Dış Tanıtım ve Turizm. Ankara, Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- Orhon, Erol : Turizmin Kalkınmadaki Fonksiyonu. Ankara,
1977.
- lęen, Nejat Ali : "Turizm Sektörünün Kalkınmamıza Etkisi",
Ekonomi ve Maliye Enstitüsü Konferansları.
Ankara, 1970.
- Seyidoğlu, Halil : Uluslararası İktisat. 3.Baskı. Ankara,
Turhan Kitapevi yayını, 1980.

- Sır, Hakkı İsmail : "Turizm Geliri Hesaplanmasında Yeni Bir Metod Önerisi", İstanbul Ticaret Odası Gazetesi. 1 Kasım 1985, ss.5-6
- Taşçıoğlu, Mükerrerem : TÜRSAB Dergisi. Sayı:28, Ocak-1985.
- Toskay, Tunca : Turizm Olayına Genel Yaklaşım. İstanbul, Der Yayınları, 1983.
- Tunca, Zafer : "Türkiye Ödemeler Bilânçosu Açıklarının Yapısal ve Parasal Nedenleri", Doktora Tezi. İktisat Fakültesi.
- Tourism Policy And International Tourism In OECD Member Countries, OECD-Paris, 1984.
- Turizm Araştırma Raporu: Türkiye Sınıf Kalkınma Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1972.
- T.C.Merkez Bankası : Yıllık Ekonomik Rapor. 1984. Ankara, 1985.
- T.C.Turizm Bankası A.Ş. Bülteni : Sayı:6, Ocak-1985, ss.3-4.
- T.C.Turizm Bankası A.Ş. Bülteni : Sayı:8, Temmuz-1985, ss.9-10
- TÜRSAB Dergisi : "Türkiye'de ve Dünya'da Turizm", Aylık Rapor, Sayı:38, Kasım-1985.
- Türkiye Odalar Birliği : İktisadi Raporlar. 1982, 1983, 1984, ve 1985.

- Türkiye Odalar Birliği : 1984'e Girerken Türkiye Ekonomisi. Kasım-1983.
- Ülgener, F.Sabri : Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme. 6.Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1980.
- Yarcan, Şükrü : Uluslararası Turizm ve Gelişmekte Olan Ülkeler. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1980.
- Yaşa, Memduh : "Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi ve Dış Ticaret", "Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme Semineri. İstanbul, 1968.
- Yücel, İlhan : Ödemeler Dengesi Sorunu ve Plânlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi. Ankara, 1974.
- Zeytinoğlu, Erol : Türkiye Ekonomisi. İstanbul, 1978.